

ЗВО «УНІВЕРСИТЕТ КОРОЛЯ ДАНИЛА»

НАУКОВО- ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВІСНИК

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ПРАВА
ІМЕНІ КОРОЛЯ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО:
ЖУРНАЛ. СЕРІЯ ПРАВО**

Видається 2 рази на рік
Заснований у 2010 р.

№11 (23), 2021

Івано-Франківськ
2021

УДК 34

DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23

Засновник та видавець
ЗВО «Університет Короля Данила»

Свідоцтво про державну реєстрацію
серія KB №17191-5961 ПР від 23.11.2010

Журнал включений до переліку наукових фахових видань
(Наказ МОН України №1188 від 24.09.2020 р.,
відповідно до якого журналу надано категорію «Б»)

Мови видання
українська, російська, англійська, польська.

Рекомендовано до друку
рішенням Вченої ради ЗВО «Університету Короля Данила»
(протокол № 13 від 11.06.2021 р.).

Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право. – Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ ЗВО «Університет Короля Данила», 2021. – №. 11 (23). – 188 с.

У журналі досліджуються проблемні питання сучасної української юридичної науки, здійснюється розробка проблем державотворення в Україні, наукових концепцій щодо вдосконалення вітчизняного законодавства.

In the magazine to research the modern Ukrainian lawyers, conducted a scientific discussion of a state in Ukraine, development of scientific concepts to improve national law.

За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах, відповідальність несуть автори.

При використанні наукових ідей та матеріалів цього випуску посилання на це видання є обов'язковим.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Луцький А. І. – доктор юридичних наук, доцент.

ВІДПОВІДАЛЬНІ РЕДАКТОРИ:

Короєд С. О. – доктор юридичних наук;
Луцький М. І. – доктор юридичних наук, доцент;

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Луцький А. І. – доктор юридичних наук, доцент;
Шутак І. Д. – доктор юридичних наук, професор; заслужений діяч науки і техніки України;
Короєд С. О. – доктор юридичних наук, доцент;
Басиста І. В. – доктор юридичних наук, професор;
Вовк В. М. – доктор юридичних наук, професор;
Гуменюк Т. І. – доктор історичних наук, доцент;
Гусарєв С. Д. – доктор юридичних наук, професор;
Кармаза О. О. – доктор юридичних наук, професор;
Котуха О. С. – доктор юридичних наук, доцент;
Костицький М. В. – доктор юридичних наук, професор акад. НАПрН, член-кор. АПНУ, заслужений юрист України, екс-суддя Конституційного Суду України;
Кушерець Д. В. – доктор юридичних наук, доцент;
Луцький М. І. – доктор юридичних наук, доцент;
Луцький Р. П. – доктор юридичних наук, доцент;
Онищук І. І. – доктор юридичних наук, доцент;
Раянов Ф. М. – доктор юридичних наук, професор (Російська Федерація);
Андріяшко М. В. – кандидат юридичних наук, доцент (Барановичі, Республіка Білорусь)
Махарадзе А. А. – доктор юридичних наук, професор (м. Батумі, Грузія)
Бабецька І. Я. – кандидат юридичних наук, доцент;
Жукевич І. В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Зварич Р. В. – доктор юридичних наук, доцент;
Книш В. В. – доктор юридичних наук, доцент;
Косьмій М. М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Кушакова-Костицька Н. В. – доктор юридичних наук, доцент, заслужений юрист України;
Острогляд О. В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Ілин Л. М. – кандидат історичних наук, доцент.

ВІДПОВІДАЛЬНА ЗА ВИПУСК:

Федик Л. Б. – кандидат історичних наук, доцент.

ISSN	2618-0308 (Online)
Включено	до електронного архіву наукових періодичних видань України "Наукова періодика України" Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.
Включено	до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International , індексується у 2016-2020 роках.
Включено	до міжнародної наукометричної бази Eurasian Scientific Journal Index (Казахстан)
Включено	до міжнародної наукометричної бази Directiry of Research Journals Indexing
Включено	до міжнародної наукометричної бази Scientific Indexing Services (SIS)
Індексується	пошуковою системою Google Scholar
Індексується	бібліографічною базою даних наукових публікацій РИНЦ
Науковим публікаціям	присвоюється міжнародний ідентифікатор цифрового об'єкта DOI , з 2018 року.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ПИТАННЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА, СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА ТА ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Височанська Н. В.

Співвідношення поняття «державна політика» з іншими поняттями
теорії держави та права.....8

Ілин Л. М.

Галицько-Волинська держава: етимологія поняття, органи влади та їх статус.....16

Криховецький І. З.

Фракційна організація українських послів Галицького сейму.....23

Луцький М. І.

Правовий статус органів державної влади ЗУНР.....32

Романова А. С.

Психологічно-правові особливості ресоціалізації засуджених.....40

Федик Л. Б.

Державно-правові погляди Л.Лук'яненка.....47

Шутак І. Д.

Юридична техніка нормативно-договірної правотворчості.....55

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО. СУДОУСТРІЙ, ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Жаровська І. М.

Генетична інформація як новітня ознака дискримінації.....65

Лесько Н. В.

Участь громадянського суспільства у законотворчому процесі.....71

Мота А. Ф.

Форми профілактики нелегальної міграції органами Державної
прикордонної служби України (адміністративно-правовий аспект).....79

Надвірнянська Н. М., Чічеріна М. О.

Громадський контроль як фактор демократизації публічного управління
в умовах реалізації державних реформ.....88

Хомишин І. Ю.

Перспективи правового регулювання спрощеного провадження у
адміністративних справах.....97

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, СІМЕЙНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ТРУДОВЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Бабецька І. Я., Турчак І. О.

Цивільно-правове регулювання інтересу у праві
інтелектуальної власності.....105

Гуменюк Т. І.

Кризові процеси у розвитку європейських країн на сучасному етапі ЄС.....113

Долинська М. С.

Основні етапи становлення фермерських господарств
у незалежній Україні.....125

Соловйов Б. О.

Право на інформацію у законодавстві про корпоративні правовідносини:
вітчизняний та зарубіжний досвід регулювання.....133

Ходак С. М.

Форми захисту інтересів у сімейному праві.....146

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО- ВИКОНАВЧЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА ТА СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

Басиста І. В.

Щодо можливості оскарження в апеляційному порядку ухвал слідчих суддів
за результатами розгляду скарги на бездіяльність слідчого, прокурора,
яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення
до ЄРДР, які постановлені до 17 червня 2020 року.....159

Острогляд О. В.

Кримінально-правове регулювання в професійній діяльності журналіста.....171

Репецький С. П.

Кримінальні правопорушення терористичного спрямування
в кримінальному законодавстві зарубіжних країн.....181

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW. QUESTION PHILOSOPHY OF LAW, SOCIOLOGY OF LAW AND LEGAL PSYCHOLOGY

Vysochanska N.

Relationship between the notion “state policy” and other notions of the theory of state and law.....8

Ilyn L.

Halytsian-Volynian Principality: ethymology of the concept, authorities and their status.....16

Krykhovetskyi I.

Fractional organization of Ukrainian ambassadors of the Galician Sejm.....23

Lutskyi M.

Legal status of WUNR state authorities.....32

Romanova A.

Psychological and legal features of resocialization of convicted persons.....40

Fedyk L.

State and legal views of L. Lukyanenko.....47

Shutak I.

Legal technique of normative and contractual legislation.....55

CONSTITUTIONAL LAW AND PROCEDURE, ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE, FINANCIAL LAW AND PROCEDURE. PUBLIC INTERNATIONAL LAW. JUDICIARY, THE JUDICIARY AND THE BAR

Zharovska I.

Genetic information as the latest sign of discrimination.....65

Lesko N.

Civil society participation in the legislative process.....71

Mota A.

Forms of prevention of illegal migration by the State Border Service of Ukraine.....79

Nadvirnianska N., Chicherina M.

Public control as a factor of democratization of public administration in the conditions of implementation of state reforms.....88

Khomyshyn I.

Prospects of legal regulation of simplified proceedings in administrative cases.....97

**CIVIL LAW AND PROCEDURE, FAMILY, BUSINESS LAW AND PROCESS.
PRIVATE INTERNATIONAL LAW**

Babetska I., Turchak I.

Civil legal regulation of interest of intellectual property law.....105

Humeniuk T.

Crisis process in the development of European Countries
at the current stage of the EU.....113

Dolynska M.

Main stages of establishment of farms
in independent Ukraine.....125

Soloviov B.

The right to information in the legislation on corporate relations:
national and foreign regulation experience.....133

Khodak S.

Forms of protection of interests in family law.....146

**CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY, PENAL PARVO. CRIMINAL PROCEDURE,
CRIMINOLOGY AND FORENSIC EXAMINATION**

Basysta I.

On the possibility of appeals in the appeal procedure of decisions of investigating
judges according to the results of the consideration of the complaint
on the inaction of the investigator and prosecutor, which lies
in the failure to enter information about criminal offense into unified register
of pre-trial investigations, which were determined before June 17, 2020.....159

Ostrohliad O.

Criminal law regulation in the professional activity of a journalist.....171

Repetskyi S.

Criminal offenses of terrorist direction in criminal legislation
of foreign countries.....181

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ПИТАННЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА,
СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА ТА ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 340.12

DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.8-15

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТТЯ «ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА» З ІНШИМИ
ПОНЯТТЯМИ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

Височанська Наталія Вікторівна,

кандидат юридичних наук, викладач кафедри публічного та приватного права
Прикарпатського факультету Національної академії внутрішніх справ,
вул. Національної Гвардії, 3, м. Івано-Франківськ, Україна, 76005

e-mail: diamond8358@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5486-7468>

Мета. Метою роботи є аналіз поняття «державна політика», як порівняно нового поняття загальнотеоретичної юридичної науки, та встановлення його співвідношення з іншими, більш традиційними, поняттями теорії держави та права, такими як: «державна влада», «державна діяльність», «державне регулювання», «державне управління». **Методика.** Методика включає комплексний аналіз та узагальнення науково-теоретичного матеріалу та формулювання відповідних висновків та рекомендацій. Під час дослідження використовувались наступні **методи** наукового пізнання: порівняльний, термінологічний, функціональний, історичний, структурний. **Результати.** В процесі дослідження з'ясовано, що поняття «державна політика» є пізнавальним інструментом поглиблення людських знань про державну політику як складний, багатогранний соціальний феномен. Теорія держави та права на сучасному етапі свого розвитку намагається розширити горизонт наукового пізнання державно-правових явищ, охопити науковою картиною державно-правового світу нові загальні державно-правові категорії, серед яких одне з важливих місць має посісти поняття «державна політика». У поняттєво-категоріальному апараті теорії держави та права його визначають шляхом співвідношення останнього з іншими поняттями загальнотеоретичної юридичної науки, характеризуючи зв'язок і залежність державної політики з державною владою, державною діяльністю, державним регулюванням, державним управлінням. **Наукова новизна.** В процесі дослідження встановлено, що надаючи характеристику взаємного відношення, зв'язку і залежності державної політики з державною владою, державною діяльністю, державним регулюванням, державним управлінням ми дійшли до висновку, що деякі з цих категорій (державна влада, державна діяльність) є первинними, вихідними або родовими стосовно державної політики, інші – перебувають у відношенні перетину, часткового збігу (державне регулювання), решта – охоплюються обсягом поняття державної політики (державне управління). Державна політика входить до такого схематичного поняттєвого ряду: державна влада – державна діяльність – державна політика – державне регулювання – державне

управління. **Практична значимість.** Результати дослідження може бути використано у науково-дослідній діяльності – для покращення наукового забезпечення державної політики, активізації її теоретико-правових, галузевих і міждисциплінарних досліджень; освітньому процесі – для підготовки навчальних і навчально-методичних матеріалів та використання під час викладання теорії держави та права, конституційного, адміністративного права, політології, державного управління, а також інших соціально-гуманітарних дисциплін.

Ключові слова: державна політика, державна влада, державне регулювання, державна діяльність, державне управління.

Nataliia Vysochanska

PhD, lecturer of the Department for Public and Private Law of the Precarpathian Faculty
of the National Academy of Internal Affairs
3 Natsionalnoyi Hvardiyyi St, city Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76005
e-mail: diamond8358@gmail.com

RELATIONSHIP BETWEEN THE NOTION “STATE POLICY” AND OTHER NOTIONS OF THE THEORY OF STATE AND LAW

Purpose. The purpose of this work is analysis of the notion "state policy" as the relatively new notion of general-theoretical legal science and identification of its relationship with other, more traditional notions of the theory of state and law, as "state authority", "state activity", "state regulation", "state administration". **Methodology.** The methodology includes complex analysis and generalization of scientific and theoretical material and formulation of relevant conclusions and recommendations. During the research, such **methods** of scientific knowledge were used: comparative, terminological, functional, historical, structural. **Results.** It was determined that the notion “state policy” is a cognitive tool of expansion of human knowledge about state policy as complex, multidimensional social phenomena. On the current stage of its development, the theory of state and law attempts to expand the area of scientific cognition of state and legal phenomena, with the new picture of the state and legal world involve new general state and legal categories, among which the notion of “state policy” has to take one of the most important places. In the framework of the categories and concepts of the theory of state and law, it is determined through the relationship of the last with other concepts of general-theoretical legal science, characterizing connection and dependence of the state policy on state authority, state activity, state regulation, state administration. **Scientific novelty.** In this study, it was determined that characterizing mutual relation, connection, and dependence of the state policy with state authority, state activity, state regulation, state administration, we concluded that some of these categories (state authority, state activity) are primary, original or generic concerning state policy, other - are in relation of intersection, partial coincidence (state regulation), other categories are covered by the concept of the state policy (state administration). State policy is included in the following schematic-concept list: state authority -state activity - state policy - state regulation -state administration. **Practical significance.** Results of the study may be used in scientific and research activity for the improvement of the scientific ensuring of the state policy, activation of its theoretical-legal, discipline-specific and inter-disciplinary studies; in the educational process - for preparation of educational and educational and methodological materials and use during the presentation (lecturing) of Theory of state and

law, constitutional, administrative law, political studies, state administration, and other social and humanitarian disciplines.

Key words: state policy, state authority, state regulation, state activity, state administration.

Постановка проблеми. Не лише кожна галузь законодавства, а й кожна галузь права має власний поняттєвий і термінологічний апарати, які визначають її самобутність і самостійність. Наявність поняттєвого апарату юридичної науки визнають чимало науковців [7, с. 25]. Будь-яка наука отримує відповідний статус тоді, коли сформувався її поняттєво-категоріальний апарат, який становить основу, фундамент науки. Він формується поступово, протягом тривалого часу [4, с. 3].

У цьому контексті важливим є з'ясування співвідношення поняття «державна політика» та встановлення його співвідношення з такими поняттями, як «державна влада», «державна діяльність», «державне регулювання», «державне управління», тощо. Саме теоретичні розбіжності у визначенні цих категорій спричиняють у юридичній літературі та формах (джерелах) права, передусім нормативно-правових актах, «хаос понять». Подолати його можна, зокрема, шляхом чіткого визначення місця поняття «державна політика» в системі окреслених вище понять теорії держави та права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченню природи, особливостей, призначення державної політики та її співвідношення з іншими категоріями науки теорії держави та права досліджували у своїх наукових працях О. Л. Валецький, О. О. Кучеренко, Н. М. Пархоменко, В. М. Селіванов, О. В. Скрипнюк, В. В. Тертичка, В. Я. Тацій, В. В. Цветков та інші.

Постановка завдання. Наявність не лише широкого кола офіційно визнаних в Україні засад і напрямів державної політики, але й різних наукових позицій учених (зокрема юристів) зумовлює необхідність і доцільність загальнотеоретичного осмислення державної політики, особливостей її співвідношення з іншими державними й правовими явищами, місця поняття «державна політика» в поняттєво-категоріальному апараті загальної теорії держави та права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сутність державної політики, зазначає В.М. Селіванов, не може бути висвітлена без аналізу державної влади. Влада – це осердя і державної політики, і позитивного права. Влада визначає їх взаємодію, її якість [5, с. 320]. Державну владу визначають як різновид соціальної влади, яку здійснюють держава та її органи. Вона полягає в здатності й можливості державних органів управляти (або впливати) політичними, економічними, правовими процесами та подіями, контролювати соціально небезпечні явища, що виникають у суспільстві, а також регулювати поведінку громадян [6, с. 93–94]. Державна влада функціонує за принципом розподілу повноважень між владними органами; реалізується через державу, тобто через спеціально створені органи; поширює повноваження на всю територію; забезпечує власні рішення примусовою силою; має публічний характер, оскільки функціонує в межах усього суспільства; здійснюється професійним апаратом і забезпечує компроміс суспільних інтересів; є суверенною владою, тому що має верховенство всередині країни та незалежність поза її межами; має монополію на прийняття норм права, що забезпечує не лише обов'язковість владних рішень, а й їх гарантування примусовими засобами [3, с. 63].

Державна влада є різновидом соціальної влади. Від інших (громадської, сімейної, корпоративної влади тощо) відрізняється низкою ознак: у кожній країні є лише одна

державна влада, а інших різновидів соціальної влади чимало; державна влада поширюється на всіх членів суспільства, інші влади – лише на певну його частину; тільки державна влада може розв'язувати загальносуспільні проблеми, інші ж – вирішують справи, що стосуються, переважно, лише частини суспільства; державна влада має у своєму розпорядженні такий специфічний апарат (механізм) для здійснення своїх завдань і функцій, якого не мають інші влади; лише державна влада встановлює формально обов'язкові для всього населення загальні правила поведінки – норми права. Зрештою, лише державна влада характеризується суверенністю (суверенітетом), тобто верховенством, повнотою, неподільністю, самостійністю, формальною незалежністю від влади будь-якої організації (або особи) як у певній країні, так і за її межами.

Здатність державної влади виражати й задовольняти певні інтереси відображена в понятті соціальної сутності державної влади. Причому тією мірою, якою держава є виразником і реалізатором інтересів тієї частини населення, що домінує в соціально неоднорідному суспільстві, державна влада є, передусім, владою цієї частини населення, засобом, інструментом задоволення її специфічних групових потреб.

Будучи здебільшого виразником інтересів частини населення, що домінує, а з певних питань – населення загалом, державна влада, однак, вирізняється відносною самостійністю. Ця властивість зумовлена тим, що державна влада: організаційно відокремлена від суспільства, від будь-яких груп і верств (що стосується й тих, які домінують); має власну внутрішню будову й особливі, специфічні інтереси; залежить не лише від панівної частини населення, а й від інших соціальних груп суспільства, і не тільки від впливовості різних соціальних угруповань усередині країни, а й від зовнішньополітичних умов [9, с. 85–86].

Таким чином, державна влада є первинним, вихідним стосовно державної політики явищем і, відповідно, поняттям. Наявність державної влади надає можливість і здатність державі чи іншим уповноваженим нею суб'єктам здійснювати державну політику, характеризує останню як потенційну та реальну, належну і допустиму, формально закріплену та фактично наявну.

З огляду на те, що державна політика є формою діяльності держави або інших уповноважених нею суб'єктів, слід схарактеризувати поняття «державна діяльність». У наукових джерелах державною діяльністю вважають складову соціальної діяльності, яку здійснюють органи державної влади та їх представники з метою виконання внутрішніх і зовнішніх функцій держави. Державна діяльність ґрунтується на принципах верховенства права, пріоритетності прав людини, розподілу владних повноважень, законності, ефективності тощо. Зміст і характер державної діяльності визначені призначенням і повноваженнями відповідних державних органів. Правовою підставою цієї діяльності є Конституція України, закони й інші нормативно-правові акти. Державну діяльність здійснюють у розроблених практикою та закріплених у законодавстві формах. Діяльність посадових осіб, які очолюють державні інституції, реалізується в межах відповідної компетенції. Порушення встановлених правил державної діяльності тягне за собою юридичну відповідальність винних [2, с. 70]. Отже, державна діяльність і державна політика як поняття теорії держави та права співвідносяться між собою як родові і видові поняття відповідно.

Особливий науковий інтерес становить з'ясування взаємозв'язку та взаємодії державної політики та державного регулювання й державного управління. У юридичній енциклопедичній літературі державне регулювання визначено як здійснення державою

комплексних заходів (організаційних, правових, економічних тощо) у сфері соціальних, економічних, політичних, духовних та інших суспільних процесів з метою їх упорядкування, встановлення загальних правил і норм суспільної поведінки, а також запобігання негативним явищам у суспільстві. Найвиразніше ця функція держави виявляється в регулюванні економіки в умовах ринкового господарювання шляхом забезпечення правового підґрунтя економічних рішень, захисту національних економічних інтересів тощо.

За своєю сутністю державне регулювання ширше, ніж державне управління, оскільки останнє для досягнення своїх цілей застосовує, насамперед, адміністративні методи. Державне регулювання слід здійснювати в інтересах усього суспільства як для стимулювання та активізації необхідних видів діяльності, так і для обмеження або заборони нелегітимних форм і видів господарювання. Його мета – впливати на розвиток суспільного виробництва всіх форм власності та розв'язання соціальних проблем, законодавчо гарантувати рівні умови господарської діяльності, сприяти запровадженню ефективних елементів ринкових відносин і мінімізувати їхні негативні наслідки. У сфері економіки державне регулювання передбачає встановлення загальних правил і порядку господарювання, відповідальності за дотримання цих правил, виключає пряме втручання держави та її органів у діяльність економічних структур. Воно ґрунтується на законодавчо визначеній стратегії суспільного розвитку, державних соціально-економічних програмах, механізмі правового примусу, економічних інтересах суб'єктів господарювання [3, с. 67].

Державна політика безпосередньо пов'язана з державним управлінням. На жаль, наукова й навчальна література не містить аналізу теоретико-методологічних, концептуальних засад їх взаємозв'язку [8, с. 268]. Його, переважно, тлумачать як причинно-наслідкову залежність управління від політики, ігноруючи фактори та центри її формування, а отже, факт впливу управління на політику. Складне суспільство вимагає розмежування сфери діяльності політики й управління. Коли ж політику розглядають у єдності з чиновницькою владою, то вона нібито зникає як діяльність і замінюється бюрократією – «політикою як апаратом». Нинішня теорія і методологія юриспруденції та частково політологія керуються ідеєю органічного зв'язку держави, права, політики, управління [8, с. 269].

У сучасній юридичній науці виокремлюють два основні підходи до використання терміна «державне управління». З одного боку, його застосовують у спеціальному (чи вузькому) значенні, коли державним управлінням вважають власне управлінську діяльність уповноважених органів державної влади та компетентних посадових осіб у сфері реалізації виконавчої влади. У цьому сенсі сфера управлінської діяльності чітко корелює зі сферою реалізації виконавчої влади, а суб'єктами її є органи виконавчої влади. У межах іншого підходу поняття державного управління може бути витлумачено в широкому значенні через системну модель управління та зв'язків, які виникають між різними державними органами в процесі реалізації державної влади [1, с. 190–191].

Сутність державного управління полягає в здійсненні організаційного управлінського впливу шляхом використання повноважень виконавчої влади через організацію виконання заходів, здійснення управлінських функцій з метою комплексного соціально-економічного та культурного розвитку держави, її окремих територій, а також забезпечення реалізації державної політики у відповідних сферах суспільного життя, створення умов для реалізації громадянами їхніх прав і свобод. Державне управління має державно-владний характер, є безпосередньою та публічною діяльністю, оскільки втілює

в життя владні правила, що містяться в законодавчих актах, здійснює функції поточного управління, забезпечуючи державну діяльність з управління справами суспільства. За змістом поняття є вузьчим, ніж категорія «державне регулювання», оскільки досягнення його цілей пов'язано із застосуванням адміністративних методів [3, с. 67].

Державна політика як феномен соціальної дійсності об'єктивується, передусім, у державі, правовій системі, державному управлінні. Право, опосередковуючи важливіші елементи державної політики, тим самим утворює її правову основу. Водночас не кожний правовий акт має політичний зміст: політизація права суперечить принципам демократичної правової держави. Політичні формули та принципи відображаються в чинному законодавстві, зокрема, у Конституції, а отже, опосередковано впливають і на державне управління, для якого визначальним є правовий фактор, що не тільки фіксує структуру форми, методи, стиль управління, а й позначається на формуванні життєвої позиції, світогляду людей.

Отже, діалектика відношення державної політики та державного управління припускає не тільки і не стільки їх безпосередній зв'язок. Опосередкованою ланкою в їхньому взаємозв'язку є право, через нього державна політика в процесі державно-управлінської діяльності втілюється в реальність. Власне, за допомогою права і державного управління державна політика досягає своїх цілей. Верховенство права має бути основним принципом політичної та управлінської діяльності.

Водночас процес взаємодії державної політики, права та державного управління не завжди протікає без суперечностей, джерелом яких є розбіжності інтересів різних політичних і соціальних груп у суспільстві, неузгодженість дій елементів політичної системи, що призводить до уповільнення соціального розвитку чи кризових явищ у багатьох сферах суспільства, що спостерігається у процесі трансформації українського суспільства [8, с. 271].

Таким чином, поняття «державна політика» знаходиться у відношенні перетину (часткового збігу) з поняттям «державне регулювання», оскільки вони мають елементи спільного обсягу, зокрема в аспекті розроблення (регулювання) стратегічного курсу розвитку найважливіших сфер життєдіяльності суспільства, проте різний зміст. Державна політика охоплює державне управління як у його вузькому, так і широкому значеннях, остання фактично відповідає ключовій стадії державної політики, а саме – реалізації.

Висновки. Теорія держави та права на сучасному етапі свого розвитку намагається розширити горизонт наукового пізнання державно-правових явищ, охопити науковою картиною державно-правового світу нові загальні державно-правові категорії, серед яких одне з важливих місць має посісти поняття «державна політика». У поняттєво-категоріальному апараті теорії держави та права його визначають шляхом співвідношення останнього з іншими поняттями загальнотеоретичної юридичної науки, характеризуючи зв'язок і залежність державної політики з державною владою, державною діяльністю, державним регулюванням, державним управлінням, тощо. Деякі із цих категорій (державна влада, державна діяльність) є первинними, вихідними або родовими стосовно державної політики, інші – знаходяться у відношенні перетину, часткового збігу (державне регулювання), решта – охоплені обсягом поняття державної політики (державне управління). Для сучасної теорії держави та права поняття «державна політика» є порівняно новим, таким, не досить поширеним, однак воно має власний зміст та обсяг, що не перекривають інші поняття загальнотеоретичного правознавства, і належить до такого

схематичного поняттєвого ряду: державна влада – державна діяльність – державна політика – державне регулювання – державне управління.

Список використаних джерел

1. Волощук А.М. Концептуальні підходи до визначення змісту поняття державного управління. *Держава і право*. 2002. Вип. 17. С. 185–192.
2. Законотворча діяльність: словник термінів і понять / за ред. В.М. Литвина. Київ : Парлам. вид-во, 2004. 344 с.
3. Мала енциклопедія теорії держави та права / [С.Б. Бобровник, О.Г. Варич, Т.О. Дідич та ін.; за ред. проф. Ю.Л. Бошицького]. Київ: Кондор, 2012. 368 с.
4. Маковецький А.М., Камбур А.В. Понятійно-категоріальний апарат соціології: навч. посіб. Чернівці, 2007. 78 с.
5. Селіванов В.М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти : монографія. Київ: Ін Юре, 2002. 724 с.
6. Сучасна правова енциклопедія / [О.В. Зайчук, О.Л. Копиленко, В.С. Ковальський та ін.], 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 408 с.
7. Тростюк З.А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України: монографія. Київ, 2003. 144 с.
8. Цветков В. Державне управління: теорія, методологія, практика. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 2 (33). № 3 (34). С. 254–272.
9. Юридична енциклопедія: в 6 т. / [редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін.]. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 2: Д–Й. 1999. 744 с.

References

1. Voloshchuk, A.M. (2002). Kontseptualni pidkhody do vyznachennya zmistu poniattya derzhavnoho upravlinnya. [Conceptual approaches to determination of the content of the concept of state administration. State and law]. *Derzhava i pravo*, 17, 185-192. (in Ukrainian)
2. Lytvyn, V.M. (Ed.). (2004). *Zakonotvorcha diyalnist: Slovnyk terminiv i poniat* [Legislation: dictionary of terms and notions]. Kyiv: Parlam vydavnytstvo. (in Ukrainian)
3. Boshytskyi, Yu.L. (Ed.). (2012). *Mala entsyklopediya teorii derzhavy ta prava* [Little encyclopedia of the theory of state and law]. Kyiv: Kondor. (in Ukrainian)
4. Makovetskyi, A.M., Kambur, A.V. (2007). *Ponyatiynyi-kategorialnyi aparat sotsiologiyi: navch. posib* [Framework of concepts and categories in sociology: Study guide]. Chernivtsi. (in Ukrainian)
5. Selivanov, V.M. (2002). *Pravo i vlada suverennoyi Ukrayiny: metodologichni aspekty* [Law and authority of sovereign Ukraine: methodological aspects] monografiya Kyiv: In Yure. (in Ukrainian)
6. Zaychuk, O.V., Kopylenko, O.L., Kovalskyi, V.S. (Comps.). (2013). *Suchasna pravova entsyklopediya* [Modern legal encyclopedia]. 2nd edition, amended and supplemented. Kyiv: Yurinkom Inter. (in Ukrainian)
7. Trostyuk, Z.A. (2003). *Ponyatiynyi aparat Osoblyvoi chastyny Kryminalnogo kodeksu Ukrayiny* [Framework of categories of the Special part of the Criminal Code of Ukraine]. Kyiv. (in Ukrainian)
8. Tsvietkov, V. (2003). Derzhavne upravlinnia: Teoriya, metodologiya, praktyka [State administration: theory, methodology and practice]. *Visnyk Akademiyi Pravovykh nauk Ukrayiny*, 2 (33) –. 3 (34), 254–272. (in Ukrainian)

9. Semshuchenko, Yu.S. (Ed.). (1999). *Yurydychna entsyklopediya* [Legal encyclopedia: in 6 volumes]. (Vol. 2). Kyiv: Ukr. Encykl. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 19.05.2021

прийнята до друку 31.05.2021

The article: is received 19.05.2021

is accepted 31.05.2021

Бібліографія: Височанська Н. В. Співвідношення поняття «державна політика» з іншими поняттями теорії держави та права. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2021. №. 11 (23). С. 8-15. DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.8-15.

УДК 340.1

DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.16-22

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКА ДЕРЖАВА: ЕТИМОЛОГІЯ ПОНЯТТЯ, ОРГАНИ ВЛАДИ ТА ЇХ СТАТУС

Ілин Любомир Михайлович,

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри права,
ЗВО «Університет Короля Данила»

вул. Сеченова, 129А, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018

e-mail: liubomyr.ilyn@ukd.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4319-2327>

Мета. Метою дослідження є встановлення достовірності і правових підстав застосування по відношенню до державного утворення, що існувало на теренах Галичини і Волині у XII – XIII ст. назв князівство чи королівство. **Методика.** Методологічну основу дослідження склав комплекс загальнонаукових, спеціальнонаукових і філософських методів, а також принципи історизму та об'єктивності. Ключовим став метод т історичної ретроспективи та компаративіський підхід, які дозволили визначити особливості та етимологію понять «держава», «королівство», «князівство». **Результати.** Встановлено, що наявні в українській історико-правовій науці підходи до назви державного утворення, що існувало на теренах Галичини і Волині у XII-XIV ст. – «князівство», «королівство», «держава», є свідченням того, що ця проблематика є малодослідженою і потребує детальної уваги науковців. По-перше, доцільно впорядкувати, як саму термінологію так і підходи до розуміння ключового етапу національного державотворення. Констатовано, що усталена практика одночасного і паралельного застосування понять Галицько-Волинське князівство, Галицько-Волинська держава і навіть Королівство Руське, не опирається на існуючі правові, політичні та історичні обставини. Їх застосування відбувається, як правило у вигляді синонімів, що є не зовсім правильно з наукової точки зору. При цьому, владні титули «короля» і «князя» є рівнозначними, а їх формальною відмінністю є символ влади – корона, адже достовірних відомостей про схожий елемент влади на Русі немає. **Наукова новизна.** Дається аналіз етимологічних і наукових підходів до понять «Галицько-Волинське князівство», «Галицько-Волинська держава» і «Королівство Руське», визначаються правові підстави застосування кожного з них. **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути використані у подальших історико-правових дослідженнях, підготовці спецкурсів.

Ключові слова: князівство, королівство, Галицько-Волинська держава, Королівство Руське, правові підстави.

Liubomyr Ilyn

*candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory and History of State and Law of King Danylo University, 129A Sechenova str., Ivano-Frankivsk, Ukraine 76000
e-mail: lm.ilyn@gmail.com*

HALYTSIAN-VOLYNIAN PRINCIPALITY: ETHYMOLOGY OF THE CONCEPT, AUTHORITIES AND THEIR STATUS

Purpose. The purpose of the study is to establish the authenticity and legal grounds for the application in relation to the state formation that existed in Galicia and Volhynia in the XII – XIII centuries. Names principality or kingdom. **Methods.** The methodological basis of the study was a set of general scientific, special scientific and philosophical methods, as well as the principles of historicism and objectivity. The key method was historical retrospective and comparative approach, which allowed determining the features and etymology of the concepts of «state», «kingdom», «principality». **Results.** It is established that there are approaches in the Ukrainian historical and legal nation to the name of the state formation that existed in Galicia and Volhynia in the XII-XIV centuries. – «principality», «kingdom», «state», is evidence that this issue is poorly understood and requires detailed attention of scientists. First, it is advisable to streamline both the terminology and approaches to understanding the key stage of nation building. It is stated that the established practice of simultaneous and parallel application of the terms Galicia-Volyn principality, Galicia-Volyn state and even the Kingdom of Rus, does not rely on existing legal, political and historical circumstances. Their use is usually in the form of synonyms, which is not entirely correct from a scientific point of view. In this case, the authoritative titles of «king» and «prince» are equivalent, and their formal difference is the symbol of power – the crown, because there is no reliable information about a similar element of power in Russia. **Scientific novelty.** The analysis of etymological and scientific approaches to the concepts «Galicia-Volyn principality», «Galicia-Volyn state» and «Kingdom of Russia» is given, the legal bases of application of each of them are defined. **Practical significance.** The results of the study can be used in further historical and legal research, preparation of special courses.

Key words: principality, kingdom, Galicia-Volyn state, Kingdom of Russia, legal bases.

Постановка проблеми. В українській науці спостерігається різноманіття термінів і визначень, що характеризують правовий статус територій Галичини і Волині в XI – XIII ст. Як серед істориків, так і серед правників популярними є поняття Галицько-Волинське князівство, Галицько-Волинська держава і навіть Королівство Руське. При цьому, ці поняття вживаються, як паралельно, так і одночасно, так само, ніхто не вдається до встановлення достовірності таких назв, в тому числі й постійного співвідношення етнічних земель Галичини і Волині. Князівства, які до 1199 р. розвивалися окремо, навіть будучи об'єднаними не становили цілісного державного утворення, особливо після смерті їхнього правителя Романа Мстиславовича у 1205 р. Окрім того, для Галицького князівства, було властивим збереження міцної боярської опозиції до монарха, яка мала значний вплив на внутрішню і навіть зовнішню політику. Відповідно, актуальним видається питання визначення правового статусу галицько-волинських земель після їх об'єднання в єдину державу, пошук етимологічних засад цієї державності – князівство чи королівство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній українській історико-правовій науці практично не звертають уваги на існування різноманітної термінології по відношенню до державних утворень Давньоруського періоду. Відповідно, можна одночасно бачити використання понять Галицько-Волинське князівство, Галицько-Волинське королівство, Королівство Руське і навіть Галицько-Волинська держава. Застосування останнього терміну серед сучасників пояснюється насамперед тим, що державне утворення XI-XII ст. з центром у Галичі об'єднувало виключно етнічні українські землі. Фактичним автором такого формулювання був М. Грушевський. Усі сучасні дискусії відбуваються виключно у форматі доведення права сучасної України на правову спадщину Київської Русі, яку «приватизували» собі Росія та російські історики.

Загалом, методологічною основою нашого дослідження стали праці таких українських та іноземних вчених, як Л. Войтовича, П. Голобуцького, М. Грушевського, Я. Ісаєвича, В. Ключевського, І. Крип'якевича, В. Сергійчука, С. Соловйова, С. Томашівського, О. Щодри та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є встановлення достовірності і правових підстав застосування по відношенню до державного утворення, що існувало на теренах Галичини і Волині у XI – XIII ст. назв князівство чи королівство.

Виклад основного матеріалу дослідження. З огляду на наявні термінологічні підходи до кваліфікації державного утворення, що існувало на теренах західноукраїнських земель у XI – XIII ст., акцентуємо увагу на правомірності такого поняття, як Галицько-Волинська держава, яка власне вживається як протиставлення назві Київська Русь чи Київське князівство, тобто підкреслює наявність саме етнічної та національної ознаки держави. Таке протиставлення стало наслідком протистояння російської та української історичних шкіл. Власне М. Грушевський, як основоположник «української історичної школи», запропонував підхід за яким Київська Русь включала в себе українсько-руську народність, а після монгольської навали та феодалного роздроблення сформувалися два окремі політичні і державні центри – «Володимиро-Московська держава» (держава великоруської народності) та «Мала Русь» (Галицько-Волинська держава з українською народністю) [3, с. 1-2]. Однозначно, що М. Грушевський не вдавався до вивчення правових підстав такого поділу і відповідно етнічної основи державного утворення з центром у Галичі. Його концепція була відповіддю на ідеї російських істориків С. Соловйова та В. Ключевського, які взагалі відкидали можливість існування окремої української народності та державності, а землі, що згадувалися у літописах під назвою «Україна» вважали окраїною і буфером між Московією, Литовським князівством та Королівством Польським [5, с. 106; 8, с. 306]. Не вдаючись до аналізу подібних висловлювань, які й в XXI ст. є основою ідеологічної та інформаційної війни проти України, звернемо увагу тільки на те, що саме по відношенню Галицько-Волинського князівства, яка було аналогом десятка удільних князівств, що виникли на теренах Київської Русі, вчені найчастіше застосовують поняття «держава», підкреслюючи цим самим вищий рівень правової організації органів влади, їх структуру.

Відповідно виникає питання, чи є достатньо підстав вживати поняття «держава» по відношенню до Галицько-Волинського князівства. Виходячи з формальних ознак держави: територія, населення, наявність публічної влади, суверенітету, право законотворення, оподаткування, монопольного застосування примусу, зрозуміло, що межа між «князівством» і «державою» досить мінімальна. В умовах роздробленості Київської Русі, політичний, правовий, соціальний та економічний рівень розвитку окремих князівств був не однаковий, а у випадку Галицько-Волинського, він можливо був вищий рівня розвитку

Київського в XII ст. При цьому поняття «Галицько-Волинська держава» принципово застосується до періоду правління саме Данила Романовича і часу його коронування (1253 р.). На нашу думку, такий підхід є дискусійним, адже в його основі знаходиться факт коронування місцевого князя, а не наявність єдиної території, населення, поділу органів влади та ін.

Традиційно, основними органами влади в Галицько-Волинській державі були князь, боярський рада та народне віче, але їх повноваження кардинально відрізнялися від аналогічних органів влади інших князівства Русі. Так галицько-волинський князь, не був одноособовим правителем і ділив з боярами судову владу. У першій половині XIV ст. боярська влада перейняла на себе усю повноту влади і після вбивства князя Юрія II Болеслава, відмовилася обирати монарха. Формально державою правив виборний боярин.

Зростання політичного впливу боярства відбулося саме в момент коли волинський князь Роман Мстиславович об'єднав два князівства, відповідно боярська опозиція князю була спротивом процесу об'єднання двох князівств, а оскільки усі наступні правителі були спадкоємцями волинського князя, ця опозиція тільки посилювалася.

Основною науковою концепцією, що пояснює подібну ситуацію є та, що у Романа Мстиславовича та його спадкоємців не було законних прав на галицький престол, відповідно, вони розцінювалися, як узурпатори. Справжніми претендентами на галицький престол були онуки Ярослава Осмомисла [10, с. 209]. Основоположник цієї ідеї Л. Войтович вказує, що формально Роман Мстиславович об'єднавши Галичину і Волинь порушив усталену в руських князівствах систему успадкування влади, що і спровокувало опозицію бояр [1, с. 105].

Відповідно постає питання, коли доцільно застосовувати по відношенню до Галицько-Волинських земель поняття «держава». Формально державою, це територіальне об'єднання можна вважати 1239 р. коли Данило Романович захопив Київ, отримав титул «великого київського князя», і залишив правити у столиці свого воєводу Дмитра. Тобто він здійснив аналогічні дії, як і його батько Роман Мстиславович, що може бути свідченням того, що Київ не був повноцінною столицею, а певним ментальним і владним тригером, що підкреслював історичність влади над усіма давньоруськими землями. З огляду на те, що за Києвом зберігався формальний статус столиці, Галицько-Волинське князівство не мало повноцінного суверенітету з правової точки зору.

Про обмежений суверенітет можна говорити і в момент коронації Данила – 1253 р. Київ захоплений монголами, Галицькі і Волинські землі також зруйновані і змушені платити данину. Однак залежність від Золотої Орди полягала виключно у сплаті податку, жодних обмежень стосовно зовнішніх зносин чи внутрішньої політики (окрім зміцнення обороноздатності) не було. При цьому слід мати на увазі й те, що Данило більшість часу перебував у столиці свого батька – Володимирі, а згодом збудував місто Холм, яке стало новою столицею його держави. Причиною цього було в тому числі й протистояння з опозицією галицького боярства.

Власне застосування поняття «Галицько-Волинська держава» в часи правління Данила Романовича, обґрунтовано не стільки наявністю його титулу, скільки чіткими територіальними межами самого державного утворення і тим, що понад 90% цих земель були етнічно-українськими. Тому, серед науковців популярною є думка, що Галицько-Волинська держава – перша етнічна українська держава середньовіччя [7]. Така теза цілком слушна.

З огляду на те, що застосування назви «держава» до Галицько-Волинського князівства є цілком виправданим. Одним із перших українських вчених хто звернув увагу

на правильність такого формулювання був С.Томашівський, який стверджував, що на відміну від Київського князівства і самої Русі, об'єднана Галицька і Волинські землі були насамперед «уособленням загальноукраїнської державної ідеї» [9, с. 87].

Стосовно ознаки етнічної і єдності населення у межах Галицько-Волинської держави, то ще І. Крип'якевич зауважив, що включення виключно етнічних українських земель до складу єдиної держави було запорукою внутрішньої консолідації, що сприяло формуванню традиційної української культури, національної окремішності [6, с. 74].

Надалі, логічним видається потреба з'ясувати правильність вживання поняття «князівство» і «королівство».

Так, термін «князь» походить із германських мов, і отримав поширення на території Русі завдяки перекладу Святого Письма. Як зазначає П.Голобуцький, «князь» є безпосереднім аналогом монаршого титулу і в Київській Русі, він застосовувався паралельно з терміном «цар», яке було рівнозначне поняттю імператор [2]. Власне титул «царя» застосовувався по відношенню до Ярослава Володимировича (Мудрого). Вперше поняття «князь» стосовно давньоруських правителів зустрічається у русько-візантійських договорах 911 та 944 рр. При цьому Візантійський правитель іменувався «царем», а Київський «князем», що однозначно може свідчити про різний статус цих понять. Дослідники припускають, що причиною такого підходу було те, що в грецькій мові «князь» означав «главу роду», вождя, правителя окремого регіону чи держави. Власне у такому розумінні, це поняття і поширилося на Русі, а в умовах розвитку удільних князівств відбувся поділ на «великого київського князя» та «удільних князів».

З огляду на те, що в германських мовах поняття «князь» означає «конунг», «король», для Давньоруської традиції застосування цих понять є не властивим, що насамперед зумовлено утвердженням стереотипом, про традиційність королівської (монаршої) влади для Центральної та Західної Європи, а для Східної – князівської влади. Цей поділ згодом підсилювався під впливом релігійного чиннику, адже усі правителі, які належали до лона католицької церкви, носили, як правило титул «короля», в ті, що належали до православної – «князя». Так само певним стереотипом є й думка, що статус «короля» є вищим за «князівський». Цей підхід можливий виключно для західноєвропейських монархій, де титул короля закріплювався за верховним правителем, а правляча династія, мала «монополію» на цей титул. При цьому на Русі, як удільні, так і київський правитель мали статус «князя», що загалом не впливало на ступінь їх підпорядкування.

В цьому плані цікавою є думка про те, що з огляду на світоглядні доктрини «папоцезаризму» (властива церкві західного обряду) та «цезаропапізму» (властива церкві східного обряду), «князь» мав вищий статус і більші повноваження за «короля». Якщо останній коронувався і формально підпорядковувався Папі римському, то київський князь не підпорядковувався нікому, а більше того, навіть контролював духовну владу.

Утвердження поняття «князівства» в українській ментальності і світогляді закономірно відобразилося й на назві державних утворень чи територіальних одиниць, що існували чи виникли на теренах Київської Русі. Цікаво, що сама Київська Русь апріорі розуміється, як держава. Натомість удільні об'єднання земель – Галицьке, Волинське, Переяславське, Київське, Чернігівське, трактуються саме як князівства. На момент об'єднання Галицького і Волинського князівств Романом Мстиславичем 1199 р. у єдине, можна застосовувати назву «Галицько-Волинське князівство». Формально статус князівства не змінився навіть після того, як Роман Мстиславович у 1203 р. захопив Київ і отримав титул «великого київського князя» – правителя Київської Русі. Оскільки

Галицько-Волинська земля була складовою Київської Русі і не володіла суверенітетом, її не можна кваліфікувати, як державу.

Стосовно поняття «королівство», то в науці відомо також застосування поняття «Королівство Русь» [4]. Найбільш цікаво, що така назва має історичне підтвердження, адже в уторських хроніках починаючи з XIII ст. саме так називають Галицьке князівство. Цікаво, що на державній печатці онука Данила Романовича, також короля Юрія Львовича – на аверсі міститься титул «Rex Russiae» – король Русі, а на реверсі – «Dux Ladimiriae» – князь Володимирії [4]. В цьому випадку, незрозуміло, чи дійсно статус королівства поширювався тільки на Галицькі землі, а Волинь залишала за собою статус князівства, чи королівство асоціювалося з усією Руссю, а вказівка на королівство Волині означала вотчинну приналежність Юрія Львовича.

Підтвердженням того, що статус «королівства» належав тільки Галицькій землі може бути свідчення того, що польський король Казимир III Великий, анексувавши українські землі (Галичину), величав себе «Королем Русі».

Висновки. Таким чином, наявні в українській історико-правовій науці підходи до назви державного утворення, що існувало на теренах Галичини і Волині у XII-XIV ст. – «князівство», «королівство», «державна», є свідченням того, що ця проблематика є малодослідженою і потребує детальної уваги науковців, що з поміж іншого дозволить чітко визначити державно-правове минуле української держави. Можна констатувати, що усталена практика застосування Галицько-Волинське князівство, Галицько-Волинська держава і навіть Королівство Руське, не опирається на існуючі правові, політичні та історичні обставини. Їх застосування відбувається, як правило у вигляді синонімів, що є не зовсім правильно з наукової точки зору. При цьому, владні титули «короля» і «князя» є рівнозначними, а їх формальною відмінністю є символ влади – корона, адже достовірних відомостей про схожий елемент влади на Русі немає.

Список використаних джерел

1. Войтович Л. Галицько-волинські етюди. Біла Церква: Вид. Пшонківський О.В., 2011. 480 с.
2. Голобуцький П.В. Князь. *Енциклопедія історії України*: Т. 4: Ка–Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2007. 528 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Knyaz>.
3. Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. 1. До початку XI віка. Репринтне відтворення третього доповненого видання (Київ, 1913), 1991. – LXXVI, [8], 648 с.
4. Ісаєвич Я.Д. Королівство Русь. *Енциклопедія історії України*: Т. 5: Кон–Кю / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2008. 568 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Korolivstvo_Rus.
5. Ключевский В. О. Сочинения. М., 1957. Т. 3. 414 с.
6. Крип'якевич І. Історія України. Львів: Світ, 1990. 520 с.
7. Сергійчук В. Українська державність у часи середньовіччя, яку визнавала Європа. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2384359-ukrainska-derzavnist-u-casi-serednoviccca-aku-viznavala-evropa.html/>.
8. Соловьев С. М. История России с древнейших времен. М., 1989. Т. 6. URL: <http://militera.lib.ru/common/solovyev1/index.html>.
9. Томашівський С. Українська історія. Т. I. Старинні і середні віки. Львів, 1919. 154 с.
10. Щодра О. Дослідження історії Галицько-Волинського князівства на історичному факультеті Львівського університету. *Історія та історики у Львівському університеті*:

традиції та сучасність (до 75-ліття створення історичного факультету): колективна монографія / за редакцією Леоніда Зашкільняка та Павла Серженги. Львів : ПАІС, 2015. С. 204-213.

References

1. Voitovych, L. (2011). *Halytsko-volynski etudy* [Galician-Volyn sketches]. Bila Tserkva: Vyd. Pshonkivskyi O.V., 480 s. (in Ukrainian).
2. Holobutskyi, P.V. (2007). *Kniaz* [Prince]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*: Vol. 4: Ka–Kom. K.: V-vo «Naukova dumka», 528 p. Retrived from: <http://www.history.org.ua/?termin=Knyaz>. (in Ukrainian)
3. Hrushevskyi, M. S. (1991). *Istoriia Ukrainy-Rusy* [History of Ukraine-Russia]. (Vol. 1). Kyiv, LXXVI, [8], 648 p. (in Ukrainian)
4. Isaievych, Ya. D. (2008). *Entsyklopediia istorii Ukrainy* [Encyclopedia of the History of Ukraine]. (Vol. 5): Kon–Kiu. K.: V-vo «Naukova dumka», 568 p. Retrived from: http://www.history.org.ua/?termin=Korolivstvo_Rus. (in Ukrainian)
5. Kljuchevskij, V. O. (1957). *Sochinenija* [Essays]. (Vol. 3). M. 414 p. (in Russian)
6. Krypiakevych, I. (1990). *Istoriia Ukrainy* [History of Ukraine]. Lviv: Svit. 520 p. (in Ukrainian)
7. Serhiichuk, V. *Ukrainska derzhavnist u chasy serednovichchia, yaku vyznavala Yevropa* [Ukrainian statehood in the Middle Ages, recognized by Europe]. Retrived from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2384359-ukrainska-derzhavnist-u-casi-serednovicca-aku-viznavala-evropa.html>/ (in Ukrainian)
8. Solov'ev, S. M. (1989). *Istorija Rossii s drevnejshih vremen* [History of Russia since ancient times]. (Vol. 6). M. Retrived from: <http://militera.lib.ru/common/solovyev1/index.html>. (in Russian)
9. Tomashivskyi, S. (1919). *Ukrainska istoriia* [Ukrainian history]. (Vol. I). Lviv. 154 p. (in Ukrainian)
10. Shchodra, O. (2015). *Doslidzhennia istorii Halytsko-Volynskoho kniazivstva na istorychnomu fakulteti Lvivskoho universytetu* [Research of the history of the Galicia-Volyn principality at the historical faculty of Lviv University]. *Istoriia ta istoryky u Lvivskomu universyteti: tradytsii ta suchasnist (do 75-littia stvorennia istorychnoho fakultetu): kolektyvna monohrafiia / za redaktsiieiu Leonida Zashkilniaka ta Pavla Sierzhengy*. Lviv: PAIS, 204-213. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 26.03.2021

прийнята до друку 13.04.2021

The article: is received 26.03.2021

is accepted 13.04.2021

Бібліографія: Ілин Л. М. Галицько-Волинська держава: етимологія поняття, органи влади та їх статус. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2021. №. 11 (23). С. 16–22. DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.16-22.

УДК 340.1

DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.23-31

ФРАКЦІЙНА ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ПОСЛІВ ГАЛИЦЬКОГО СЕЙМУ

Криховецький Іван Зіновійович,

кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри управління та адміністрування, президент ЗВО «Університет Короля Данила»

вул. Коновальця, 35, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018

e-mail: ivan.krykhovetskyi@ukd.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2296-2185>

Мета. Метою дослідження є виявлення правових засад організації та встановлення статусу української сеймової фракції другої половини XIX – початку XX ст., а також встановити форми впливу парламентської діяльності на правосвідомість та державно-правову думку галицьких українців. **Методика.** Методологічну основу дослідження склав комплекс загальнонаукових, спеціально наукових й історичних методів, а також принципи історизму та об'єктивності. **Результати.** Встановлено, що фракція визначається, як закономірний інститут об'єднання сеймових послів, який дозволяв ефективно здійснювати законотворчу діяльність, адже мінімальна кількість депутатів, які могли винести на розгляд законопроект чи заблокувати той що розглядався, становила 15. Акцентується увага на керівному складі української фракції, зокрема їх соціальній приналежності та політичних переконаннях лідерів. Окремо розглядаються правові підстави діяльності самої фракції. Акцентується увага на те, як діяльність сейму вплинула на державно-правову думку Галичини кінця XIX – початку XX ст. Вивчаються особливості польсько-українського політичного протистояння у стінах сейму, в тому числі й в процесі фракційної організації. Встановлено, що значний вплив на політичну думку галицьких українців, у тому числі й на процес їх фракційної організації, мала соціальна приналежність. Так, до 1870-х рр. серед українських сеймових послів домінували представники духовенства, і тільки на межі XIX – XX ст. політичний провід переходить до світської інтелігенції – правників, адвокатів. **Наукова новизна.** Встановлено, що за понад 50 років діяльності сейму, жодних нормативних актів, що регулювали б процес формування сеймових фракцій не було видано ані центральною владою, ані самим сеймом. Створення сеймових фракцій було компетенцією самих депутатів чи політичних угруповань, які були представлені у вищому представницькому органі краю. **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути використані у подальших історико-правових дослідженнях, підготовці спецкурсів.

Ключові слова: сейм, фракція, депутати, Австро-Угорщина, Галицький сейм.

Ivan Krykhovetskyi

PhD in Economics, King Danylo University,
Konoval'tsja St., 35, Ivano-Frankivs, Ukraine
e-mail: ivan.krykhovetskyi@ukd.edu.ua

FRACTIONAL ORGANIZATION OF UKRAINIAN AMBASSADORS OF THE GALICIAN SEJM

Purpose. The aim of the study is to identify the legal basis for the organization and establishment of the status of the Ukrainian Seimas factions of the second half of the nineteenth - early twentieth century. **Methods.** The methodological basis of the study was a set of general scientific, special scientific and historical methods, as well as the principles of historicism and objectivity. **Results.** It was established that the faction is defined as a natural institution of association of Sejm ambassadors, which allowed to carry out effective legislative activity, as the minimum number of deputies who could submit a bill or block the one under consideration was 15. Emphasis is placed on the leadership of the Ukrainian faction. In particular their social affiliation and political beliefs of leaders. The legal bases of the faction's activity are considered separately. Emphasis is placed on how the activities of the Sejm influenced the state and legal thought of Galicia in the late nineteenth - early twentieth century. The peculiarities of the Polish-Ukrainian political confrontation within the walls of the Sejm, including in the process of factional organization, are studied. It was established that social affiliation had a significant influence on the political opinion of Galician Ukrainians, including the process of their factional organization. Thus, until the 1870s, the Ukrainian Sejm ambassadors were dominated by representatives of the clergy, and only at the turn of the nineteenth and twentieth centuries. political leadership passes to the secular intelligentsia - lawyers, lawyers. **Scientific novelty.** It has been established that for more than 50 years of the Seimas' activity, no normative acts regulating the process of formation of the Seimas factions have been issued either by the central government or by the Seimas itself. The creation of Sejm factions was the competence of the deputies themselves or political groups, which were represented in the highest representative body of the region. **Practical significance.** The results of the study can be used in further historical and legal research, preparation of special courses.

Key words: Sejm, faction, deputies, Austria-Hungary, Galician Sejm.

Постановка проблеми. Включення західноукраїнських земель до складу імперії Габсбургів призвело не тільки до кількох ступеневої трансформації існуючого суспільно-політичного і правового укладу, а й до трансформації правосвідомості місцевих жителів, залучення яких до політичного життя було новим, і дозволяло не тільки реалізувати власні устремління й бажання, а й вимагали підготовки і правильної організаційної структури.

Друга половина XIX – початок XX ст. стали часом активної трансформації правосвідомості українців Галичини, які входили до складу імперії Габсбургів. Остання, на відміну від Російської імперії, не зважаючи на абсолютизм, змогла імплементувати в правову дійсність конституцію і гарантувати окремі національні, культурні і політичні права багатьом народностям, що входили до її складу. Власне українці становили одну з найбільших етнічних одиниць, що компактно проживали в межах Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття, а також частково Західної Галичини. Однак, на відміну

від чехів чи поляків, українці дещо пізніше долучилися до активної політичної діяльності на загальноімперському рівні, що обумовлювалося насамперед внутрішнім протистоянням з поляками у Галичині чи румунами в Буковині. Однак, саме конституція гарантувала право сеймового і парламентського представництва, а отже давала можливість офіційно заявити про власні національно-політичні претензії та права. Створений 1861 р. крайовий сейм, дав можливість не тільки приймати участь у процесі виборі послів. А й гарантував українцям право на власне сеймове представництво. Такий політичний досвід був надзвичайно позитивним, адже сприяв структуризації національного руху, а процес формування сеймових фракцій став одним із ключових етапів на шляху до виникнення українських партій у Галичині.

Наукова актуальність нашого дослідження обумовлюється потребою вивчення правових засад організації української фракції галицького крайового сейму, яка стала не тільки формою організації українських політиків, а й дієвим механізмом задоволення національно-політичних устремлінь українців Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є виявлення правових засад організації та встановлення статусу української сеймової фракції другої половини ХІХ – початку ХХ ст., а також встановити форми впливу парламентської діяльності на правосвідомість та державно-правову думку галицьких українців.

Виклад основного матеріалу дослідження. В українській історико-правовій наці інтерес до діяльності Галицького сейму активізувався впродовж останнього десятиліття, хоча починаючи з кінця ХІХ ст. появлялися перші наукові розвідки присвячені цій проблематиці. Так, першим дослідником діяльності сейму та його української фракції був К.Левицький, який з поміж іншого, звернув увагу на процес фракційної організації послів й вказував на високий рівень організаційного оформлення саме української фракції [8]. В радянський період, з огляду на домінування ідеологічних стереотипів та обмежень на певні наукові теми, окремі питання політичної діяльності українців досліджував В.Кульчицький, під керівництвом якого, в роки незалежності було захищено перше дисертаційне дослідження присвячене саме діяльності Галицького крайового сейму [9].

Серед сучасних українських дослідників питання правових засад українського парламентаризму та навколо парламентських об'єднань є об'єктом дослідження істориків та правників. При цьому переважають дослідження перших, а саме О.Аркуші, Л.Ілина, М.Мудрого, І.Чорновола та ін. Серед правників, окремі аспекти діяльності парламентських органів вивчали І.Бойко, В.Євдокимов, О.Мікула, П.Тищик та ін.

Загалом, можна говорити, що проблема діяльності сейму, участі українських послів у роботі імперського парламенту, розглядалася дослідниками епізодично і в рамках окремих політико-правових подій чи процесів. Комплексне дослідження проблеми організації української сеймової і парламентської фракції не здійснювалося.

Виклад основного матеріалу дослідження. Епоха конституціоналізму, що наступила в Австрійській імперії в другій половині ХІХ ст. не тільки активізувала політичне життя і національний рух, а й сформувала об'єктивні умови для того, щоб українці змогли реалізувати на практиці власні ідеї. Як слушно зауважує з цього приводу Л.Ілин, «з другої половини ХІХ ст. коли сформувалася чітка національна самоідентифікація українців, активізувався міжнаціональний чинник, який часто виступав каталізатором національно-політичного руху» [4, с. 60]. Погоджуючись із цим

висловлюванням слід тільки додати, що національна самоідентифікація формувалася в тому числі й завдяки діяльності сейму, а також тих політичних процесів, що супроводжували процес функціонування вищого представницького органу краю, а саме – виборів. Окрім того, протистояння з поляками активізувалося саме на передодні та під час виборів, і мабуть було основним каталізатором до політизації національного руху українців Галичини. Однак, ці процеси рідко межували з чистою політикою, адже пересічні громадяни не були знайомі з тонкощами політичного життя і керувалися раціональними свідомісними переконаннями.

У правовій площині, міжнаціональний чинник найбільше реалізувався у стінах саме крайового сейму, де українські та польські депутати дискутували довкола питань крайової освіти, культури, фінансів, інфраструктури. Під впливом поляків, які володіли абсолютною сеймовою більшістю і політичним досвідом, українці почали організовувати власні фракційні утворення, які окрім політичного, мали і практичне значення – дозволяли виконувати процесуальні вимоги до кількості депутатів, що ініціюють законопроект чи пропонують його переглянути. Власне, для винесення питання на розгляд, потрібен був підпис 15 депутатів.

Для задоволення такої формальної вимоги, українське сеймове представництво не мало виразної фракційної організації. Як в поляків, так і в українців, поділ за фракціями був скоріше умовністю, ніж закономірним політичним принципом. На початковому етапі існування сейму зокрема у 1860-х рр., вагому роль відігравав етнічний фактор, коли послі орієнтувалися не на фракційну, а на національно-політичну приналежність. Такий підхід був закономірним, адже: по-перше, як в українців, так і в поляків був відсутній досвід сеймової чи парламентської діяльності (становий сейм кінця XVIII – початку XIX ст. не передбачав дискусій послів, а тому поділ на фракції був не потрібний); по-друге, політичні течії в середовищі українців почали формуватися у 1848-1849 рр. і тільки зі створенням сейму набули практичної обґрунтованості.

Після створення сейму, об'єднання українців отримало назву «Руський клуб», що знову ж таки, з огляду на національну приналежність окреслювало коло осіб, що належали до цього об'єднання. Слушним є зауваження Л.Ілина, що українська сеймова фракція формувалася скоріше за національним, ніж за політичним принципом та за зразком польських клубів [7, с. 99]. Однак, по мірі зростання політичної свідомості послів поглиблювалися внутрішні суперечності в українському політикумі, які полягали в різному баченні національного питання, правового статусу Галичини, мови, системи шкільництва та ін. Це в кінцевому випадку призвело до того, що на початку XX ст. москвофіли і народовці почали формувати окремі фракційні об'єднання. Але навіть у цьому випадку, була відсутня прив'язка української сеймової фракції до конкретної партії, що виникли у 1890-х рр. Це було наслідком того, що перші українські партії Галичини були об'єднанням однодумців стосовно майбутнього розвитку краю в межах імперії Габсбургів. Сподівання на останніх перешкоджало утвердженню класичної державно-правової думки, яка дозволяла в тому числі активізувати сеймову та парламентську діяльність.

Значний вплив на політичну думку галицьких українців, у тому числі й на процес їх фракційної організації, мала соціальна приналежність. У 1860-1870-х рр., виходячи з того, що політичний провід українців знаходився в руках духовенства, а митрополит користувався найбільшим авторитетом у суспільстві, саме він очолював сеймову фракцію «Руський клуб». Так, після створення сейму в 1861 р. керівником сеймової фракції

українців був митрополит Г. Яхимович. Подібні явища мали місце і в середовищі польських політичних угруповань, однак, на чолі їх фракцій як правило перебували світські особи. Те, що представник українського духовенства став на чолі політичного проводу, обумовлювалося кількома причинами. По-перше, до середини XIX ст. саме духовенство становило основу освіченої інтелігенції Галичини. Власне на межі XVIII – XIX ст. І.Франко справедливо констатував, що соціальний склад краю – це «хлоп і поп» з тонесеньким прошарком інтелігенції, що виводилася з цих двох станів» [3]. По-друге, з огляду на низький рівень освіченості пересічних громадян, саме представники духовенства користувалися найбільшою довірою і часто представляли інтереси селян у взаєминах з місцевою владою.

Можна стверджувати, що саме духовенство становило основу національного руху до середини XIX ст., і тільки на початку 1870-х рр. зростає зацікавленість політичним життям серед представників світської інтелігенції, які поступово перебирають на себе функції національного проводу, однак цей процес проходив досить повільно. Зрештою, ще в 1867 р. у Галичині не було жодного адвоката, здатного вести справи українською мовою. Так, у 1861 р. відсоток духовенства серед послів-русинів становив 54% (27 із 50), у 1867 – 33.4% (13 із 36), в 1870 р. – 54% (19 із 35), решту становили селяни та представники світської інтелігенції – відповідно 32% та 14% [6, с. 100]. Фактично друга половина 1870-х рр. стала часом глибокої трансформації українського національного руху, коли відмінності у правових поглядах народовців, москвофілів і радикалів, стали основоположними. Саме ці протиріччя призвели до того, на виборах 1877 р. українці змогли вибороти лише 15 мандатів.

Однак, саме міжнаціональне протистояння з поляками, було для українців консолідуючим чинником. Відповідно, з метою отримання більшої кількості посольських мандатів, москвофіли і народовці саме на передодні та під час сеймових виборів об'єднувалися. У результаті співпраці народовців й москвофіл на сеймових виборах 1889 р. українська фракція у сеймі здобула 16 мандатів (9 отримали народовці, а 7 – москвофіли) і таким чином мала можливість уже самостійно вносити запити до уряду не вдаючись до підтримки польських послів.

Стосовно внутрішньої організації сеймової фракції русинів, то протягом перших двох каденцій вона не відрізнялася порядком і стабільністю. Засідання відбувалися рідко, не мали вагомих практичних наслідків. «Руський клуб», фізично, засідав у правій частині залу засідань, демонструючи тим самим свої проурядові ліберальні настрої. Вперше, свій керуючий провід, вдалося обрати тільки під час третьої каденції 1870–1876 рр. Головою руської фракції став Й. Кульчицький, заступником – В. Ковальський, секретарями – Ф. Білоус і Г. Крижанівський [1, с. 1]. Під час п'ятої каденції (1883-1889 рр.) «Руський клуб» очолював о. Стефан Качала, його заступник – суддя Теофіл Бережницький, секретар – суддя Петро Лінинський. У 1889-1895 рр. головою був професор Юліан Романчук, заступником – суддя Демян Савчак, секретарями – адвокат Теофіл Окуневський і нотаріус Кость Телішевський. Під час п'ятої каденції (1895-1901 рр.) «Клуб руських послів сеймових» організувався лише 27 грудня 1897 р. на чолі з єпископом Константином Чеховичем (Католицький русько-народний союз), заступниками правник Тит Заячківський (КРНС) і професор Олександр Барвінський (КРНС), секретарем Анатолій Вахнянин (КРНС). Таким чином керівництво руського клубу показувало розстановку сил у сеймі загалом та перевагу певних тенденцій у політиці [11, с. 55-56]. Упродовж трьох сеймових каденцій XX ст., українські сеймові фракції носили наступні назви: 1901-1907

рр. – «Руський соймовий клуб»; 1908-1913 рр. – «Українсько-руський соймовий клуб»; 1913-1914 рр. – «Український соймовий клуб» [10, с. 58; 5, с. 8]

І.Чорновол, досліджуючи діяльність української сеймової фракції у 1861-1901 рр. вказує, що «Руський клуб» був набагато дисциплінованим і організованим, на відміну від польських фракцій [11, с. 56]. Засідання фракції велися регулярно, чітко документувалися, а зафіксований у стенограмах засідання зміст, свідчить про жваві дискусії з окремих питань. Це, насамперед є свідченням того, що в політичному плані українська фракція була не однаковою, а також про інтерес депутатів до питань шкільництва, соціального і культурного розвитку краю. Зрештою і в стенограмах сейму знаходимо свідчення, що українським послам були цікаві усі питання, що піднімалися на сеймових засіданнях і вони долучалися до дискусій з польськими депутатами.

Цікавим видається той факт, що рішення, які приймалися на засіданні української фракції, були обов'язковими для виконання всіма її членами. Це вкотре підтверджує високий рівень організаційного оформлення.

Оскільки склад української фракції значною мірою залежав від соціальної структури то впродовж свого існування він еволюціонував. Якщо спочатку тут переважали греко-католицькі священники, то на межі XIX-XX ст. спостерігається появою в українській фракції крайового сейму першого покоління українських професійних політиків. В останній каденції Галицького сейму з 32 депутатів 20 були правниками. Це сприяло активізації діяльності української фракції, оскільки ці депутати по-перше були високосвіченими людьми; по-друге добре знали австрійське законодавство, а отже могли вносити пропозиції і відповідні поправки; по-третє були відносно матеріально незалежними. Однак це не означало, що ці люди повністю розійшлися зі своєю попередньою діяльністю (в основному, викладання чи адвокатура). По суті, політика для них стала пріоритетом, але політика як прагнення влади не розглядався як спосіб самореалізації [12, с. 256].

Успішність української фракції сейму залежала від професійних якостей її членів, а тому важливим було, щоб до її складу входили представники освіченої верстви, тобто еліти. Формування руської політичної еліти в Галичині залежало від прогресу соціальної модернізації, тобто від демократизації суспільного життя, що проявляється перш за все в емансипації селянського прошарку і створенні інтелігенції.

З огляду на соціальну структуру українських сеймових послів і відповідно членів фракції, можна визначити пріоритетні питання, які ініціювалися українцями. Насамперед це були питання мови шкільництва і діловодства, вони актуалізувалися з огляду на те, що Конституція 1867 р. гарантувала рівноправний статус усіх національностей імперії Габсбургів. Саме сеймова діяльність стала запорукою формування цілісної державно-правової концепції українців, яка реалізовувалася в межах ідеї «соборності» усіх українських земель. Цікаво, що з ідеологічної точки зору, саме ідея «соборності» слугувала принципом національно-політичної єдності українських земель, а її поширення і в Галичині й Наддніпрянщині, дозволяло сподіватися на можливу реалізацію державних устремлінь. На нашу думку, саме парламентська діяльність українців сформувала серед галичан переконання про необхідність формування власної держави, хоч ряд сучасних дослідників вказують, що на межі XIX-XX ст. відсоток людей, що вірили в соборність і незалежність у Галичині й Наддніпрянщині був дуже малий [2, с. 97]. Хоча ми, схильні поділяти іншу думку, що «для української державницької думки

XIX ст. ідея соборності стала засадничою з огляду на роз'єднаність українців між Російською та Австро-Угорською імперіями» [5, с. 19].

Цікавим є питання стосовно правової регламентації процедури створення та діяльності сеймових фракцій. За понад 50 років діяльності сейму, жодних нормативних актів, що регулювали ці процеси не було видано ані центральною владою, ані самим сеймом. Створення сеймових фракцій було компетенцією самих депутатів чи політичних угруповань, які були представлені у вищому представницькому органі краю. Причин такої ситуації декілька. По-перше, в самій політико-правовій практиці середини XIX – початку XX ст. була відсутня ідея фракційної організації послів, як інструменту законодавчого органу. По-друге, подібні об'єднання депутатів були формальними і опиралися на соціальну, територіальну, майнову, політичну чи національну приналежність послів. По-третє, самі принципи парламентаризму досліджуваного періоду не вимагали наявності фракційної структури депутатів, однак норми про мінімальну кількість послів-однодумців стосовно подання законопроекту, сформували для цього об'єктивні передумови.

Висновки. Таким чином, не зважаючи на відносно короткий час функціонування Галицького крайового сейму, українське сеймове представництво змогло не тільки сформувати власну фракцію, а й забезпечити її організаційне і політичне оформлення. Показово, що українська сеймова фракція стала мірилом трансформації національно-політичного руху, який в умовах протистояння з польською більшістю об'єднував практичних антагоністів – народовців та москвофілів. Тільки на межі XIX – на початку XX ст. українці формували власні сеймові фракції виключно за політичною, а не національною ознакою.

Важливим, в контексті діяльності сеймової фракції стало те, що депутатство для галицьких українців сформувало не тільки чітку державницьку ідею, а й переконало у необхідності реалізації ідеї «соборності» українських земель.

Список використаних джерел

1. Аркуша О. Вибори до Галицького сейму 1901 року: до проблеми політичної модернізації українського суспільства Галичини. *Вісник Львівського університету*. Серія історична. Вип. 38. Львів, 2003. С. 171-218.
2. Горбань Т.Ю. Ідея соборності в українській суспільно-політичній думці першої чверті XX ст. *Український історичний журнал*. 2005. № 6. С. 95-102. URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_2005_6_95.
3. Гречко І. Енцикліка «Рерум новарум» і відгуки в Галичині URL: <http://www.patriyarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/entsyklika-rerum-novarum-i-vidhuky-v-halychyni/>.
4. Ілин Л. М. Еволюція правосприйняття українців починаючи з середини XIX ст. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Серія : Право. 2016. № 1. С. 59-64.
5. Ілин Л. М. Ідея «соборності» в державотворчих концепціях Галичини XIX – початку XX ст. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Серія: Право. 2019. № 8. С. 15-21.
6. Ілин Л. М. Правові та організаційні засади діяльності української сеймової фракції «Руський клуб». *Приватне та публічне право*. 2017. № 3. С. 8-11.

7. Лин Л.М. Українське представництво Галицького крайового сейму в 1870–1876 рр.: дис... канд. іст. наук: 07.00.01; Прикарпатський нац. ун-т ім. В.Стефаника. Івано-Франківськ, 2009. 211 с.
8. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914 на підставі споминів. Львів: Друкарня оо. Василян у Жовкві, 1926. 736 с.
9. Мікула О. Правові основи організації і діяльності Галицького крайового сейму (1861-1918рр.): дис. ... канд. юр. наук: 12.00.01. Львів, 2004. 179 с.
10. Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму. Львів: Тріада плюс, 2010. 224 с.
11. Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму 1861–1901 рр. Львів, 2000. 270 с.
12. Mudryj M. Kwestia tożsamości wśród ruskich elit politycznych w Galicji. *Prace Historyczne*. 2017. Numer 144 (2). S. 255-275.

References

1. Arkusha, O. (2003). *Vybory do Halytskoho seimu 1901 roku: do problemy politychnoi modernizatsii ukrainskoho suspilstva Halychyny* [Elections to the Galician Sejm in 1901: to the problem of political modernization of Ukrainian society in Galicia]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna*. Vyp. 38. Lviv, 171-218. (in Ukraine)
2. Horban, T.Iu. (2005). *Ideia sobornosti v ukrainskii suspilno-politychnii dumtsi pershoi chverti XX st.* [The idea of catholicity in the Ukrainian socio-political thought of the first quarter of the XX century.]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 6, 95-102. Retrived from: http://resource.history.org.ua/publ/journal_2005_6_95. (in Ukraine)
3. Hrechko, I. *Encyclical "Rerum Novarum" and reviews in Galicia*. Retrived from: <http://www.patriyarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/entsyklika-rerum-novarum-i-vidhuky-v-halychyni/>. (in Ukraine)
4. Ilyn, L. M. (2016). *Evoliutsiia pravospriyniattia ukraintsiv pochynaiuchy z seredyny XIX st.* [The evolution of the perception of Ukrainians since the mid-nineteenth century]. *Naukovo-informatsiyni visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho*. Seriiia: Pravo, 1, 59-64. (in Ukraine)
5. Ilyn, L. M. (2019). *Ideia «sobornosti» v derzhavotvorchykh kontseptsiiakh Halychyny XIX – pochatku XX st.* [The idea of "catholicity" in the state-building concepts of Galicia in the XIX - early XX centuries]. *Naukovo-informatsiyni visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho*. Seriiia: Pravo, 8, 15-21. (in Ukraine)
6. Ilyn, L. M. (2017). *Pravovi ta orhanizatsiini zasady diialnosti ukrainskoi seimovoi fraktsii «Ruskyi klub»* [Legal and organizational bases for the activities of the Ukrainian Sejm faction "Russian Club"]. *Pryvatne ta publiche pravo*, 3, 8-11. (in Ukraine)
7. Ilyn, L. M. (2009). *Ukrainian Representation in the Galician Kraiovyi Seim in 1870–1876*: Phd diss. Ivano-Frankivsk, 211 p. (in Ukraine)
8. Levytskyi, K. (1926). *Istoriia politychnoi dumky halytskykh ukraintsiv 1848-1914 na pidstavi spomyniv* [History of political thought of Galician Ukrainians 1848-1914 on the basis of memories]. Lviv: Drukarnia oo. Vasyliian u Zhovkvi, 736 p. (in Ukraine)
9. Mikula, O. (2004). *Legal bases of the Galician Regional Sejm (1861-1918) organization and activity*: Phd diss. Lviv, 179 p. (in Ukraine)
10. Chornovol, I. (2010). *199 deputativ Halytskoho seimu* [199 deputies of the Galician Sejm]. Lviv: Triada plus, 224 p. (in Ukraine)

11. Chornovol, I. (2000). *Ukrainska fraktsiia Halytskoho kraiovoho seimu 1861 – 1901 rr.* [Ukrainian faction of the Galician Regional Sejm 1861–1901]. Lviv, 270 p. (in Ukraine)
12. Mudryj, M. (2017). *Kwestia tożsamości wśród ruskich elit politycznych w Galicji.* *Prace Historyczne*, 144 (2), 255-275. (in English)

Стаття: надійшла до редакції 06.04.2021

прийнята до друку 20.04.2021

The article: is received 06.04.2021

is accepted 20.04.2021

Бібліографія: Криховецький І.З. Фракційна організація українських послів Галицького сейму. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право.* Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2021. №. 11 (23). С. 23–31. DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.23-31.

УДК 340.1

DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.32-39

ПРАВОВИЙ СТАТУС ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ЗУНР

Луцький Мирослав Іванович,

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права,
ректор ЗВО «Університет Короля Данила»

вул. Коновальця, 35, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018

e-mail: myroslav.lutskyi@ukd.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1562-8741>

Мета. Метою дослідження є комплексне вивчення органів державної влади ЗУНР, їх правового статусу та правових засад діяльності. **Методика.** Методологічну основу дослідження склав комплекс загальнонаукових, спеціально наукових й історичних методів, а також принципи історизму та об'єктивності. Ключовим став метод історичної ретроспективи який дозволив визначити особливості та правові засади становлення органів державної влади Західноукраїнської Народної Республіки. **Результати.** Встановлено, що уряд ЗУНР здійснив великий обсяг роботи по створенню власної системи державних органів. Початком організаційного оформлення стало скликання Конституанти і Української Національної Ради. Правовою основою діяльності органів державної влади на перших етапах діяльності ЗУНР стала законодавча база Австро-Угорської монархії, яка пізніше була змінена і доповнена рядом нормативно-правових актів, указами, розпорядженнями Української Національної Ради, Державного Секретаріату. Були створені власні законодавчі і виконавчі органи, а також реформовано судову гілку влади. З огляду на брак часу та обставини польсько-української війни було прийнято рішення про рецепцію австрійського права, а також залишення на посадах державних службовців і суддів, які були згодні працювати на користь ЗУНР. Це дає підстави говорити про те, що на законодавчому рівні уряд ЗУНР впорався з завданням по створенню власної системи органів державної влади, хоча в практичній площині, її реалізовано тільки частково. **Наукова новизна.** Дається аналіз правових засад організації та компетенції органів державної влади Західноукраїнської Народної Республіки. **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути використані у подальших історико-правових дослідженнях, підготовці спецкурсів.

Ключові слова: органи влади, державна влада Західноукраїнська Народна Республіка, Українська Національна Рада.

Myroslav Lutskyi

Doctor of Science of Law, Professor, Professor of the Department of Law,
Rector of the King Danylo University, Konoval'tsja St., 35, Ivano-Frankivsk, Ukraine
e-mail: myroslav.lutskyi@ukd.edu.ua

LEGAL STATUS OF WUNR STATE AUTHORITIES

Purpose. The purpose of the study is a comprehensive study of public authorities of the Western Ukraine, their legal status and legal basis. **Methods.** The methodological basis of the study was a set of general scientific, special scientific and historical methods, as well as the

principles of historicism and objectivity. The key was the method of historical retrospective, which allowed to determine the features and legal basis for the formation of public authorities of the Western Ukrainian People's Republic. **Results.** It is established that the government of the Western Ukrainian People's Republic has carried out a large amount of work to create its own system of state bodies. The convening of the Constituent Assembly and the Ukrainian National Council began with the organizational design. The legal basis for the activities of public authorities in the early stages of Western Ukraine was the legal framework of the Austro-Hungarian monarchy, which was later amended and supplemented by a number of regulations, decrees, orders of the Ukrainian National Council, the State Secretariat. Own legislative and executive bodies were created, as well as the judiciary was reformed. Given the lack of time and circumstances of the Polish-Ukrainian war, it was decided to accept Austrian law, as well as to leave the positions of civil servants and judges who agreed to work for the Western Ukraine. This gives grounds to say that at the legislative level the government of the Western Ukrainian People's Republic has coped with the task of creating its own system of public authorities, although in practical terms, it has been implemented only partially. **Scientific novelty.** The analysis of legal bases of the organization and competence of public authorities of the Western Ukrainian People's Republic is given. **Practical significance.** The results of the study can be used in further historical and legal research, preparation of special courses.

Key words: authorities, state power Western Ukrainian People's Republic, Ukrainian National Council.

Постановка проблеми. Події національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. є багаті на цілу низку політичних і правових заходів, що впроваджувалися в умовах становлення національної державності. Характерно, що для західноукраїнських земель, формування органів державної влади відбувалося виключно в межах існування Західноукраїнської Народної Республіки, яка на відміну від наддніпрянських урядів характеризувалася відносною стабільністю. Відповідно, цікаво прослідкувати процес формування органів державної влади, встановити ступінь їх правової і політичної компетентності.

Хоча формування органів державної влади це, безумовно, дуже тривалий і складний процес, в умовах ЗУНР, він ускладнювався ще й зовнішньополітичною ситуацією. Дослідження цієї теми дозволить використовувати позитивний досвід у вирішенні питань одночасного реформування законодавчої, виконавчої та судової влади, які в сучасних умовах побудови держави є особливо необхідними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правові засади організації органів державної влади ЗУНР є темою численних наукових досліджень українських та іноземних вчених. Зазначена проблематика розкривається в наукових роботах таких вітчизняних вчених, як В. С. Кульчицького, М. І. Настюка, Б. І. Тищика, М. Чубатого та ін. Незважаючи на це, необхідність подальшого вивчення теми дослідження пояснюється також недостатньою розробкою правової основи формування органів державної влади та їх діяльності.

Постановка завдання. Метою і завданням дослідження є комплексне вивчення органів державної влади ЗУНР, їх правового статусу та правових засад діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для створення могутньої держави, яка б змогла протистояти зовнішнім ворогам і внутрішнім негараздам, необхідним було створення міцної системи органів державної влади з чітким розподілом

обов'язків і повноважень. Скориставшись зовнішньополітичними умовами, за якими Австро-Угорська імперія розпалася на кілька незалежних держав, українці почали проводити рішучі дії для створення власної держави на західноукраїнських землях. Першим кроком до цього стало проведення 18 жовтня 1918 р. так званої «Конституанти» – представницького зібрання всіх українських депутатів австрійського парламенту, в якому взяли участь митрополит А. Шептицький, послы Галичини і Буковини, українські послы Галицького сейму, всі українські політичні і партійні організації та ін. Саме тоді було створено Українську Національну Раду – політичний представницький орган українського народу в Австро-Угорській імперії.

Такий крок галицьких українців і представництво депутатів імперського та крайового сеймів було закономірне, адже, саме у долучення до парламентської діяльності обумовило формування «чіткої національної самоідентифікації українців, активізувався міжнаціональний чинник, який часто виступав каталізатором національно-політичного руху» [3, с. 60]. Саме національна самоідентифікація галицьких українців, вагомий політичний досвід стали запорукою активної законотворчої діяльності, а на початковому етапі становлення державності – організаційного оформлення її владного проводу.

Права і обов'язки Української Національної Ради закріплювалися в Статуті, який відзначав, що її влада поширюється на українські землі, що перебували у складі Австро-Угорської імперії.

Основними завданнями, що ставилися перед Українською Національною Радою, були: а) виконати в терміни, які визнають необхідними, в ім'я українського народу Австро-Угорської монархії, його право на самовизначення і вирішувати державну долю всіх областей, заселених цим народом;

б) вживати всіх постанов і заходів репрезентативного, законодавчого та адміністративного характеру, щоб втілити свої рішення в життя [6].

За своїм складом, Українська Національна Рада була фактично представницьким органом влади Галичини і Буковини, делегуючи однакову кількість місць (по три) усім політичним силам краю. Також визначалися чіткі підходи до обрання голови, його заступника, а також склад президії. Остання була постійно діючим органом при Українській Національній Раді.

Усі організаційні процедури були вирішені впродовж першого дня з моменту проголошення Української Національної Ради, а 19 жовтня 1918 р. було прийнято Постанову про проголошення в межах українських областях Австрії і Угорщини держави з центром у Львові. 27 жовтня 1918 р виконавча делегація Української Національної Ради прийняла Постанову, якою визначала процес організації органів державної влади і місцевого самоврядування в Українській державі. Зазначений документ передбачав побудову органів державної влади на демократичних засадах, особливу роль в яких матимуть сільські і міські громади, яким буде належати також право загального, рівного, таємного, безпосереднього і пропорційного голосування, як чоловікам, так і жінкам, починаючи з 20-річного віку.

Вищою формою організації місцевої влади повинні були стати повітові ради, обрані в тому ж порядку, що і громадські. У найкоротші терміни повітові і громадські ради повинні були перейняти повноту влади на місцях та забезпечувати державний порядок, безпеку життя та майна громадян, охороняти їх права і свободи.

Після 1 листопада 1918 р. процес побудови держави на західноукраїнських землях набрав стрімких обертів. Уже 9 листопада 1918 р. на засіданні Національної Ради було визначено назву української держави – Західно-Українська Народна Республіка, до

складу якої, крім Східної Галичини, входили Північна Буковина і Закарпаття, тобто землі колишньої Австро-Угорської монархії, населені українцями. Держава ЗУНР охоплювало близько 70 тис. кв. км. території з населенням 6 млн. (в тому числі 71% українців, 14% поляків, 13% євреїв, 2% угорців, румунів та ін.) [4, с. 177].

Правові основи новоствореної держави і формування в ній органів державної влади визначалися Тимчасовим основним законом «Про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії», прийнятим Українською Національною Радою 13 листопада 1918 р. Конституція складалася всього з 5 розділів, проте охоплювала всі основні сфери державного життя.

У I артикулі закріплювалися правові та історичні передумови проголошення і назву держави – Західно-Українська Народна Республіка.

Артикул II уточнював кордони ЗУНР. Територіально ЗУНР належали етнографічні землі колишньої Австро-Угорської монархії, тобто колишній Коронний край Галичини і Лодомерії, Буковина і українські частини колишніх угорських (комітатів) [7]. У III артикулі закріплювався державний суверенітет на визначених у артикулі II землях.

У IV артикулі визначалося, що вся повнота влади Західноукраїнської Народної Республіки належить народу, який здійснює її через своїх представників, обраних на основі загального, рівного, прямого виборчого права таємним голосуванням, на пропорційній основі без розрізнення статі. Положенням цього ж розділу був визначений правовий статус Української Національної Ради і Державного Секретаріату. Передбачалося, що до часу скликання Установчих Зборів державну владу від імені українського народу буде здійснювати Українська Національна Рада, яка повинна відігравати роль конституанти і загальнонаціонального законодавчого органу, і Державний Секретаріат, як уряд і виконавчий орган.

У артикулі V визначалися герб і прапор держави. Гербом ЗУНР стало зображення Золотого Лева на синьому полі, зверненого в праву сторону. Державний прапор – синьо-жовтий [8, с. 80].

Законом «Про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії» від 13 листопада 1918 р. було закріплено положення про те, що вищим органом влади має стати Установчі Збори ЗУНР, а до їх обрання вся повнота законодавчої влади належала Національній Раді. Очолював Національну Раду Є. Петрушевич. Її склад був доповнений за рахунок представників повітів і великих міст Галичини. 15 листопада 1918 р. на засіданні Ради було прийнято закон «Про доповнення складу Української Національної Ради від повітів та великих міст краю», тобто було вирішено зробити її більш представницьким органом.

Відносно виконавчої влади, відповідно до Закону «Про тимчасової адміністрації областей ЗУНР» від 16 листопада 1918 р. вся повнота влади належала Державному Секретаріатові, якому підпорядковувалися органи виконавчої влади на місцях (§3). Очолював Уряд Кость Левицький. У його складі було 14 міністерств – державних секретаріатів, які очолювали державні секретарі. Так, секретарем внутрішніх справ було обрано Лонгіна Цегельського, закордонних справ – Василя Панейка, фінансів (тимчасово) – Костя Левицького, військових справ – Дмитра Вітовського, судових справ – Сидора Голубовича, торгівлі і промисловості – Ярослава Литвиновича, землеробства – Степана Барана, шляхів – Івана Мирона, пошти і телеграфу – Олександра Пісецького, праці і суспільної опіки – Антона Чернецького, громадського здоров'я – Івана Куровця, освіти (тимчасово) і віросповідання – Олександра Барвінського, громадських робіт – Івана Макуха [9, с. 16-17].

Основна увага вищезгаданого нормативно-правового акта зверталася на регламентацію правового статусу органів виконавчої влади на місцях. Ними визначалися повітові комісари, під керівництвом Державного повітового комісара, якого, в свою чергу, призначав і звільняв Державний Секретар внутрішніх справ. Права та обов'язків повітового комісара полягали в збереженні інтересів української державності та протидії всім спробам, спрямованим проти неї. Повітовий комісар був зобов'язаний:

а) приймати присягу всіх адміністративних чиновників і службовців на виконання своїх повноважень ім'ям Західноукраїнської Народної Республіки;

б) видавати розпорядження в необхідних випадках, коли службовці відмовляються виконувати покладені на них зобов'язання і подавати їх на затвердження Державному Секретаріатові;

в) затверджувати розпорядження адміністративних повітових органів, оскільки вони мають загальногромадянський характер;

г) залучати до сплати службових податків;

д) давати цивільному населенню дозвіл на носіння зброї;

е) вести контроль за діловодством усіх державних органів і посадових осіб у повіті і передавати Державному Секретаріатові звіт про виконану роботу [2].

Тимчасово, з-за відсутності нових законів, залишалося чинним австрійське законодавство. Всі попередні службовці державного апарату, пошти, залізниць, незалежно від національності, могли залишатися на державній службі і в подальшому, якщо вони надали письмове зобов'язання чесно служити українській державі.

У системі органів державної влади особливе місце займав Відділ Української Національної Ради, який повинен був діяти під час функціонування Ради, до обрання нового парламенту. Він складався з 10 членів і очолював його Президент Є.Петрушевич. Основними функціями Відділу були призначення членів уряду, керівників вищих та військових установ, здійснення права помилування, публікація державних законів [1, с. 2]. Крім того, на нього покладалися обов'язки представляти українську державу у зовнішніх зносинах.

Стосовно судової гілки влади, то її основою залишалося старе австрійське законодавство. Українська Національна Рада за пропозицією Державного Секретаріату 21 листопада 1918 р. видала Закон «Про тимчасову організацію судів і судової влади», яким закріпила положення про те, що закони та розпорядження, на підставі яких в колишній австрійській державі здійснювалася судова влада, якщо вони не перешкоджають державності Західноукраїнської Народної Республіки, залишаються в силі до їх зміни і на їх основі має здійснюватися судочинство. У §3 цього закону відзначав також, що всі суди, які знаходяться на західноукраїнських землях колишньої монархії стають судами Західноукраїнської Народної Республіки і зобов'язуються від її імені здійснювати судочинство.

Визначалося також, що судді, які не скомпрометували себе антиукраїнською діяльністю і які зобов'язувалися служити українському народу і державі, які взяли відповідну присягу, залишалися на своїх посадах (§8).

Однак уряд ЗУНР усвідомлював, що для створення ефективної правової системи, судова система повинна бути реформована. Проведення судової реформи було покладено на Державний Секретаріат юстиції, який очолювала А.Бурачинський. Структурно Секретаріат складався з двох відділів: особистісно-керуючого і законодавчого. Усі розроблені секретаріатом законодавчі пропозиції і розпорядження публікувались в офіційному виданні: «Вісник державних законів і розпоряджень».

Одним з таких розпоряджень Секретаріату було утворено на території ЗУНР 12 судових округів, які були розділені на 130 судових повітів: 1) Львівський (17 судових повітів); 2) Сяноцький (14 судових повітів); 3) Золочівський (11 судових повітів); 4) Коломийський (11 судових повітів); 5) Перемишлянський (10 судових повітів); 6) Самбірський (10 судових повітів); 7) Станіславський (10 судових повітів); 8) Стрийський (9 судових повітів); 9) Бережанський (9 судових повітів); 10) Буковинський (9 судових повітів); 11) Тернопільський (8 судових повітів); 12) Чортківський (8 судових повітів) [8, с. 41].

Слід зазначити, що судові округи повинні були складатися із суддів, обраних місцевим населенням, з дотриманням квотного представництва від національних меншин. Тобто, в окружні суди обирали відповідно до розрахунку – 1 мандат від 40 тис. населення. Кожна національна меншина могла обирати своїх суддів. Таким чином було обрано 144 судді окружних судів, з них – 102 українці, 25 поляків, 17 євреїв. Судочинство велося українською мовою з урахуванням принципу гласності, відкритості, змагальності, права обвинуваченого на захист та ін.

Реформа судової системи мала наслідком розмежування цивільної, кримінальної та військової юрисдикції. Розгляд цивільних справ покладался на повітові і окружні суди. Кримінальні справи відповідно до закону Української Національної Ради від 11 лютого 1919 р. розглядалися створеними в повітах трибуналами першої інстанції, судді яких призначалися Державним Секретаріатом юстиції, після чого їх склад затверджувала Українська Національна Рада або її Відділ [1, с. 8].

Що стосується судових органів військової юрисдикції, то відповідно до розпорядження Державного Секретаріату ЗУНР від 16 листопада 1918 р., у Львові планувалося створити Вищий військовий трибунал. Військові обласні суди повинні були діяти в межах Львівської, Тернопільської та Станіславської військових областей.

Систему військових судів становили: 1) загальновійськові суди (в законодавстві ЗУНР вони трактувалися, як «військові суди», тобто у вузькому сенсі їх можна ототожнювати з військовими, однак у широкому сенсі вони розглядали цивільні і кримінальні справи за участі військовослужбовців); 2) військово-польові суди (були надзвичайними органами військового судочинства, розглядали кримінальні справи по тяжких злочинах, скоєних військовослужбовцями та цивільним населенням під час військових дій); 3) військові «суди честі» (не були постійно діючими, організовувалися офіцерами УГА в разі необхідності вирішення питання про дисциплінарну відповідальність військовослужбовця) [5, с. 45].

Крім того, потрібно відзначити, що юрисдикція військових судів поширювалася не тільки на військовослужбовців, але і на цивільне населення, якщо його дії зазіхали на національну безпеку, цілісність держави, її обороноздатність, транспорт та ін.

15 лютого 1919 р. Українська Національна Рада прийняла закон «Про тимчасове виконання судочинства у цивільних і кримінальних справах у другій і третій інстанціях під час надзвичайного стану, викликаного війною», яким регламентувався розгляд цивільних і кримінальних справ. Згідно з цим нормативно-правовим актом другою інстанцією у цивільних і кримінальних справах мали стати Вищий суд у Львові, а третьою – Вищий державний суд. Однак складна зовнішньополітична ситуація не дозволила реалізувати всі плани уряду ЗУНР.

Висновки. Таким чином, можна з упевненістю сказати, що уряд ЗУНР здійснив великий обсяг роботи по створенню власної системи державних органів. Правовою основою діяльності органів державної влади на перших етапах діяльності ЗУНР стала

законодавча база Австро-Угорської монархії, яка пізніше була змінена і доповнена рядом нормативно-правових актів, указами, розпорядженнями Української Національної Ради, Державного Секретаріату. Були створені власні законодавчі і виконавчі органи, а також реформовано судову гілку влади. Це дає підстави говорити про те, що на законодавчому рівні уряд ЗУНР впорався з завданням по створенню власної системи органів державної влади, хоча в практичній площині, її реалізовано тільки частково.

Список використаних джерел

1. Вісник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. 1919. Вип. 3–2березня. С. 2–29.
2. Держава і право ЗУНР. URL: <http://ukrhist.at.ua/publ/42-1-0-351>.
3. Ілин Л. М. Еволюція правосприйняття українців починаючи з середини XIX ст. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право.* 2016. № 1. С. 59–64.
4. Кульчицький В. С., Настюк М. І., Тищик Б. Й. Історія держави і права України. Л., 1996. 296 с.
5. Органи охорони правопорядку та судова система ЗУНР. URL: http://otherreferats.allbest.ru/law/00118351_o.html.
6. Статут Української Національної Ради, прийнятий у Львові 18 жовтня 1918 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/no006300-18>.
7. Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії, ухвалений Українською Національною Радою на засіданню 13 листопада 1918. URL: http://constituanta.blogspot.ru/2012/09/1918_4241.html
8. Тищик Б. Й., Вівчаренко О. Західноукраїнська Народна Республіка 1918–1923 рр. Коломия. 1993. 120 с.
9. Чубатий М. Державний лад на Західній області Української Народної Республіки. Л., 1921. 40 с.

References

1. Visnyk derzhavnykh zakoniv i rozporiadkiv Zakhidnoi Oblasty Ukrainskoi Narodnoi Respublyky. 1919. Vyp. 3. 2 bereznia. P. 2–29. (in Ukrainian)
2. State and law of the Western Ukrainian People's Republic. Retrived from: <http://ukrhist.at.ua/publ/42-1-0-351>. (in Ukrainian)
3. Ilyn, L. M. (2016). Evoliutsiia pravospriyniattia ukraintsv pochnyaiuchy z seredyny XIX st [The evolution of the perception of Ukrainians since the mid-nineteenth century.]. *Naukovo-informatsiinyi visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho. Serii: Pravo*, 1, 59–64. (in Ukrainian)
4. Kulchytskyi, V. S., Nastiuk, M. I., Tyshchyk, B. Y. (1996). *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy* [History of the state and law of Ukraine]. L., 296 p. (in Ukrainian)
5. Law enforcement agencies and the judicial system of the Western Ukrainian People's Republic. URL: http://otherreferats.allbest.ru/law/00118351_o.html. (in Ukrainian)
6. Statute of the Ukrainian National Council, adopted in Lviv on October 18, 1918. Retrived from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/no006300-18>. (in Ukrainian)
7. Provisional Basic Law on the State Independence of the Ukrainian Lands of the Former Austro-Hungarian Monarchy, adopted by the Ukrainian National Council at its meeting on November 13, 1918. Retrived from: http://constituanta.blogspot.ru/2012/09/1918_4241.html (in Ukrainian)

8. Tyshchyk, B. Y., O. Vivcharenko (1993). *Zakhidnoukrainska Narodna Respublika 1918–1923 rr.* [Western Ukrainian People's Republic 1918–1923]. Kolomyia. 120 p. (in Ukrainian)
9. Chubaty, M. (1921). *Derzhavnyi lad na Zakhidnii oblasti Ukrainskoi Narodnoi Respubliky* [State system in the Western region of the Ukrainian People's Republic]. L. 40 p. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 02.03.2021
прийнята до друку 15.03.2021
The article: is received 02.03.2021
is accepted 15.03.2021

Бібліографія: Луцький М. І. Правовий статус органів державної влади ЗУНР. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право.* Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2021. №. 11 (23). С. 32–39. DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.32-39.

УДК 340.12

DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.40-46

ПСИХОЛОГІЧНО-ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ

Романова Альона Сергіївна,

доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права

Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»,

вулиця Князя Романа 1-3, м. Львів, Україна, 79000

e-mail: aliroma@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2858-3052>

Мета. Метою роботи є проаналізувати елементи ресоціалізації засуджених, методи впливу на процес формуванні законослухняної поведінки для життя на волі, а також, психологічно-правові чинники, що впливають на процес адаптації засуджених до правомірної самореалізації на волі. **Методика.** Методика включає комплексний аналіз та узагальнення наявного науково-теоретичного матеріалу та формулювання відповідних висновків і рекомендацій. Під час дослідження використовувалися наступні **методи** наукового пізнання: термінологічний, системно-структурний, діалектичний, порівняльний, логіко-нормативний, логіко-семантичний. **Результати.** У процесі дослідження визнано, що ресоціалізація засуджених – це безперервний процес спрямований на свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства, якому перешкоджають соціально-психологічні девіації правосвідомості засудженого і суспільства та безпосереднього оточення особи, що відбуває (відбувала) покарання в місцях позбавлення волі. Ресоціалізація засуджених повинна відбуватися на основі поваги до прав і свобод людини, з дотриманням принципів людської гідності та згідно з внутрішньодержавними і міжнародними нормативно-правовими актами. **Наукова новизна.** В процесі дослідження встановлено, що повноцінний, результативний процес ресоціалізації повинен бути спрямований на виправлення деформованої правосвідомості, правомірне соціально-нормативне становлення особи у суспільстві, а також, недопущення негативних наслідків примусової ізоляції злочинця від суспільства. **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути використані у правотворчій діяльності для вдосконалення чинного законодавства і наближення його до європейських стандартів з метою збагачення загальнолюдськими цінностями, які становлять зміст вимог природного права, а також, для підвищення ефективності правового регулювання суспільних відносин через закріплення у чинному законодавстві гарантій реалізації, забезпечення і захисту прав та свобод людини і громадянина.

Ключові слова: ресоціалізація, правомірна поведінка, засуджений, соціальна ізоляція, психологічна допомога, людська гідність.

A. S. Romanova

Doctor of Law, Associate Professor, Professor at the Department
of Theory and Philosophy of Law, Constitutional and International Law of the Institute
of Law, Psychology and Innovative Education of Lviv Polytechnic National University
Knyazya Romana Street, 1-3, Lviv, Ukraine, 79000
e-mail: aliroma@ukr.net

PSYCHOLOGICAL AND LEGAL FEATURES OF RESOCIALIZATION OF CONVICTED PERSONS

Purpose. The aim of the article is to analyze the elements of resocialization of convicted persons, methods of influencing the process of formation of law-abiding behavior for life at large, as well as psychological and legal factors influencing the process of adaptation of convicted persons to lawful self-actualization at liberty. **Methodology.** The methodology includes a comprehensive analysis and generalization of available scientific and theoretical material and the formulation of relevant conclusions and recommendations. Such **methods** of scientific cognition as terminological, system-structural, dialectical, comparative, logical-normative, and logical-semantic were used during the research. **Results.** In the course of the research, it is stated that resocialization of convicted persons is a continuous process aimed at the conscious restoration of the convict in the social status of a full member of society, which is hindered by socio-psychological deviations of legal awareness of the convict and society, the immediate environment of the person serving sentences. Resocialization of convicted persons should take place based on the respect for human rights and freedoms, in accordance with the principles of human dignity, as well as domestic and international normative and legal acts. **Scientific novelty.** In the course of the research, it is established that a full-fledged, effective process of resocialization should be aimed at correcting the distorted legal consciousness, lawful social and normative formation of a person in society, as well as preventing the negative consequences of forced isolation from society. **Practical significance.** The results of the study can be used in law-making to improve the current legislation and bring it closer to European standards in order to enrich the universal values that constitute the content of the requirements of natural law, as well as to increase the effectiveness of legal regulation of public relations through the enshrinement of guarantees for the implementation, provision and protection of human rights and freedoms in the current legislation.

Key words: resocialization, lawful behavior, convict, social isolation, psychological assistance, human dignity.

Постановка проблеми. Проблема ресоціалізації засуджених – це важлива складова не лише процесу інтеграції колишніх в'язнів у соціум, а й попередження і профілактика рецидивів неправомірної поведінки особи в межах державно-правового поля.

Ресоціалізація засуджених сприятиме подоланню низки криміногенних чинників, що призводять до повторного вчинення злочинних дій. Кримінально-виконавче законодавство України обґрунтовано покладає цей обов'язок на конкретних посадових осіб і органи, але дуже мало уваги приділяється збереженню і посиленню родинно-сімейних зв'язків засуджених під час відбування ними (засудженими) покарання, адже не поодинокими є випадки, коли близьке оточення відвертається від засудженого, в результаті чого не тільки руйнуються соціальні зв'язки, а й створюється ситуація, коли

після звільнення людина втрачає житло, майно і сама хоче «повернутися» у виправно-трудова та виховно-трудова установи, де життя видається більш зрозумілим і простим.

Саме тому спільна взаємодія усіх відповідних служб (психологи, рідні, керівництво установи, ще відбуває покарання засуджених) сприятиме максимальній ресоціалізації засудженого і швидшому формуванню його морально-ціннісного, правомірного світогляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для всебічного аналізу і осмислення вказаної проблематики доцільно опиратися на законодавство України, праці учених в галузі кримінально-виконавчого права, соціології права, юридичної психології.

Вивченню проблемних аспектів ресоціалізації засуджених, зокрема її психологічно-правових аспектів, приділяли увагу такі науковці як А. С. Баронін, О. Г. Гуменюк, С. Ю. Замула, Ю. В. Чуфаровський та інші.

Їхні наукові концепції сприяли тому, що в межах антропологічної юриспруденції, юридичної психології і кримінально-виконавчого права формується принципово новий підхід до методів, засобів і способів ресоціалізації засуджених.

Постановка завдання. Дослідити особливості свідомого відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства, з'ясувати чинники впливу на морально-правові установки засуджених, окреслити основні аспекти освітньо-виховного процесу із засудженими

Виклад основного матеріалу дослідження. Самореалізація особи у суспільстві відбувається через правову поведінку. Більшість членів державного суспільства обирають правомірну поведінку, що визнається соціумом, нормами моралі, нормами позитивного і природного права найбільш адекватною для існування особистості в межах цивілізаційних утворень. Ряд громадян, порушуючи норми співіснування у державному суспільстві через власну деформовану свідомість, правосвідомість, моральні переконання, або ж через низку інших чинників самореалізуються через неправомірну поведінку, що спричиняє шкоду оточуючим.

Причин, умов і особливостей неправомірної поведінки особи є досить багато і ми не ставимо за мету їх аналізувати, але в контексті досліджуваної проблеми зазначимо, що вони можуть бути як обтяжуючими так і пом'якшуючими при визначенні і встановленні вини і покарання.

Кожна особа повинна понести справедливе покарання за вчинені неправомірні діяння. У правовій державі, в цивілізованому суспільстві необхідно прагнути не лише до справедливого покарання такої особи, а й до того, щоб унеможливити подальші прояви неправомірної поведінки тих осіб, що скоїли неправомірні дії і до оптимальної їх адаптації у суспільстві після відбування покарання, тобто, до ресоціалізації засуджених.

Безумовно, з такими особами потрібно працювати після відбування ними покарання, але їх потрібно «готувати» до життя на волі ще в процесі відбування ними покарання.

Ресоціалізація – це пристосування людини до життя у новому співтоваристві. Наприклад еміграція, набуття нового віросповідання, входження до іншого соціального класу.

Виправлення засудженого – процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки. Ресоціалізація – свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві [1].

Необхідною умовою ресоціалізації є виправлення засудженого.

Основними засобами виправлення і ресоціалізації засуджених є встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), пробація, суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив.

На нашу думку, важливим негативним аспектом, що у перспективі порушує процес ресоціалізації засуджених є стигматизація осіб, що відбували покарання.

Стигматизація – це негативне виділення суспільством індивіда (або соціальної групи) за певною ознакою з відповідним стереотипним набором соціальних реакцій на цього індивіда (або представників соціальної групи). При цьому певні характеристики індивіда не беруться до уваги [2].

На підставі стигматизації формується негативний стереотип, упереджене ставлення до людини. Стигматизація може проявлятися щодо різних груп населення за станом здоров'я, професією або соціальним становищем, конфесією, віком, статтю, національністю, а також, у зв'язку з відбуванням особою покарання.

Особи з нестійкими морально-правовими установками, а засуджені, особи, що відбували покарання в місцях позбавлення волі саме такими і є, можуть не «здолати» суспільний тиск, осуд, стигматизацію, що стосуватиметься не лише їх, але дуже часто їх рідних і близьких.

Тому, мабуть не менше важливим є соціально-психологічна робота з оточенням засудженого щодо сприяння його найшвидшій соціалізації.

Позбавлення волі – це кримінальне покарання, що передбачає примусову ізоляцію злочинця від суспільства та тримання його в спеціалізованій установі з певним режимом відбування. На сьогодні позбавлення волі є найпоширенішим видом покарання. Він дозволяє призначати різноманітне покарання для різних злочинців: може варіюватись термін покарання, особливості його відбування, характер виховного впливу на злочинця тощо.

Тому, з огляду на це необхідно коригувати засоби і способи ресоціалізації, адже якщо, наприклад, одна особа скоїла умисне вбивство, а інша – тілесні ушкодження, то їх морально-психологічний рівень розвитку і стан правосвідомості будуть потребувати дещо іншої корекції.

У системі засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, врегульованих кримінально-виконавчим законодавством, важливе місце займає соціально-виховна та психологічна робота. Виховний процес із засудженими містить три основні складові [3]: виховна робота – вплив на духовний і фізичний розвиток засуджених, корекція їхньої поведінки з метою досягнення позитивних змін особистості; соціальна робота – надання засудженим допомоги у розв'язанні соціальних проблем, сприяння поновленню і розвитку соціально-корисних зв'язків та реінтеграція їх у суспільство; психологічна робота – надання засудженим психологічної допомоги, зниження психотравмуючого впливу умов позбавлення волі на особистість.

Естетичному, а також і етичному вихованню засуджених персонал УВП приділяє чи не найбільшу увагу одразу ж після прибуття засуджених до колонії. Відомо, що більшості з них притаманні перекохані погляди, смаки, викривлене уявлення про людські цінності, бракує культури спілкування. Протиставити субкультурі засуджених, блатним традиціям і злочинській романтиці дійсне людське поведіння, прагнення до пізнання і сприйняття прекрасного, ознайомлення з досягненнями мистецтва, літератури,

художньої творчості є тим завданням, яке виконують співробітники УВП протягом усього строку перебування засуджених у колонії [4].

Важливо пам'ятати, що засуджені користуються усіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, визначених законодавством України і встановлених вироком суду. Дотримання і забезпечення прав людини у процесі ресоціалізації засуджених дозволить зробити цей процес максимально гуманним, ефективним і результативним.

Засуджені, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, мають право [5]: одержувати інформацію і роз'яснення про умови відбування і порядок виконання покарання у виді позбавлення волі; користуватися послугами, які надаються в місцях позбавлення волі, в тому числі додатковими, оплачуваними; брати участь у трудовій діяльності; отримувати медичну допомогу і лікування, у тому числі платні медичні послуги за рахунок особистих грошових коштів чи коштів рідних та близьких в закладах охорони здоров'я; розпоряджатися грошовими коштами, володіти і розпоряджатися предметами, речами, виробами; здійснювати листування з особами, які знаходяться за межами колоній, вести з ними телефонні розмови, у тому числі у мережах рухомого (мобільного) зв'язку, користуватися глобальною мережею Інтернет; одержувати і відправляти посилки, бандеролі, грошові перекази, одержувати передачі; зустрічатися з родичами та іншими особами; подавати пропозиції, заяви і скарги в усній чи письмовій формі від свого імені; брати участь у роботі самодіяльних організацій та гуртків соціально-корисного спрямування, займатися фізичною культурою і спортом; придбавати, користуватися і зберігати предмети першої потреби, періодичні видання, літературу, продукти харчування; розпоряджатися вільним часом, який відведений розпорядком дня, не порушуючи при цьому правил поведінки; одержувати освіту відповідно до законодавства про освіту; одержувати правову допомогу від адвокатів або інших фахівців у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи; звертатися до адміністрації з проханням внести подання щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання чи щодо заміни невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням.

Засудженим можуть надаватися й інші права, реалізація яких не суперечить меті покарання, порядку і умовам виконання та відбування покарання.

У цьому переліку важливим є право засудженого на здобуття освіти. Освічена людина характеризується як особистість, що здатна формувати власні світоглядно-ціннісні переконання у правомірному спрямуванні. Здобувши загальну середню освіту, засуджені можуть наблизитися до реалізації своїх прав на працю, на саморозвиток, що сприятиме переоцінці соціально-правових орієнтирів.

Щодо цього, то згідно Постанови Кабінету Міністрів України від 25 червня 2020 р. № 526 «Про затвердження Порядку організації здобуття повної загальної середньої освіти засудженими до позбавлення волі на певний строк або довічного позбавлення волі, а також неповнолітніми особами, взятими під варту» адміністрація колонії (слідчого ізолятору): веде облік засуджених і неповнолітніх осіб, взятих під варту, які не мають початкової, базової або профільної середньої освіти; забезпечує доступність здобуття повної загальної середньої освіти; всебічно сприяє здобуттю повної загальної середньої освіти засудженими та неповнолітніми особами, взятими під варту, у разі потреби надає їм допомогу в отриманні консультацій, придбанні підручників і посібників (за їх бажанням) тощо [6].

Засуджені, особливо молодого віку, неповнолітні, котрі отримали освіту, відбуваючи покарання, після звільнення уникнуть такого психотравмуючого чинника як необхідність пояснювати оточуючим про перебування у місцях позбавлення волі при прийнятті або поновленні у навчанні. Наше суспільство поки не готове тактовно, толерантно і неупереджено сприймати таких осіб. Звичайно, що мова йде не про усіх членів соціуму, але, на жаль, більшість оточуючих прагнуть уникати контактів з особами, що відбували покарання.

Цей аспект ресоціалізації теж потрібно враховувати при підготовці особи до звільнення. Робота психологів у такій адаптації є дуже важлива. Засуджені, особливо ті, хто вперше відбуває покарання, повинні розуміти, що з моменту звільнення усі «неприємності» не залишаться в минулому. Соціум не відразу сприйме і прийме їх у всі сфери людської життєдіяльності. Тут важливою є роль найближчого оточення, рідних, близьких, а досить часто засудженим нема до кого повертатися, втрачаються соціальні, родинні зв'язки, близькі відмовляються від спілкування з колишніми в'язнями. Ця проблема досить актуальна в контексті ресоціалізації засуджених.

У законодавстві України зазначається, що з метою соціальної адаптації перед звільненням з установи виконання покарань адміністрацією зазначеної установи вживаються заходи з підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, спільно із суб'єктами соціального патронажу, які надають цим особам допомогу щодо трудового і побутового влаштування за обраним ними місцем проживання [7].

Висновки. Ресоціалізація засуджених необхідний процес засвоєння засудженими і звільненими особами соціального досвіду з метою повернення їх до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві, котрий полягає у низці заходів і засобів впливу на засудженого через його психологічно-моральні, свідоміснопісннісі, правові установки щодо правомірного вектору активної життєдіяльності у суспільстві

Список використаних джерел

1. Кримінально-виконавчий кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2004, № 3-4, ст. 21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>
2. Стигматизація. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%82%>
3. Основи пенітенціарної психології та педагогіки. Хмельницький. 2020. Хмельницький центр підвищення кваліфікації персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України. URL: <http://kvs-school.km.ua/tema-1-osnovy-penitencziarnoyi-psyhologiyi-ta-pedagogiky/>
4. Основні напрями, форми і методи соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі. 2020. URL: <http://mego.info/%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB/%E2%84%962>
5. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: Наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text>
6. Про затвердження Порядку організації здобуття повної загальної середньої освіти засудженими до позбавлення волі на певний строк або довічного позбавлення волі, а також неповнолітніми особами, взятими під варту: Постанова Кабінету Міністрів України

від 25 червня 2020 р. № 526. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2020-%D0%BF#Text>

7. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: Закон України від 17.03.2011 № 3160-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011, № 38, ст. 380.

References

1. Criminal Enforcement Code of Ukraine. (2004). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. Kyiv. Retrived from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (in Ukrainian).
2. Stigmatization. Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%82%>
3. Khmelnytskyi tsentr pidvyshchennia kvalifikatsii personalu Derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby Ukrainy (2020) *Osnovy penitentsiarnoi psykholohii ta pedahohiky* [Fundamentals of penitentiary psychology and pedagogy], Khmelnytskyi. Retrieved from: <http://kvs-school.km.ua/tema-1-osnovy-penitencziarnoyi-psyhologiyi-ta-pedagogiky/> (in Ukrainian)
4. Osnovni napriamy, formy i metody sotsialno-vykhovnoi roboty iz zasudzhenyymi do pozbavlennia voli (2020). [The main directions, forms and methods of social and educational work with convicts]. Retrieved from: <http://mego.info/%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB/%E2%84%962> (in Ukrainian)
5. On approval of the Rules of Procedure of penitentiary institutions: Order of the Ministry of Justice of Ukraine № 2823/5 (2018, August 28). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text> (in Ukrainian)
6. About the statement of the Order of the organization of acquisition of full general secondary education by the condemned to imprisonment for a certain term or life imprisonment, and also by the minors taken into custody: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 526 (2020, June 25). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2020-%D0%BF#Text> (in Ukrainian)
7. On social adaptation of persons serving or serving sentences in the form of restriction of liberty or imprisonment for a definite term: Law of Ukraine № 3160-VI. (2011, March 17). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 38, 380. (in Ukrainian)

*Стаття: надійшла до редакції 31.05.2021
прийнята до друку 09.06.2021
The article: is received 31.05.2021
is accepted 09.06.2021*

Бібліографія: Романова А. С. Психологічно-правові особливості ресоціалізації засуджених. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2021. №. 11 (23). С. 40–46. DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.40-46.

УДК 340.12

DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.47-54

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ Л.ЛУК'ЯНЕНКА

Федик Лідія Богданівна,

кандидат історичних наук, доцент кафедри права

ЗВО «Університетет Короля Данила»

вул. Є.Коновальця 35, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018,

e-mail: lidiia.fedyk@ukd.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2033-8087>

Метою дослідження є виявлення особливостей державно-правових поглядів Л.Лук'яненка крізь призму сучасного державотворення. **Методи.** Пріоритетними методами дослідження стали: історико-правовий – використано для розуміння еволюції ідей Л.Лук'яненка про державу та право та зв'язку ідей з державотворчою та правотворчою діяльністю, конкретно-пошуковий – при аналізі, актуалізації та класифікації архівних і друкованих джерел, формально-юридичний метод застосовувався при дослідженні теоретико-правової спадщини Л.Лук'яненка. **Результати.** Виявлено основні положення державно-правових поглядів Л.Лук'яненка. Визначальними серед них є ідея пріоритету людини над державою та обмеження функцій держави до вирішення суперечок у сфері дотримання прав людини, демократія – це рівновага між народом і владою. Демократія є необхідною умовою становлення громадянського суспільства. Останнє ж формується на основі структуризації суспільства. Особливо у демократичній державі відіграють сильні політичні партії, які репрезентують інтереси різних соціальних груп та до певної міри обмежують владу. **Наукова новизна.** У статті досліджуються погляди Л.Лук'яненка на державу та право. Визначальними серед державно-правових поглядів є ідея національної еліти, демократії і громадянського суспільства, побудовані на понятті обмежені ролі держави на користь природних прав людини, та пріоритеті міжнародного законодавства у сфері прав людини відносно національного. У дослідженні показані погляди Л.Лук'яненка на формування громадянського суспільства та демократичної держави. **Практична значимість.** Проблеми розглянуті у роботі можуть сприяти подальшому дослідженню державно-правових поглядів Л.Лук'яненка, допоможуть наповнити “українським історичним змістом” таких категорій правової науки як “держава”, “демократія”, “громадянське суспільство”.

Ключові слова: держава, громадянське суспільство, права людини, влада, еліта.

Lidiia Fedyk

PhD of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law of the King Danylo University,

35 Konovalets street, Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76018,

e-mail: lidiia.fedyk@iful.edu.ua

STATE AND LEGAL VIEWS OF L. LUKYANENKO

The purpose of the study is to identify the features of state and legal views of L. Lukyanenko through the prism of modern state formation. **Methods.** The priority research

methods were: historical and legal - used to understand the evolution of L. Lukyanenko's ideas about the state and law and the connection of ideas with state-building and law-making activities, specifically-search - in analyzing, updating and classifying archival and printed sources, formally -legal method was used in the study of theoretical and legal heritage of L. Lukyanenko. **Results.** The main provisions of the state and legal views of L. Lukyanenko are revealed. Determinants among them are the idea of the priority of man over the state and the limitation of the functions of the state to resolve disputes in the field of human rights, democracy is a balance between the people and the government. Democracy is a necessary condition for the formation of civil society. The latter is formed on the basis of structuring society. Especially in a democracy, there are strong political parties that represent the interests of different social groups and to some extent limit power. **Scientific novelty.** The article examines L. Lukyanenko's views on the state and law. Determinants of state and legal views are the idea of national elite, democracy and civil society, based on the concept of limited role of the state in favor of natural human rights, and the priority of international human rights law over national. The study shows L. Lukyanenko's views on the formation of civil society and a democratic state. **Practical significance.** The problems considered in the work can contribute to the further study of state and legal views of L. Lukyanenko, will help to fill the "Ukrainian historical content" of such categories of legal science as "state", "democracy", "civil society".

Key words: state, civil society, human rights, government, elite.

Постановки проблеми. Творення і розбудова держави не може відбуватися стихійно. Для нормальної організації державного життя повинна бути вироблена стратегія державотворення. Остання потребує обґрунтування концепції державотворення, що базується на державно-правовій ідеології і є результатом теоретичних напрацювань та правових концепцій політичних діячів та науковців. Їхні ідеї окреслюють форму державного устрою та формують інструменти практичного втілення ідеї держави. Оскільки Л.Лук'яненко стояв біля витоків творення незалежної України, а його ідеї знайшли втілення в Акті про державну незалежність України та частково Конституції України 1996 р. його погляди на державу і право дають можливість виявити витоки сучасного стану речей та динаміки їхнього розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичну основу дослідження становлять праці науковців І.Кривдіної та Я. Секо. Переважно праці мають публіцистичний характер або описують його діяльність у контексті національно-визвольного та правозахисного руху (В.Деревінський, Т.Лучин, В.Морозов, Л.Ведмідь). Попри це поза увагою дослідників залишилися політико-правові погляди Л.Лук'яненка, які становлять вагомий пласт його теоретичної спадщини.

Постановка завдання. Метою дослідження є виявлення особливостей державно-правових поглядів Л.Лук'яненка крізь призму сучасного державотворення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Впродовж 1990-1991 рр. в Україні відбулася мирна національно-демократична революція, яка забезпечила незалежність України та запровадила демократичний лад. Водночас вона не супроводжувалася соціальною революцією, яка б замінила колоніальну адміністрацію на патріотичну владу [4, с. 7]. Погляди народу та його світосприйняття змінюються дуже повільно, без революційних стрибків. Світогляд змінюється під впливом нової інформації та нових знань, які людина набуває роками [4, с. 13]. Нове мислення сповідувало демократію і високо цінувало індивідуальну свободу. Воно визнавало свободу політичної й економічної

діяльності, приватну власність, право людини на будь-який світогляд та віросповідання, свободу міграції і разом з тим прямувало до формування націєцентристського світогляду, для якого центр землі не в Москві, Берліні чи Вашингтоні, а над Дніпром у Києві. За новим мисленням людина могла цілком реалізувати свої можливості тільки в умовах національної держави, отже національна держава – необхідна умова для нормального і всебічного розвитку індивідуальності [4, с. 14].

Перехідний період, від старого до нового мислення, проходить швидше за умови цілеспрямованої ідеологічної діяльності держава зі сприяння поширенню української національної ідеї. Адже держава має важелі впливу на ідеологічні, культурні, моральні процеси в країні [4, с. 28].

Проголошення незалежності дало нагоду організувати український інформаційний простір з метою поширення знань та духовного відродження нації [4, с. 31]. Саме інформаційний простір мав служити консолідації української нації. Однак Україна так і не сформувала свого національного інформаційного простору [5], не розробила просвітянської історико-ідеологічної програми, планової, тривалої систематичної праці, спрямованої на розвиток історичного мислення і подолання московської антиукраїнської ідеологічної спадщини.

Держава – це політична організація, яку створює нація для впорядкування свого внутрішнього життя і зовнішньої діяльності [4, с. 47]. Держава – політичний центр, який формує владу. Влада формує органи виконавчої адміністрації й організовує на своїй території всі сфери життя народу, у тому числі ухвалює закони, створює армію і накладає на людей податки для утримування влади й армії [4, с. 62]. Держава розподіляє обов'язки і вимагає виконувати їх, що дає можливість зміцнювати державу. У свідомості людей формується поняття, що призначення кожного окремого члена суспільства – виконати свій службовий обов'язок [6, с. 107]. Таким чином вони працюють на благо цілого. Захист своїх економічних інтересів, як частки інтересів своєї батьківщини та водночас захист інтересів батьківщини як власних, що витворюється на основі приватної власності і постійного державного захисту своїх громадян – приватних власників [6, с. 110]. Функції держави виконують різні держані органи влади, які регулюють відносини між владою і громадянами. Об'єм влади є конкретною величиною, яка залежить від історичного періоду та національних політичних традицій [4, с. 47]. Збільшення повноважень одного органу влади веде до звуження повноважень іншого. Тому важливим є перерозподіл влади на рівні «держава – народ» та «парламент – президент – уряд». Найбільший авторитет і силу має закон. У суперечці влади і громадянина, як рівних перед законом сторін, їх може розсудити третя сторона – суд. Саме таке розуміння обмеженості прав влади стосовно громадянина становить основу правової держави та демократичного ладу [4, с. 48]. Таке розуміння було сформоване європейською християнською цивілізацією, яка виходить з твердження, що не людина повинна служити державі, а держава людині. Держава – гарант життя народу та його стабільного розвитку. У другій половині ХХ ст. роль держави знижується, оскільки вона перестає бути єдиною і самодостатньою політичною організацією з захисту життя і свободи громадян. Проголошення у міжнародному законодавстві права громадян безперешкодно перетинати кордони, дало можливість людині реалізовувати себе незалежно від географічного місця проживання, оскільки вона отримувала захист з боку міжнародного права [7, с. 15-16]. Міжнародне право перетворило людину на повноправну індивідуальну особистість [7, с. 22].

Основа держави – народ, а народ – це люди. Необхідною умовою існування і нормального розвитку держави є професійні адміністратори, люди, які мають досвід організаційної діяльності та можуть професійно творити державні структури [6, с. 113]. Держава не може обійтися без бюрократії, яка у трактуванні Л.Лук'яненка є сукупністю фахівців з різних галузей управління (економіки, культури, оборони), а суспільство не може існувати без державного регулювання цих галузей. На вершині бюрократії знаходиться монарх або президент (залежно від устрою держави) [4, с. 41]. Президент тимчасово наділений великими повноваженнями, однак він повинен на рівні з іншими громадянами відповідати перед законом за його порушення. Бюрократія для збереження своїх привілеїв постійно прагне розширити владу. Народ відчувши порушення рівноваги між собою і владою, для відновлення справедливості – повстає. Тому, у тлумаченні Л.Лук'яненка, демократія є рівновагою між народом і владою [4, с. 43]. Гуманізація бюрократії можлива тільки за умови усвідомлення нею своєї відповідальності за стан справ у державі.

Оскільки народ зайнятий у виробництві захист своїх прав він покладає на політичні партії, які контролюють дії влади [4, с. 47]. За допомогою сильних партій народ визначає межі прав і обов'язків влади [4, с. 46]. Політичні партії виступають проміжною ланкою між владою і народом: з одного боку вони обмежують свавілля влади і не дають можливості ухвалювати антинародні рішення, а з іншого боку, допомагають втілювати у життя правильні рішення. Створюється зворотній зв'язок з низу до верху і політична система набуває можливості саморегуляції [2, с. 43]. Неструктуроване суспільство, відсутність сильних політичних партій та громадських і просвітніх організацій не дають можливість впливати на владу [1, с. 26].

Важливим для державотворення є наповнення законодавчого органу влади, як вищого представницького органу, патріотичними кадрами, які мають досвід політичної діяльності, користуються авторитетом серед населення та підтримкою політичної партії, мають сформовану команду [1, с. 29]. Відсутність контакту між депутатами і виборцями і як результат, переоцінка депутатами своїх можливостей, формально-ідеологічний підхід до виконання своїх обов'язків, який базується на вказівках та підпорядкуванні, а не на ідеології та державницькій ідеї [1, с. 33-34]. Занедбаність політичними діями теоретичної праці та навчання нових кадрів призводить до призупинення розвитку політичних сил.

Важливим для демократичного суспільства є вміння йти на компроміс, оскільки це спосіб розв'язання проблем. Демократичне суспільство прищеплює громадянам поняття рівного права кожного на свою власну думку. Справедливе рішення – таке, яке в рівній мірі задовольняє інтереси обох сторін. Тоді обидві сторони його виконують [1, с. 35]. Демократичний розвиток залежить від уміння співпрацювати в інтересах України різних політичних сил [1, с. 42]. Важливим є не тільки прийняття певного закону, але передусім його втілення у життя [1, с. 56].

Демократія буває представницька і безпосередня. Коли народ діє безпосередньо – це безпосередня влада народу, яка є вищою від представницької демократії. Творцем права є народ. Власне Л.Лук'яненко розрізняє закон і право створене народом.

Будівництво незалежної України є комплексом взаємопов'язаних проблем: а) національної державності; б) національного економічного комплексу; в) громадянського суспільства; г) національного духовного поля [6, с. 112]. Недолік сучасної України вузька соціальна база державницької ідеї на Сході. Державна незалежність залежить від

державних та політичних верхів, які не пройшли національного виховання. Тому важливо збільшувати чисельність національно свідомих громадян для розширення соціальної бази державницької ідеї. Якби народ був національно свідомий, коливання верхів був би неможливим [6, с. 113-114]. Завданням держави є розробка державницької ідеології та світоглядно-просвітницька робота серед населення [3, с. 8]. У формуванні національно-патріотичного світогляду автор виділяє три аспекти: географічний, психологічний та національний. Суть географічного у нерівномірності розповсюдження інформації у контексті місто – село. Психологічний – різне сприйняття дійсності у відповідності до рівня критичного мислення. Національний аспект це численна російська етнічна група до якої належні також русифіковані українці, які не сприймають ідею незалежності України. Шлях до вирішення проблеми – переселення цієї групи у міждержавному обміні або контроль за нею [3, с. 25]. Піднесення української політичної культури та обрання тих хто дійсно достойні, а політиків змушуватиме рахуватися з виборцями та підпорядковуватися загальній політичній меті.

Становленню держави сприяє національна свідомість еліти та ефективність організації державних структур [1, с. 16]. Сучасна провідна верства (Л.Лук'яненко не називає її українською політичною елітою, оскільки такою не вважає), що діє у представницьких і виконавчих органах влади, вихована Москвою у дусі боротьби проти українського націоналізму та прагнення патріотів до звільнення України з-під влади Москви. Вона не виступила проти проголошення 1991 року незалежності України, щоб не втратити свого провідного становища, але, перетворившись зі службовців окупаційної адміністрації на службовців незалежної України, за наступні роки мало змінилася. Тому Україна, ставши 1991 року юридично незалежною, досі, з їхньої вини, перебуває під ідеологічною окупацією. Провідна верства неспроможна чесно служити справі відродження України, бо такої ідеї не має. Її ідеї матеріалістичні, обивательські, низькі: протриматися якнайдовше при владі і нагромадити якнайбільше добра. Творення української держави є завданням інтелігенції нової формації, яка об'єктивно дозріває, щоб перебрати на себе відповідальність за долю нації.

Рівень політичної свідомості української нації та динаміку її зростання, Л.Лук'яненко узалежнює від таких факторів:

- носії антидержавної промосковської ідеології відмирають, натомість приходить молодь проукраїнської орієнтації;
- розширення знання української історії, що формує історичну свідомість;
- розширення історичних знань поширює розуміння наших багатьох поразок, показує глибинно-потужне упродовж усіх бездержавних століть прагнення народу до відновлення своєї національної держави [5].

Для розбудови України як держави основними моментами є: оцінка громадян України за ставленням до української державності; будівництво самостійної України для всіх громадян, незалежно від їхньої національності [1, с. 16] (тобто Л.Лук'яненко дотримується територіального принципу громадянства), а також збереження соціального миру [1, с. 18].

Суспільство – складне явище, в якому люди мають різні мотиви діяльності і поведінки. Почуття громадянської відповідальності настає з моменту певного рівня усвідомлення себе частинкою організованого цілого. Тоді суспільство усвідомлюється як система, що здатна забезпечити інтереси та потреби автономної одиниці і відповідно виникає усвідомлене прагнення зміцнення суспільства для свого індивідуального блага [1,

с. 23]. Почуття громадянської відповідальності з'являється в умовах демократичності суспільного життя.

Громадянське суспільство – це структуроване суспільство, в якому громадяни користуються всією повнотою демократичних прав і свобод, і в якому, між суспільством і державою дотримується рівновага, за якої держава достатньо сильна, щоб захистити націю від зовнішньої загрози, і достатньо авторитетна, щоб грати роль справедливого арбітра в суперечках поміж різними суспільними групами і верствами, а з іншого боку недостатньо сильна, щоб порушувати права людини і перетворитися на диктаторську машину. Громадянське суспільство складається з різних професійних груп, непрофесійних об'єднань, політичних партій, об'єднаних спільністю інтересів. Правовою основою існування таких об'єднань є свобода об'єднань і економічної діяльності. Умовою існування громадянського суспільства є демократія, за якої держава не порушує права громадян і їх об'єднань. Ключовим у правовій державі є поняття «держава не має права» і складає воно одну із фундаментальних засад правосвідомості [2, с. 10]. У демократичному суспільстві панує ідея підпорядкованості держави суспільству. Здійснення контролю суспільства за державою відбувається через визнання верховенства права. Законотворення у демократичному суспільстві відбувається публічно, в умовах змагання і дискусій між різними фракціями парламенту. Текст закону – компромісна величина між політичними прагненнями різних суспільних сил, а тому сприймається народом як справедливе розв'язання суперечливих інтересів різних верств суспільства. Процес законотворення суб'єктивний процес, тоді як текст закону має об'єктивний характер і зберігається доти доки не зміниться співвідношення сил у суспільстві. Тому стабільність законів залежить від стабільності у суспільстві. Стабільність залежить від рівня політичної культури громадян, готовності йти на компроміси заради загального блага. Вищий представницький орган демократичної держави – парламент при творенні законів обмежений регламентом, що не дає йому змінювати свавільно чинні закони. Становлення правової держави і громадянського суспільства відбувається шляхом структуризації, тобто виокремлення політичних, економічних, культурних організацій, незалежних від держави. Через ці організації відповідні верстви мають можливість сформулювати і виразити свої інтереси. У демократичному ладі кожна ланка суспільства задля кращого забезпечення інтересів своїх членів змушена дотримуватися договірних умов взаємодії з іншими ланками суспільства. Обов'язок оформляти взаємини договорами і вигідність дотримуватися умов договору створює режим законності. Держава стає правовою державою, основою якої є вільні громадяни. Водночас демократія передбачає: відкрите ухвалення законів і механізм постійної взаємодії законодавця з народом [2, с. 12-14]. Частину прав людина має від природи і держава не дає їх, а тільки визнає. Демократичне суспільство обмежує права держави і робить людину автономною величиною. Демократична держава, визнаючи за людиною широкий комплекс прав і свобод, покладає на неї розв'язання політичних, економічних та інших проблем. Держава усувається зі сфери приватних інтересів громадян і тільки виконує роль арбітра. Демократичний ідеал взаємин «держави – людина» – це мінімум держави в житті людини [2, с. 127-128].

Важливою передумовою розвитку суспільства є його структурованість, тобто наявність у його складі всіх елементів – виробничі верстви, які забезпечують матеріальні потреби, верстви, які забезпечують духовні потреби і управлінська ланка завданням якої є забезпечення взаємодії двох перших та захист від зовнішніх загроз [3, с. 19].

Однією із умов формування нації (а основною ознакою нації Л.Лук'яненко вважає прагнення до створення власної держави) є подолання таких негативних рис, сформованих тривалим колоніальним становищем, як пасивність, відсутність громадянської відповідальності за долю країни та продажність, вороже ставлення до влади та інтелігенції, як чужих, нав'язаних окупаційною владою [3, с. 57]. Це не дає можливості контролювати і поліпшувати владу.

Демократична держава, повертаючи людині свободу, тим самим повертає їй (покладає на неї) відповідальність за суспільні справи [4, с. 33].

Українці політично пасивні, особливо у ставленні до влади. Для цього важливим є свобода, якої українці були позбавлені. На перешкоді захисту своїх законних прав стоїть страх [4, с. 36, 39]. Для суспільства важливі є горизонтальні зв'язки, а не вертикальна підпорядкованість владі.

Висновки. Отже серед основних детермінантів державно-правових поглядів Л.Лук'яненка є ідея пріоритету людини над державою та обмеження функцій держави до арбітражу. Ключова роль належить Л.Лук'яненку у розробці концепції національної еліти як основної умови успішного державотворення. Не викликає сумніву теза політика, що демократія – це рівновага між народом і владою. Законотворення ж є результатом компромісу і узгодження інтересів різних суспільних груп. Для демократії і побудови громадянського суспільства важливою умовою є структуризація суспільства на різні групи та наявність політичних партій, які презентуватимуть їх інтереси. Останнім різні суспільні групи делегують свої повноваження, а політичні партії в свою чергу обмежують владу.

Список використаних джерел

1. Лук'яненко Л. Де добрий шлях? К., 1994. 64 с.
2. Лук'яненко Л. Народження нової ери: збірник статей. 3 вид., випр. та доп. Д.: АРТ-ПРЕС, 2008. 196 с.
3. Лук'яненко Л. Г. Національна ідея і національна воля. Київ: [б.в.], 2006. 285 с.
4. Лук'яненко Л. Г. Незнищенність. Вид. 3-тє, допов. Київ: [б.в.], 2008. 77 с.
5. Лук'яненко Л. Цивілізаційний вибір України. *Персонал плюс*. 2008. № 24 (276). 23-30 червня. URL: <http://www.personal-plus.net/276/3382.html>
6. Лук'яненко Л. Чи історія України – бездержавність? *Сіверянський літопис*. 1995. № 4. С. 104-114.
7. Лук'яненко Л. Що далі? Лондон; Мюнхен; Нью Йорк; Торонто: УЦІС, 1989. 48 с.

References

1. Lukianenko, L. (1994). *De dobryi shliakh?* [Where is the good way?]. K. (in Ukrainian)
2. Lukianenko, L. (2008). *Narodzhennia novoi ery: zbirnyk statei* [The birth of a new era: a collection of articles]. 3 vyd., vypr. ta dop. D.: ART-PRES. (in Ukrainian)
3. Lukianenko, L. H. (2006). *Natsionalna ideia i natsionalna volia* [National idea and national will]. Kyiv: [b.v.]. (in Ukrainian)
4. Lukianenko, L. H. (2008). *Neznyshchennist* [*Indestructibility*]. Vyd. 3-tie, dopov. Kyiv: [b.v.] (in Ukrainian)
5. Lukianenko, L. (2008, June, 29-30). *Tsyvilizatsiinyi vybir Ukrainy. Personal plus*. Retrieved from <http://www.personal-plus.net/276/3382.html> (in Ukrainian)
6. Lukianenko, L. (1995). *Chy istoriia Ukrainy – bezderzhavnist?* [Is the history of Ukraine stateless?]. *Siverianskyi litopys*, 4, 104-114. (in Ukrainian)

7. Lukianenko, L. (1989). *Shcho dali?* [What's next?]. London ; Miunkhen ; Niu York ; Toronto: UTsIS. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 16.02.2021

прийнята до друку 03.03.2021

The article: is received 16.02.2021

is accepted 03.03.2021

Бібліографія: Федик Л. Б. Державно-правові погляди Л.Лук'яненка. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право.* Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2021. №. 11 (23). С. 47–54. DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.47-54.

УДК 340.132(477)

DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.55-64

ЮРИДИЧНА ТЕХНІКА НОРМАТИВНО-ДОГОВІРНОЇ ПРАВОТВОРЧОСТІ

Шутак Ілля Дмитрович,

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права
ЗВО «Університет Короля Данила», член-кореспондент НАПрНУ,
заслужений діяч науки і техніки України
вул. Коновальця, 35, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018
e-mail: legaltechnique@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2539-5526>

Мета. Метою дослідження є розкрити особливості юридичної техніки нормативно-договірної правотворчості сучасної України. **Методологія.** Використані, перш за все, принципи і прийоми формально-логічної методології. Широке застосування отримали елементи структурно-функціонального підходу. Так, виявлення міжгалузевих зв'язків у нормативно-договірній формі здійснення функцій держави побудовано на функціональній природі права в цілому і договірно-регулятивних засобах зокрема, що дозволило виділити два типи міжгалузевих зв'язків у договірно-регулятивній діяльності. Крім того, в роботі отримали застосування діалектичний, системно-структурний і функціональний методи, метод інтерпретації (в застосуванні до нормативно-правових актів). **Наукова новизна** полягає в теоретичному осмисленні та окресленні юридичної техніки нормативно-договірної правотворчості, яка трактується як неодмінна гармонійна частина системи правотворчості у правовій державі. Показано як за допомогою засобів і методів юридичної техніки відбувається оптимізація договірної роботи та мінімізація ризиків виникнення суперечок, викликаних неконкретністю і внутрішньою неузгодженістю договорів. **Результати.** В результаті дослідження аргументовано недоцільність отождолення договору з нормативно-правовим актом і включення його до системи законодавства. Регуляційна роль договору уподібнює його до нормативно-правового акта. Нормативний договір може бути як наслідком закону, так і причиною нормативно-правового акта. **Практична значимість.** Результати дослідження можна використати у правотворчій діяльності з метою вдосконалення конструкції нормативного договору, підвищення його якості та ефективності.

Ключові слова: юридична техніка, правотворчість, правове регулювання, правові застереження, нормативний договір.

Ilya Shutak

Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Law of King Danylo University, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Personality of Science and Technique of Ukraine, Konovaltsja st., 35, Ivano-Frankivsk, Ukraine
e-mail: legaltechnique@gmail.com

LEGAL TECHNIQUE OF NORMATIVE AND CONTRACTUAL LEGISLATION

Purpose. The purpose of the study is to reveal the features of the legal technique of normative-contractual law-making of modern Ukraine. **Methodology.** First of all, the

principles and techniques of formal-logical methodology are used. Elements of the structural-functional approach have been widely used. Thus, the identification of intersectoral relations in the normative-contractual form of state functions is based on the functional nature of law in general and contractual and regulatory means in particular, which allowed to distinguish two types of intersectoral relations in contractual and regulatory activities. In addition, dialectical, system-structural and functional methods, the method of interpretation (applied to regulations) were used in the work. **The scientific novelty** lies in the theoretical understanding and delineation of the legal technique of normative-contract law-making, which is interpreted as an integral harmonious part of the law-making system in a state governed by the rule of law. It is shown how with the help of means and methods of legal technique there is an optimization of contractual work and minimization of risks of disputes caused by vagueness and internal inconsistency of contracts. **Results.** As a result of research the inexpediency of identification of the contract with the regulatory legal act and its inclusion in the system of the legislation is argued. The regulatory role of the contract likens it to a legal act. A normative agreement can be both a consequence of a law and a cause of a normative legal act. **Practical importance.** The results of the study can be used in law-making activities in order to improve the design of the regulatory agreement, improve its quality and efficiency.

Key words: legal technique, lawmaking, legal regulation, legal reservations, normative agreement.

Постановка проблеми. Правотворчість є складним та багатоаспектним явищем, що має соціально зумовлений та правовий характер. Таке поєднання соціальних та правових характеристик правотворчості зумовлює його сутність та результативність здійснення, що пов'язується з формуванням норм права, їх зміною та припиненням дії, а також з їх правовим впливом на суспільні відносини в умовах розвитку демократичних принципів.

Правотворчість складається з цілого комплексу процесів: національного і регіонального, державного і муніципального, правотворчості органів законодавчої, виконавчої та судової влади тощо. Правотворчість є окремою сферою, де можливі абсолютно різні підходи.

На даному етапі договір набуває значення універсального регулятора. За допомогою договору у міжнародно-правовій сфері регулюється весь спектр економічних, політичних та інших відносин, що виникають в умовах глобалізації світу не тільки між державами або утвореними на їх основі міждержавними організаціями, але й між транснаціональними корпораціями, міжнародними фінансовими структурами та іншими, подібними до них інститутами.

Договірна правотворчість стала неодмінною і гармонійною частиною системи правотворчості у правовій державі. За допомогою засобів і методів юридичної техніки відбувається оптимізація договірної роботи та мінімізація ризиків виникнення суперечок, викликаних неконкретністю і внутрішньою неузгодженістю договорів. Нерідко нормативні договори формуються всупереч загальновизнаним правилам юридичної техніки і принципам побудови системи права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Слід зазначити, що розробкою питань нормативно-договірної правотворчості займаються як вітчизняні, так і закордонні дослідники, зокрема: А. Бабенко [4], Л. Бакуліна [7], Т. Боднар [6], О. Дзера [6], Н. Кузнецова [6], М. Левіна [7], Н. Заболотна [16], Ф. Мартенс [9], І. Онищук [12], Л.

Оппенгейм [15], Т. Парфьонова [4], Є. Рогачев [5], В. Ротань [14], М. Румянцев [3], І. Самсін [14], Г. Тункін [13], І. Честнова [1], А. Ярема [14] та інші.

Фрагментарно розроблено питання про юридичну техніку нормативно-правової правотворчості, а це актуалізує потребу розвитку загальної теорії нормативно-договірної правотворчості.

Постановка завдання. Мета дослідження – розкрити особливості юридичної техніки нормативно-договірної правотворчості держави.

Використані, перш за все, принципи і прийоми формально-логічної методології. Широке застосування отримали елементи структурно-функціонального підходу. Так, виявлення міжгалузевих зв'язків у нормативно-договірній формі здійснення функцій держави побудовано на функціональній природі права в цілому і договірно-регулятивних засобах зокрема, що дозволило виділити два типи міжгалузевих зв'язків у договірно-регулятивній діяльності. Крім того, в роботі отримали застосування діалектичний, системно-структурний і функціональний методи, метод інтерпретації (в застосуванні до нормативно-правових актів).

Виклад основного матеріалу дослідження. Правотворчість складається з цілого комплексу процесів: національного і регіонального, державного та муніципального, правотворчості законодавчих органів, виконавчої та судової влади, галузевого. Правотворчість є окремою сферою, де можливі абсолютно різні підходи. Наприклад, питання відображення в правотворчому процесі правових цінностей вивчаються прихильниками і природно-правового, і позитивістського, і інших напрямів в юриспруденції. Таким чином, поняття «правотворчість» об'єднує дослідників з різних сфер юриспруденції і є тим фундаментом, на якому будувалися і будуються різні правові конструкції в різні епохи розвитку людства [1, с. 7].

Для того, щоб держава не чинила тиску на економіку, вона повинна мати гнучку договірну правову політику, що сприяє дотриманню балансу між вільними ринковими відносинами і можливістю реалізації соціальних програм.

У свою чергу, виходячи з виділених в юридичній літературі традиційних і нетрадиційних джерел права, виявлені ознаки і види договірно-регулятивних засобів, до їх числа, на наш погляд, можуть бути віднесені договори, угоди, звичаї та корпоративні норми, які виступають як субстанційних правових явищ, а також акти саморегуляції, що не мають явно вираженої документарної форми та виступають виключно як поведінкові акти, тобто мають діяльнісну природу (акти правореалізації) [2, с. 279].

Істотну роль в правових системах різних країн відіграє нормативний договір, який відрізняється від звичайних, індивідуальних договорів, що укладаються в сферах господарської діяльності, торгівлі, обміну товарами та ін., тим, що містить в собі правила загального характеру, норми поведінки, обов'язкові для всіх.

Нормативний договір – це угода, укладена між двома (або більше) сторонами на основі їх консенсусного, відокремленого волевиявлення, яке встановлює, змінює або скасовує норми права. Найбільш істотними слід вважати наступні ознаки нормативних договорів: письмовий характер, для якого характерна та чи інша ступінь формалізації; спрямованість на регулювання суспільних (громадських) інтересів; двосторонній (багатосторонній) характер волевиявлення; узгодженість волевиявлень суб'єктів; відособленість волевиявлень суб'єктів; зміст в тексті договору нормативних положень (правил загального характеру); обов'язковість виконання положень угоди його суб'єктами [3, с. 12].

Історично договір був інститутом приватного права. У публічно-правову сферу договір прийшов в період європейських революцій в епоху Нового часу, яка ознаменувала встановлення ліберальних цінностей і демократичних інститутів. Теорії суспільного договору і конституціоналізму, парламентаризму і розподілу влади наділяли юридичною формою угоди між народом і владними структурами [2, с. 279].

З точки зору юридичної техніки, перш ніж приступити до підготовки проекту договору, слід вибрати необхідну договірну конструкцію, тобто вид договору. Вид договору визначатиме норми, що підлягають застосуванню до відносин між його сторонами. На практиці, це – та сама «природа договору», зі з'ясування якої суд починає розгляд спору, що впливає з договору. Вибір договірної конструкції проводиться в залежності від бажаного правового результату (мети) і способів його досягнення [4, с. 90].

Договірне право набуло ознак системності й логічної завершеності, а зрештою – надійного правового підґрунтя більш ефективного врегулювання окремих договірних відносин завдяки закріпленню в загальних положеннях принципів формування договірних конструкцій. Такий підхід буде також сприяти кращому застосуванню норм договірного права у судовій практиці, полегшуватиме їх тлумачення [5, с. 90].

Безперечно, що договір не є виключно раціональним феноменом, маючи на увазі спосіб виникнення, юридичну мету, а також сутність і зміст. Проте, коли в сучасному суспільстві й державі мова йде про витoki нормативно-правового договору як джерела права, як показує досвід, ми з неминучістю звертаємося до джерел санкціонованого державою права. Аналіз окремих галузей публічного та приватного права дозволив зробити деякі висновки про специфіку договірного регулювання [6, с. 233].

Приміром, правову базу договірного регулювання суспільних відносин в конституційному праві утворюють: норми Конституції; законів; нормативно-правових актів органів місцевого самоврядування. Незважаючи на те, що в системі джерел права багато вчених відзначають допоміжну природу договорів взагалі. Конституційно-правові договори й угоди мають самостійний характер і займають окрему позицію серед джерел конституційного права. Договір в конституційному праві в поєднанні з традиційними методами регулювання суспільних відносин дає найбільший ефект в регламентації суспільних відносин. Як видається, сфера застосування договорів і угод в конституційному праві буде розширюватися, оскільки в демократичній державі процес управління має бути заснований на гармонізації інтересів, які забезпечать ефективне розв'язання проблем, що виникають [2, с. 280-281].

Гармонізація відбувається в рамках різних процесів і втілює свої результати в різних міжнародно-правових джерелах. Натомість уніфікація можлива тільки на основі міжнародного договору. Це трудомісткий, складний, часто тривалий і коштовний процес, що супроводжується пошуками компромісних рішень з метою узгодження позицій різних держав з приводу як загальної концепції майбутнього правового регулювання, так і змісту кожної норми на першій стадії міжнародної уніфікації. При цьому на позиції держави впливають не тільки особливості своєї правової системи, а й політичні та інші інтереси [1, с. 436].

Згідно із Законом України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 р. № 1906-IV «Міжнародний договір України укладається у письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права та регулюється міжнародним правом. Не має значення і те, у скількох пов'язаних документах міститься такий договір, і незалежно від його конкретної назви (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо)» [8].

Проблема визначення місця, ролі і значення індивідуальних договірних засобів в системі джерел права пов'язана з відмінностями в трактуванні права в контексті наявних у вітчизняній юридичній науці концепцій праворозуміння. Зокрема, використання методології соціологічного підходу (в тому числі психологічна, конвенціональна теорії права) призводить до визначення права як результату численних угод між колективними та індивідуальними учасниками, де все належно укладені суб'єктами права договори містять норми права, а значить є джерелами права. Безсумнівно, кожна з представлених в юридичній науці концепцій праворозуміння розкриває певну грань права, а також у нормативізмі Г. Кельзена знайшлося місце (в основі запропонованої ним «піраміди джерел») індивідуальним правовим актам [2, с. 285].

В даний час в силу об'єктивних і суб'єктивних причин міжнародно-правові, в тому числі міждержавні, договірні відносини істотно змінилися. У сфері міжнародно-правових, в тому числі й договірних, відносин так само як і на рівні національного права, попри проголошення юридичної рівності сторін, в практичному плані завжди домінують більш вагомі в економічному, політичному та інших відносинах сили. Як тонко помічав близько століття тому широко відомий представник школи міжнародного права Ф. Мартенс, справжня причина частого порушення договорів полягає, як правило, не в колізії інтересів сторін, а в тому, що самі договори «нерідко полягають у достатній повазі до взаємних розумних відносин і користі контрагентів» [7, с. 267].

Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23.05.1969 р. наголошує на тому, що кожна держава правоздатна укласти договори. А також варто зауважити, що міжнародна організація володіє правоздатністю щодо укладання договорів (відповідно до положень Віденської конвенції про договори «Між державами й міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями» від 21.03.1986 р.) [11].

У статтях 10, 11, 20 Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23.05.1969 р. міститься порядок прийняття тексту договору, способи вираження згоди на обов'язковість договору, прийняття застережень і заперечення проти них, навіть зазначено, що текст договору приймається за згодою всіх держав, які беруть участь у його складенні, за винятком випадків, передбачених у пункті або на міжнародній конференції шляхом голосування за нього двох третин держав, які присутні й беруть участь у голосуванні, якщо тією ж більшістю голосів вони не вирішили застосувати інше правило. Згода держави на обов'язковість для неї договору виражається шляхом підписання договору, обміну документами, ратифікації, прийняття чи затвердження, приєднання до нього або в інший домовлений спосіб. Можливе прийняття таких засобів юридичної техніки, як правові застереження і заперечення проти них [10]. Такі ж положення містяться і в статтях 9, 10, 11 Віденської конвенції про договори між державами й міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями від 21.03.1986 р. [9].

Переважно цілі нормативно-правового акта не закріплюються. Втім, юридична техніка враховує зовнішні джерела під час тлумачення нормативно-правового акта й походить зі сфери міжнародного права. П. 1 ст. 31 Віденської конвенції про право міжнародних договорів приписує тлумачити міжнародні договори, зокрема «у світлі... мети договору». А проте слід враховувати, що в пункті, який приписує тлумачити міжнародні договори у світлі мети відповідного договору, про мету йдеться після того, як сформульовані такі приписи: 1) загальний припис тлумачити договори сумлінно; 2) припис надавати термінам звичайного значення; 3) припис надавати термінам такого значення в контексті міжнародного договору; 4) припис тлумачити міжнародні договори в світлі їх об'єктів [12, с. 207].

У світлі сказаного дуже важливим є дослідження сутності, основних ознак та змісту міжнародних договорів, їх видів, юридичної природи, особливості їх «взаємин» як джерел права з конституційними і поточними (звичайними) законами, а також з іншими джерелами права. Зокрема, Г. І. Тункін при розгляді міжнародних договорів аналізував їх перш за все «як спосіб створення норм міжнародного права», як «ясно виражену угоду між державами щодо визнання того чи іншого правила як норми міжнародного права, зміни або ліквідації норм міжнародного права» [13, с. 75-76].

В Законі України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 р. № 1906-IV під укладенням міжнародного договору України розуміються: «Дії щодо підготовки тексту міжнародного договору, його прийняття, встановлення його автентичності, підписання міжнародного договору та надання згоди на його обов'язковість для України, аж до набрання ним чинності, які деталізовані в II розділі, а також в Положенні про порядок укладення, виконання та денонсації міжнародних договорів України міжвідомчого характеру» [8].

За наявності суперечності між положеннями Конституції України з одного боку, та законами, указами Президента України, постановами Кабінету Міністрів, актами центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування – з іншого, застосуванню підлягають відповідні положення Конституції, а положення законів, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів, актів центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій і органів місцевого самоврядування не підлягають застосуванню в тій частині, в якій вони суперечать Конституції.

У разі, коли закон не відповідає міжнародному договору України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, суд застосовує міжнародний договір (ч. 5 ст. 8 ЦПК). Отже, на відміну від Кодексу адміністративного судочинства правила Цивільного процесуального кодексу України про застосування актів вищої юридичної сили не містять посилання на Конституцію. Але слід зробити висновок про те, що у цивільному судочинстві закони та інші нормативно-правові акти не можуть застосовуватись у разі їх суперечності Конституції згідно із положеннями ч. 1 ст. 8 ЦПК («суд вирішує справи відповідно до Конституції України, законів України та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України»). Вирішувати справи «відповідно до Конституції» означає, зокрема, необхідність враховувати її найвищу юридичну силу [14].

У контексті співвідношення договорів і звичаїв з іншими джерелами права безсумнівний науковий інтерес представляє позиція відомого вченого-міжнародника середини XX століття Л. Оппенгейма, який писав, що «тоді як звичай є початковим джерелом міжнародного права, договори є джерелом, сила якого виникає зі звичаю. Бо той факт, що договори взагалі можуть встановлювати норми міжнародної поведінки, базується на звичайній нормі міжнародного права, в силу якої договори мають обов'язкову силу для сторін» [15, с. 48].

Неодмінною частиною системи нормативного регулювання суспільних відносин виступають корпоративні норми. Вони виробляються на основі взаємодії індивідуальної волі окремих членів різних недержавних організацій і шляхом затвердження своєрідного вектора перетину в корпоративних нормах встановлюється узгоджена воля. Їх особливість полягає в тому, що дія цих норм обмежена рамками організації і внаслідок цього носить локальний характер, крім того, вони поширюються на суб'єктів (і учасників) цих організацій і створюються членами цих організацій. Дуже важливим аспектом розуміння

особливостей корпоративних норм як договірно-регулятивного засобу обумовлена подвійною природою волі та інтересів, що лежать в основі узгодження і вироблення корпоративного правила.

Аналіз ролі договору слід проводити через призму осмислення поділу права на приватне і публічне, бо головною категорією в договорі виступає інтерес. Приватний інтерес не зводиться лише до матеріального, а публічний – до державного. У цьому сенсі видається неправильним називати нормативний договір публічним, коректніше говорити про договір в публічному праві, оскільки термін «публічність» означає досягнення загального блага. Свідченням тому є публічний договір в цивільному праві.

Нормативний договір є самостійним видом правового акта. Як прихильник вузького підходу до тлумачення терміну «законодавство», автор вважає недоцільним ототожнювати договір з нормативно-правовим актом і включати його в систему законодавства. Крім того, автор не згідний з позицією вчених, що розглядають законодавство як сукупність джерел права.

Разом з тим регуляційна роль договору зближує його з нормативно-правовим актом. Нерідко договір виступає наслідком закону, іноді можлива і зворотна ситуація: нормативний договір викликає до життя закон або інший нормативно-правовий акт.

Отже, договір з нормативним змістом – це результат самостійного виду правотворчості, договірної правотворчості. Йому притаманні як загальні принципи правотворчості, так і специфічні (добровільність, зацікавленість, колегіальність, самовідповідальність, консенсуальність).

У найзагальнішому плані можна виділити три стадії договірного правотворчого процесу:

- 1) підготовка й узгодження проєкту договору;
- 2) укладення договору;
- 3) введення договору в дію.

Під час укладення нормативно-правового договору необхідно враховувати певні техніко-юридичні критерії його якості, до яких зараховують: мовний, логічний та гносеологічний. В залежності від внутрішньої структури техніки нормативно-правових договорів, дослідники виділяють такі елементи як: 1) пізнавальний, 2) вибір способу правового регулювання, 3) структуризація тексту правового акта, 4) мова правового акта, 5) правова логіка, 6) система засобів документального оформлення акта. Кожний з наведених елементів має правила застосування і вимоги [16, с. 193].

Договірна правотворчість виступає інструментом зниження можливості появи соціальних конфліктів. Підсумком погоджувальної правотворчості є правові акти у формі договору, угоди, конвенції, корпоративного акта тощо.

Висновки. Під час укладення нормативно-правового договору необхідно враховувати певні юридико-технічні критерії його якості, до яких зараховують: мовний, логічний та гносеологічний.

Вважаємо недоцільним ототожнювати договір з нормативно-правовим актом і включати його в систему законодавства. Крім того, законодавство не слід трактувати сукупністю джерел права. Регуляційна роль договору зближує його з нормативно-правовим актом. Нерідко договір виступає наслідком закону, іноді можлива і зворотна ситуація: нормативний договір стає причиною законів або інших нормативно-правових актів.

Договірна правотворчість виступає інструментом зниження можливості появи соціальних конфліктів. Підсумком погоджувальної правотворчості є правові акти у формі

договору, угоди, конвенції, корпоративного акта тощо. Договір з нормативним змістом – результат самостійного виду договірної правотворчості. Йому притаманні як загальні принципи правотворчості, так і специфічні (колегіальність, консенсуальність, добровільність, зацікавленість, самовідповідальність).

Список використаних джерел

1. Правотворчество как индикатор правовых ценностей: внутригосударственное, наднациональное и международное измерения: коллективная монография / Под ред. И.Л. Честнова. СПб.: Астерион, 2018. 532 с.
2. Бакулина Л. Т. Общая теория договорного правового регулирования: дисс. ... д-ра юрид. наук; 12.00.01 / Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации. Москва, 2019. 440 с.
3. Румянцев М. Б. Правотворчество в Российской Федерации: монография. Чебоксары: ИД «Среда», 2019. 324 с.
4. Бабенко А. Н., Парфенова Т. А. Понятие и признаки нормативного договора. *Сибирский юридический вестник*. 2004. № 2. С. 8-13.
5. Рогачев Е. С. Юридическая техника в договорной работе. *Вестник Московского университета МВД России*, 2015. №7. С. 89-92.
6. Договірне право України. Загальна частина: навч. посіб. / Т.В. Боднар, О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова та ін.; за ред. О. В. Дзери. К.: Юрінком Інтер, 2008. 896 с.
7. Бакулина Л. Т., Левина М.В. Договорное правовое регулирование (общетеоретический подход): монография. Самара: Изд-во СамНЦ РАН, 2017. 188 с.
8. Верховна Рада України: Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. ст. 540.
9. Мартенс Ф. Ф. Современное международное право цивилизованных народов (по изданию 1904 г.). Том 1 / Слово об авторе и общ. ред. Л.Н. Шестакова. М., 1966. 960 с.
10. Шутак И. Д. Правовые оговорки в доктрине международного права: [науч. изд.]; МВД России и др. СПб.: Алетейя, 1999. 250 с.
11. Віденська конвенція про право договорів між державами і міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями від 21.03.1986 р. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_a04
12. Онищук І. І. Правовий моніторинг: проблеми методології, теорії та практики: монографія. Івано-Франківськ – Дрогобич: Коло, 2017. 512 с.
13. Тункин Г. И. Теория международного права / Под общ. ред. Л. Н. Шестакова. М., 2000. 416 с.
14. Новітнє вчення про тлумачення правових актів: навч. посіб. з курсу тлумачення прав. актів для суддів, що проходять підвищ. кваліфікації, і канд. на посади суддів, що проходять спеціальну підготовку / В. Г. Ротань, І. Л. Самсін, А. Г. Ярема та ін.; за ред. : В. Г. Ротань. Х.: Право, 2013. – 752 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Samsin_Ihor/Novitnie_vchennia_pro_tlumachennia_pravovykh_aktiv/
15. Оппенгейм Л. Международное право. Т. 1. Полутом 1. Мир. М., 1948. С. 408.
16. Заболотна Н. Я. Вимоги до техніки творення нормативно-правових договорів: загальна характеристика. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Збірник наукових праць. Львів, 2016. № 837. С. 192-197.

References

1. Chestnova, I. L. (Ed.). (2018). *Pravotvorchestvo kak indikator pravovyih tsennostey: vnutrigosudarstvennoe, nadnatsionalnoe i mezhdunarodnoe izmereniya* [Lawmaking as an indicator of legal values: domestic, supranational and international dimensions]. SPb.: Asterion. (in Russian)
2. Bakulina, L. T. (2019). General theory of contractual legal regulation: PhD diss. Moscow. (in Russian)
3. Rumyantsev, M. B. (2019). *Pravotvorchestvo v Rossijskoj Federacii: monografiya* [Lawmaking in the Russian Federation: monograph]. Cheboksary: ID "Sreda". (in Russian)
4. Babenko, A. N. & Parfenova, T. A. (2004). The concept and features of a regulatory contract. *Siberian Legal Bulletin*, 2, 8-13. (in Russian)
5. Rogachev, E. S. (2015). Ponyatie i priznaki normativnogo dogovora [Legal technology in contract work]. *Bulletin of the Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of Russia*, 7, 89-92. (in Russian)
6. Dzera, O. V. (Ed.), Bodnar, T. V., Kuznetsova N. S. & others, (2008). *Dohovirne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna: navch. posib.* [Contract law of Ukraine. General part: textbook. way]. K.: Urinkom Inter. (in Ukrainian)
7. Bakulina, L. T. & Levina, M. V. (2017). *Dogovornoje pravovoe regulirovanie (obshcheteoreticheskij podkhod): monografiya* [Contractual legal regulation (general theoretical approach): monograph]. Samara: Publishing house of SamNTs RAN. (in Russian)
8. Verkhovna Rada of Ukraine (2004): On International Treaties of Ukraine: Law of Ukraine of June 29, 2004 № 1906-IV. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 50. st. 540. (in Ukrainian)
9. Martens, F. F. (1966). *Sovremennoe mezhdunarodnoe pravo civilizovannykh narodov (po izdaniyu 1904 g.)* [Modern international law of civilized peoples (according to the 1904 edition)]. Vol. 1 / A word about the author and general. ed. L. N. Shestakova. M. (in Russian)
10. Shutak, I. D. (1999). *Pravovye ogovorki v doktrine mezhdunarodnogo prava* [Legal clauses in the doctrine of international law: Scientific. ed.]; Ministry of Internal Affairs of Russia and others. SPb.: Aleteya. in Russian)
11. Vienna Convention on the Law of Treaties between States and International Organizations or between International Organizations of March 21, 1986 Retrieved from: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_a04 (in Ukrainian)
12. Onyshchuk, I. I. (2017). *Pravovyi monitorynh: problemy metodolohii, teorii ta praktyky: monohrafiia* [Legal monitoring: problems of methodology, theory and practice: monograph]. Ivano-Frankivsk - Drohobych: Kolo. (in Ukrainian)
13. Tunkin, G. I., Shestakova L. N. (Ed.) (2000). *Teoriya mezhdunarodnogo prava* [The theory of international law]. M. (in Russian)
14. Rotan, V. G. (ed.), Samsin I. L., Yarema A.G. & other. (2013). *Novitnie vchennia pro tлумachennia pravovykh aktiv: navch. posib. z kursu tлумachennia prav. aktiv dlia suddiv, shcho prokhodiat pidvysheh. kvalifikatsii, i kand. na posady suddiv, shcho prokhodiat spetsialnu pidhotovku* [The latest doctrine of the interpretation of legal acts: a textbook on the course of interpretation of legal acts for judges undergoing training and candidates for judges who undergo special training]. Kharkiv: Pravo, 752. Retrived from: https://chtyvo.org.ua/authors/Samsin_Ihor/Novitnie_vchennia_pro_tлумachennia_ppravovykh_aktiv/ (Last accessed: 05.01.2021)
15. Oppenheim, L. (1948). *Mezhdunarodnoe pravo* [International law]. (Vol. 1). Half-

way 1. World. M. (in Russian)

16. Zabolotna, N. Ya. (2016). Vymohy do tekhniky tvorennia normatyvno-pravovykh dohovoriv: zahalna kharakterystyka [Requirements for the technique of creating legal agreements: general characteristics]. *Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic"*. Lviv, 837. 192-197. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 12.02.2021

прийнята до друку 01.03.2021

The article: is received 12.02.2021

is accepted 01.03.2021

Бібліографія: Шутак І. Д. Юридична техніка нормативно-договірної правотворчості. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2021. №. 11 (23). С. 55–64. DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.55-64.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО. СУДОУСТРІЙ, ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 342.7

DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.65-70

ГЕНЕТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ ЯК НОВІТНЯ ОЗНАКА ДИСКРИМІНАЦІЇ

Жаровська Ірина Мирославівна,

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права

Національного університету «Львівська політехніка»

вул. Кн. Романа, 1, м. Львів, Україна, 79005

e-mail: irazhar@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3821-8120>

Мета. Аналіз новітньої форми дискримінації особи – за генетичною інформацією, з'ясувати особливості правового регулювання протидії дискримінації в іноземному законодавстві у відносинах зі страховими організаціями та роботодавцями. **Методика.** Методика включає синергетичний підхід, що вказує на новизну та невизначеність новітніх правових явищ, що виникли з розвитком генетики та біомедицини. Під час дослідження використовувались наступні методи наукового пізнання: термінологічний, порівняння, нормативно-правовий, історичний. **Результати.** Україна потребує оновлення правового регулювання у сфері протидії дискримінації. Розвиток генетики та медицини розкрив можливості отримання широкого спектру генетичної інформації. Право повинно регулювати сферу можливого застосування інформації та ґрунтуватися на принципі добровільної згоди на її отримання та індивідуального права на розголошення інформації. Генетична інформація може бути використана роботодавцями для надання прерогативи певним категоріям працівників та страховими компаніями для отримання вищого рівня фінансової вигоди через ущемлення людей з недоліками генетичного коду. Для протидії такого роду дискримінації пропонується імплементувати позитивний досвід США щодо створення спеціалізованого законодавства. **Наукова новизна.** В процесі дослідження встановлено, що розвиток правової політики у сфері протидії та запобігання дискримінації за генетичною інформацією має полягати в комплексному правовому регулюванні питання як з позиції медичних, так і цивільно-правових, сімейних, трудових правовідносин. **Практична значимість.** Результати дослідження може бути використано у правотворчій діяльності як пропозиція доповнення антидискримінаційного законодавства та медичного права.

Ключові слова: дискримінація, ознаки дискримінації, генетична інформація, роботодавець, страхова компанія.

I. Zharovska

*Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Theory and Philosophy of Law,
Constitutional and International Law, Lviv Polytechnic National University*

St. Kn. Romana, 1, Lviv, Ukraine, 79005

e-mail: irazhar@ukr.net

GENETIC INFORMATION AS THE LATEST SIGN OF DISCRIMINATION

Purpose. Analysis of the latest form of discrimination against a person - according to genetic information, to find out the features of the legal regulation of anti-discrimination in foreign law in relations with insurance companies and employers. **Method.** The methodology includes a synergetic approach, which indicates the novelty and uncertainty of the latest legal phenomena that have emerged with the development of genetics and biomedicine. The following methods of scientific cognition were used during the research: terminological, comparison, normative-legal, historical. **Results.** Ukraine needs to update its legal regulations in the field of anti-discrimination. The development of genetics and medicine has opened up the possibility of obtaining a wide range of genetic information. The law should regulate the scope of possible use of information and be based on the principle of voluntary consent to receive it and the individual right to disclose information. Genetic information can be used by employers to give a prerogative to certain categories of workers and insurance companies to obtain a higher level of financial benefit by infringing on people with genetic defects. To combat this type of discrimination, it is proposed to implement the positive experience of the United States in creating specialized legislation. **Scientific novelty.** In the course of the research it was established that the development of legal policy in the field of combating and preventing discrimination on the basis of genetic information should consist in a comprehensive legal regulation of the issue from the standpoint of medical, civil, family and labor relations. **Practical significance.** The results of the study can be used in lawmaking as a proposal to supplement anti-discrimination legislation and medical law.

Key words: discrimination, signs of discrimination, genetic information, employer, insurance company.

Постановка проблеми. Дискримінація є однією з найсуттєвіших сфер порушення прав людини. Проблема сягає давнього історичного аспекту, проте нині під впливом глобалізації, розвитку технічної сфери, медицини, біотехнологій видозмінюється та отримує новітні характеристики.

З 2013 року в Україні діє спеціалізоване законодавство у сфері дискримінації, де останню позиціоновано як «ситуацію, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними (далі – певні ознаки), зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними» (ст. 1 закону України Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні) [1].

Вказане дає можливість узагальнити не тільки широту ознак дискримінації, але й їх невичерпний характер, оскільки нормотворець припускає, що можуть з'являтися інші новітні ознаки, що провокуватимуть нерівність серед членів суспільства. Одною з таких новітніх дискримінаційних ознак – дискримінація за генетичною інформацією.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання дискримінації ставали предметом наукового аналізу багатьох науковців, зокрема Д. Белова, Ю. Бисаги, Н.Бортник, Н. Грень, Н. Ортинської, В. Ковальчука та інших. Проте питанням генетичної інформації займалося у вітчизняному праві не так багато фахівців, зокрема в аспекті соматичних прав людини генетичну інформацію досліджував Ю. Турянський. Більшу увагу цьому питанню присвячено в іноземній літературі зокрема в працях Аміта В. Хера, М. Іноуе, К. Денніса, М. Розстейна та інших.

Постановка завдання. Метою цієї статті є аналіз новітньої форми дискримінації особи – за генетичною інформацією.

Виклад основного матеріалу дослідження. Генетичне тестування - це різновид медичного тесту, який визначає зміни в хромосомах, генах або білках. Результати генетичного тесту можуть підтвердити або виключити підозру на генетичний стан або допомогти визначити шанс людини на розвиток або передачу генетичного розладу. В даний час використовується понад 1000 генетичних тестів.

Сучасна медицина збільшує здатність використовувати генетичне тестування для прогнозування багатьох різних індивідуальних особливостей та фенотипів, включаючи схильність до хвороб. За даними Національного інституту охорони здоров'я США, прецизійна медицина - це «новий підхід до лікування та профілактики захворювань, який враховує індивідуальну мінливість у генах, середовищі та способі життя кожної людини» [2]. Багато рідкісних захворювань спричинені дефектом одного гена. Більш поширені захворювання, такі як діабет та хвороби серця, мають полігенний і складний характер, але вчені визначають генетичні фактори, які прогнозують ризики цих захворювань з великою вірогідністю та точністю [3].

Генетична інформація включає інформацію про генетичні тести особи та генетичні тести членів сім'ї людини, а також інформацію про прояв захворювання чи розладу у членів сім'ї особи (тобто анамнез в сім'ї). Сімейна історія хвороби включена у визначення генетичної інформації, оскільки вона часто використовується для визначення того, чи є у когось підвищений ризик захворіти на захворювання, розлад чи стан у майбутньому. Генетична інформація також включає запит особи на отримання або отримання генетичних послуг або участь у клінічних дослідженнях, що включають генетичні послуги особи або члена сім'ї особи,

Таке розуміння приводить до первинного висновку. Дискримінація за генетичною ознакою може стосуватися не тільки окремої особи, але й всього її родинного кола, попередніх поколінь та наступних поколінь.

Принаймні теоретично, деякі характеристики, які можна або можна буде передбачити за допомогою генетичного тестування, здаються релевантними для здатності працівника добре чи безпечно виконувати певні роботи, як у теперішньому, так і в майбутньому. Оскільки генетичні фактори впливають на окремі риси, вони майже напевно впливають на характеристики співробітників. Роботодавці можуть захотіти використовувати генетичну інформацію для відбору, просування, не авансування чи звільнення працівників на основі передбачень таких рис, як інтелект, атлетизм чи емпатія, серед інших фенотипів, на які впливають генетичні фактори. Наприклад, спортивні команди виявили зацікавленість у використанні генетичної інформації для розуміння унікальних здібностей гравців [4].

Оскільки знання про генотипи та фенотипи продовжують зростати, варто переглянути етичні обґрунтування заборон проти генетичної дискримінації в сферах зайнятості та медичного страхування.

Питання генетичної інформації пов'язано не тільки з дискримінаційним законодавством, але й медичними відносинами, оскільки регулювання такої можливості відбувається через загальноприйняті та діючі в медичному праві вимоги. Цивілізоване суспільство цінує доступ до медичної допомоги як для здорових, так і для хворих. Воно повинно дотримуватися суворих і широких заборон проти генетичної та пов'язаної зі здоров'ям дискримінації в контексті медичного страхування, включаючи медичне страхування за рахунок роботодавців [5].

Першою країною, що акцентувала увагу правової політики на досліджувану сферу були Сполучені штати Америки. В 2008 році прийнятий спеціалізований закон про стосуються генетичної інформації (Genetic Information Nondiscrimination Act). Відповідно до його положень забороняється дискримінація працівників або заявників у сфері соціального страхування через генетичну інформацію. Норми закону забороняють використовувати генетичну інформацію під час прийняття рішень про працевлаштування, обмежує роботодавців та інші суб'єктів в можливості доступу до такої інформації. До роботодавців віднесене широке коло суб'єктів, як безпосередньо роботодавці у класичному розумінні у межах трудового права, а також агентства з працевлаштування, організації праці та освітні установи, що проводять спільні програми практики та практичного навчання. Законодавство обмежує можливості розкриття генетичної інформації [6]. Вагомо також, що правова політика визначає інституційне гарантування протидії дискримінації. Зокрема управління праці, охорони здоров'я та соціальних служб та Казначейство несуть відповідальність за видання положень закону.

Слід забороняти дискримінацію на основі генетичної інформації, коли мова йде про будь-який аспект зайнятості, включаючи найм, звільнення, оплату праці, призначення на роботу, підвищення по службі, звільнення, навчання, додаткові пільги або будь-які умови працевлаштування.

Дискримінація також включає незаконне переслідувати людини через її генетичну інформацію. Може включати висловлення образливих або принизливих зауважень щодо генетичної інформації заявника чи працівника, або про генетичну інформацію родича заявника чи працівника. Вони можуть спровокувати створення ворожого чи образливого робочого середовища. До суб'єктів, що можуть дискримінувати належить як роботодавець, так і колеги по роботі, конкуренти та клієнти.

Отримання генетичної інформації можливе лише законним шляхом в тому разі якщо суб'єкт її володіння, тобто безпосередньо сама особа добровільно розкриє цю генетичну інформацію. Проте можливі випадки ненавмисного отримання цієї інформації, що не є порушенням закону:

- ситуаціях, коли іншій особі стає вона відомо ненавмисно, припускаємо що особа почула розмову про хворобу члена сім'ї;
- генетична інформація (така як сімейна історія хвороби) може бути отримана як частина медичних або генетичних послуг, включаючи оздоровчі програми, що пропонуються роботодавцем на добровільних засадах;
- сімейна історію хвороби можна бути отримана як частина процесу отримання відпустки для догляду за членом сім'ї з важким станом здоров'я;
- через відкриті соціальні мережі, зокрема через лінійні дискусійні групи, які зосереджуються на таких питаннях, як генетичне тестування;
- генетична інформація може бути отримана за допомогою програми генетичного моніторингу, яка контролює біологічний вплив токсичних речовин на робочих місцях, де

моніторинг вимагається законодавством, або, за чітко визначених умов, коли програма є добровільною.

Суб'єкти охорони повинні зберігати генетичну інформацію в конфіденційності. Існує обмежене число винятків із цього правила нерозголошення, наприклад, винятки, що передбачають розкриття відповідної генетичної інформації в межах державного розслідування злочину відповідно до судового наказу.

Генетичне тестування є добровільним. Оскільки тестування має як переваги, так і обмеження та ризики, рішення про тестування є особистим та складним. Генетик або генетичний консультант може допомогти, надавши інформацію про плюси і мінуси тесту та обговоривши соціальні та емоційні аспекти тестування. Перед проведенням тесту необхідно отримати інформаційну згоду пацієнта, як і для будь якої іншої медичної процедури.

Переваги генетичного тестування полягають в тому, що може прогнозувати хвороби, має суттєве значення для ймовірності подальшого використання медичних послуг та лікарських препаратів. Проблеми генетичного тестування полягає в їх точності, оскільки вони не дозволять точно передбачити полігенні ознаки через складність та вплив навколишнього середовища чи виховання. Окрім того здійснює прогнозування майбутніх характеристик, що не стосуються поточної здатності виконувати роботу, тому його не слід використовувати роботодавцями для прийняття рішення щодо прийняття чи просування по службі в даний момент. Однак, існують заперечення щодо такого твердження. Зокрема науковці вказують, що генетична тестування допоможе пристосувати роботу до конкретного генотипу. «Використання генетичної інформації при прийнятті рішень про працевлаштування сприяло б справедливості, якщо така інформація забезпечувала об'єктивні, наукові ймовірності успіху. У деяких випадках рішення, поінформовані генетикою, принесли б не тільки користь роботодавцю, але й захистили добробут майбутнього працівника; наприклад, людина може мати генетичну чутливість до певного середовища [7].

Проблема в тому, що люди не мають контролю над своїм генотипом і не можуть в подальшому контролювати використання цієї інформації. Окрім того ніхто не є генетично «ідеальним», у всіх нас є варіанти, які можуть бути згубними або корисними.

Висновки. Україна потребує оновлення правового регулювання у сфері протидії дискримінації. Розвиток генетики та медицини розкрив можливості отримання широкого спектру генетичної інформації. Право повинно регулювати сферу можливого застосування інформації та ґрунтуватися на принципі добровільної згоди на її отримання та індивідуального права на розголошення інформації. Генетична інформація може бути використана роботодавцями для надання прерогативи певним категоріям працівників та страховими компаніями для отримання вищого рівня фінансової вигоди через ущемлення людей з недоліками генетичного коду. Для протидії такого роду дискримінації пропонується імплементувати позитивний досвід США щодо створення спеціалізованого законодавства.

Список використаних джерел

1. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон від 06.09.2012 5207-VI. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 32, ст.412.
2. Inouye M. et al., Genomic Risk Prediction of Coronary Artery Disease in 480,000 Adults: Implications for Primary Prevention, *J. Am. Coll. Cardiol.* 2018. V.72 P. 1883–1893

3. Amit V. Khera et al., Genome-Wide Polygenic Scores for Common Diseases Identify Individuals with Risk Equivalent to Monogenic Mutations, *Nat. Genet.* 2018. V. 50 P. 1219–1224. Retrived from: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/30104762>
4. Dennis C. Rugby Team Converts to Give Gene Tests a Try. *Nature* 2005. V.434. P. 260–261. <http://dx.doi.org/10.1038/434260a>.
5. Riley Chapman C., Mehta K. S., Parent B., Caplan A. (). Genetic discrimination: emerging ethical challenges in the context of advancing technology, *Journal of Law and the Biosciences*, 2019. <https://doi.org/10.1093/jlb/lso16>
6. Genetic Information Nondiscrimination Act of 2008. Retrived from: <https://www.eeoc.gov/genetic-information-discrimination>
7. Rothstein, M. A GINA at Ten and the Future of Genetic Nondiscrimination Law. *Hastings Cent. Rep.* 2018. V. 5–7, P. 6, <http://doi.wiley.com/10.1002/hast.847>.

References

1. On the principles of preventing and combating discrimination in Ukraine: Law of Ukraine 5207-VI (2012, September 6). *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 2013, 32, 412 . (in Ukrainian)
2. Inouye M. et al. (2018) Genomic Risk Prediction of Coronary Artery Disease in 480,000 Adults: Implications for Primary Prevention, *J. Am. Coll. Cardiol.* 72, 1883–1893 (in English)
3. Amit V. Khera et al. (2018) Genome-Wide Polygenic Scores for Common Diseases Identify Individuals with Risk Equivalent to Monogenic Mutations, *Nat. Genet.* 50, 1219–1224 (accessed 08 April 2021) <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/30104762> (in English)
4. Dennis C. (2005) Rugby Team Converts to Give Gene Tests a Try. *Nature* 434, 260–261 <http://dx.doi.org/10.1038/434260a>. (accessed 08 April 2021) (in English)
5. Riley Chapman C., Mehta K. S., Parent B., Caplan A. (2019) Genetic discrimination: emerging ethical challenges in the context of advancing technology, *Journal of Law and the Biosciences*, <https://doi.org/10.1093/jlb/lso16> (accessed 08 April 2021) (in English)
6. Genetic Information Nondiscrimination Act of 2008 URL: <https://www.eeoc.gov/genetic-information-discrimination> (accessed 08 April 2021) (in English)
7. Rothstein M. A (2018) GINA at Ten and the Future of Genetic Nondiscrimination Law., *Hastings Cent. Rep.* 5–7, 6 <http://doi.wiley.com/10.1002/hast.847>. (accessed 08 April 2021) (in English)

Стаття: надійшла до редакції 12.04.2021

прийнята до друку 27.04.2021

The article: is received 12.04.2021

is accepted 27.04.2021

Бібліографія: Жаровська І. М. Генетична інформація як новітня ознака дискримінації. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2021. №. 11 (23). С. 65–70. DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.65-70.

УДК 342.5:061.2

DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.71-78

УЧАСТЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ЗАКОНОТВОРЧОМУ ПРОЦЕСІ

Лесько Наталія Володимирівна,

доктор юридичних наук, професор кафедри адміністративного та інформаційного права

Національного університету «Львівська політехніка»,

вул. Князя Романа 1, м. Львів, Україна, 79005

e-mail: leskonataly@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1790-8432>

Мета. Метою статті є аналіз участі громадянського суспільства у законотворчому процесі. **Методика.** Методика включає комплексний аналіз та узагальнення наявного науково-теоретичного матеріалу та формулювання відповідних висновків. Під час дослідження використовувались методи наукового пізнання: порівняльно-правовий, логіко-семантичний, функціональний, системно-структурний, логіко-нормативний. **Результати.** В процесі дослідження визнано, що одним з ключових способів взаємодії держави та громадянського суспільства – участь громадян у законотворчій діяльності парламенту. Верховна Рада України як представницький орган, спрямований на захист інтересів громадян, може сприяти більш активному залученню громадськості до своєї діяльності. Приклади країн Європейського Союзу показують, що існує багато різних форм і способів такої участі на різних рівнях взаємодії. Представлені способи дозволяють визначити загальну модель участі громадян в роботі Верховної Ради України. Розкрито форми участі громадськості у діяльності парламенту: інформування, консультування і діалог. Участь громадян у прийнятті рішень це складний і комплексний процес, що протікає під впливом різних факторів. У зв'язку з незавершеністю процесу реформування політичної системи країни система форм і методів участі громадян в процесі прийняття рішень знаходяться в стадії становлення і постійної трансформації. **Наукова новизна.** В процесі дослідження встановлено, що формування моделі участі громадян і інститутів громадянського суспільства у законотворчому процесі повинна відображати інституційний механізм участі громадськості та інтеграцію структур громадянського суспільства в основну діяльність парламенту.

Практична значимість. Прикладне значення дослідження визначається тим, що наукові результати створюють основу для вдосконалення законодавства щодо участі інститутів громадянського суспільства у законотворчому процесі.

Ключові слова: громадян, громадянське суспільство, інститути громадянського суспільства, представницька демократія, законотворчий процес.

Natalia Lesko

*Doctor of Law, Professor Professor of Administrative and Information Law
Lviv Polytechnic National University,
Knyazya Romana Street 1, Lviv, Ukraine, 79005
e-mail: leskonataly@gmail.com*

CIVIL SOCIETY PARTICIPATION IN THE LEGISLATIVE PROCESS

Purpose. The aim of the article is to analyze the participation of civil society in the legislative process. **Method.** The methodology includes a comprehensive analysis and generalization of available scientific and theoretical material and formulation of relevant conclusions. During the research, the methods of scientific cognition were used: comparative-legal, logical-semantic, functional, system-structural, and logical-normative. **Results.** In the course of the research, it was recognized that one of the key ways of interaction between the state and civil society is the participation of citizens in the legislative activity of the parliament. The Verkhovna Rada of Ukraine, as a representative body aimed at protecting the interests of citizens, can promote more active public involvement in its activities. The examples of the European Union countries show that there are many different forms and ways of such participation at different levels of interaction. The presented methods allow determining the general model of citizen participation in the work of the Verkhovna Rada of Ukraine. Forms of public participation in the activities of the parliament are revealed: informing, consulting and dialogue. Citizens' participation in decision-making is a complex and complex process that takes place under the influence of various factors. Due to the incomplete process of reforming the political system of the country, the system of forms and methods of citizen participation in the decision-making process are in the process of formation and constant transformation. **Scientific novelty.** The study found that the formation of a model of citizen participation and civil society institutions in the legislative process should reflect the institutional mechanisms of public participation and the integration of civil society structures in the main activities of parliament. **Practical significance.** The applied value of the research is determined by the fact that the scientific results create a basis for improving the legislation on the participation of civil society institutions in the legislative process.

Key words: citizens, civil society, civil society institutions, representative democracy, legislative process.

Постановка проблеми. Конституція України передбачає участь громадян у прийнятті державних рішень, які можуть впливати на суспільні процеси, що відбуваються та лежать в основі формування правопорядку. Роль громадян і громадських об'єднань у демократичній політичній системі не вичерпується участю в електоральному процесі, обранням органів влади. Для того, щоб залишатися ключовими факторами у формуванні правопорядку, громадянам потрібно постійно займатися актуалізацією в публічному просторі, перебуваючи у постійній взаємодії з владними структурами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить, що окремі аспекти участі інститутів громадянського суспільства у законодавчому процесі розглядали вчені: О. Бандурка, Ю. Барабаш, В. Воднік, А. Георгіца, В. Грובה, Г. Журавльова, В. Журавський, І. Звоздецька, Н. Омельченко, К. Парасюк, І. Словська, В. Теліпка, В. Шаповал, Ю. Шемшученко і інші. Проект Національної стратегії розвитку громадянського суспільства на 2021-2025 роки передбачає удосконалення механізму

залучення громадськості до правотворчої діяльності Верховної Ради України. Це вимагає проведення теоретико-правових досліджень.

Постановка завдання. Провести аналіз участі громадянського суспільства у законотворчому процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одна з головних проблем правотворчого процесу, як і правової системи взагалі, – взаємоузгодження її теоретичної основи та практичної реалізації [1, с. 7].

Найбільш затребуваною формою участі громадян у політичному житті є інститут парламентаризму. Робота демократичного парламенту як важливого представницького органу влади повинна бути заснована на залученні громадськості в законотворчий процес і забезпеченні, щоб прийняті рішення у формі законів були пов'язані з громадськими інтересами та потребами.

Взаємодія з громадськістю у законодавчій діяльності, поряд з прийняттям законів і здійсненням парламентського контролю, є основою роботи парламенту. Участь громадськості може бути визначена як процес, за допомогою якого парламент проводить консультації з зацікавленими особами, групами, асоціаціями, організаціями, зі структурами громадянського суспільства та державними інститутами, перш ніж приймати рішення, що дозволяє брати участь в процесах, що ведуть до рішення.

Участь громадськості – двосторонній комунікаційний процес з метою досягнення прийнятних рішень. Ефективною реалізацією інтересів громадян у правовій державі, використовуючи майданчики законодавчого і представницьких органів, займаються структури громадянського суспільства.

Під структурами громадянського суспільства маються на увазі не тільки громадські об'єднання, а й різні групи активних ініціативних громадян, які працюють на досягнення загальної мети різними способами для вирішення спільних проблем, для просування та захисту суспільних інтересів [2, с. 231]. Інститути громадянського суспільства можуть робити це тільки в тому випадку, якщо вони незалежні від держави. Їм необхідно постійно взаємодіяти з державними органами з питань, що зачіпають їх інтереси і інтереси тих, кого вони представляють.

Верховна Рада України, як невід'ємний демократичний інститут, повинна прагнути сприяти формуванню активного громадянського суспільства та тісно працювати з ним, знаходити власні шляхи розв'язання проблем, що стоять перед країною, для підвищення якості і ефективності законодавства. Однією з важливих характеристик демократичного парламенту є відкритість для громадян, які за допомогою виборів формують його склад.

Суттєвою рисою відкритості парламенту та відповідності демократичним ідеалам є те, наскільки вільно громадяни можуть брати участь у роботі, зокрема, у законотворчому процесі [3, с. 145].

Участь громадян у законодавчій роботі парламенту повинна бути невід'ємним атрибутом парламентської діяльності. Залучення громадян в законотворчу і іншу роботу парламенту може приймати різні форми.

Найбільш часто на практиці використовують запрошення громадськості, експертного товариства для публічного представлення та обговорення актуальних законопроектів на майданчиках парламенту або публічних слухань, у формі парламентських слухань, круглих столів, робочих груп, організованих комітетами Верховної Ради України.

Організація публічних слухань для з'ясування думки зацікавлених сторін щодо майбутнього законодавства є практикою з часів формування інституту парламентаризму в

Україні [4, с. 508]. Така практика у даний час у державах-членах Європейського Союзу стає поширеною та систематичною. Який з цих способів, і в якій комбінації найбільш ефективний, залежить від національних умов і специфіки конкретної політичної системи країни.

У країнах Європейського Союзу існують різні способи організації залучення структур громадянського суспільства до участі в законодавчому процесі. Парламенти залучають громадські асоціації, організації або неурядові громадські об'єднання, що представляють конкретні проблеми чи інтереси, які є підходящим засобом для передачі думок суспільства. Комітети запрошують ці структури громадянського суспільства до участі в роботі з вирішення актуальних проблем, удосконалення законодавства або в парламентському розслідуванні з метою представити позицію з питань, що розглядаються.

Деякі парламенти країн Європейського Союзу ведуть офіційні реєстри зацікавлених груп для забезпечення ефективного включення груп з протилежними поглядами у консультативні процедури при розробці проектів законів. Ефективність такої інституалізації громадської участі на практиці може зводитися до формальних процедур надання легітимності прийнятих парламентами законами. Постає питання, наскільки ці громадянські структури репрезентативні для певного виборчого округу або як вони поєднуються з соціальними інтересами суспільства, наскільки вони незалежні і організовані, не підтримуються та не фінансуються державою.

Важливим є значення, що надається організаціям, які фінансуються зацікавленими структурами, з приводу надання істотного впливу на законодавчий процес. Це вказує на важливість якості правотворчості для забезпечення прозорості структури, у межах якої функціонують інститути громадянського суспільства. Наприклад, шляхом заохочення неприбуткового сектора щодо ведення публічного реєстру всіх організацій, інститутів, які прагнуть брати участь у парламентському лобіюванні, включаючи інформацію про членство та джерела доходу.

Дані проблеми не повинна випускати з уваги усталений спосіб залучення громадян у законодавчий процес через членство у політичних партіях. Партії є одним з ключових посередницьких інститутів між державними структурами та суспільством, через які громадяни мають можливість вплинути на проведену урядом політику.

Парламент за допомогою політичних партій становить певний політичний спектр настроїв і інтересів громадян. Хоча політичні партії не користуються великою повагою з боку громадськості, вони необхідні для роботи демократичного парламенту.

Як спосіб подолання розриву між парламентом і виборцями у країнах ЄС відіграють велику роль громадянські ініціативи, відповідно до яких громадяни можуть самі подавати пропозиції щодо зміни законодавства, а не вносячи ініціативи у вигляді поправок або висловлюючи невдоволення перед парламентом щодо конкретних проблем. До способів вираження варто ставити такі вимоги: ініціатива реалізації виходить безпосередньо від громадян, що зумовлено ініціативним характером суспільних відносин; однією зі стадій реалізації в обов'язковому порядку є отримання підтримки з боку суспільства (шляхом збору підписів, голосування, іншими способами), що гарантує спрямованість висунутої ініціативи на забезпечення суспільних інтересів [5, с. 67]. Однак громадянська ініціатива, як правило, залежить від збору мінімальної кількості підписів у виборців, якщо це необхідно.

У літературі виділяють три рівня взаємодії між громадянами та державними органами. Перший рівень – інформування. Це односторонні відносини. Інформація

передається в одному напрямі від держави громадянам. Держава інформує громадян про рішення та ініціативи на свій розсуд, або громадяни отримують інформацію за власною ініціативою.

Прикладом таких відносин є доступ до публічної інформації, висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації, оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади.

Другий рівень – консультування. Це двосторонні відносини, в яких держава визначає учасників. У даному випадку держава запитує зворотний зв'язок від громадян в процесі формування державної політики. Для того щоб отримати надійну зворотний зв'язок, держава її забезпечує, щоб громадяни заздалегідь отримували відповідну інформацію. Прикладом такого типу відносин є коментарі, відгуки до законопроектів.

Третій рівень – діалог. Це більш високий ступінь двосторонніх відносин, де громадяни активно включаються в процес формування державної політики, наприклад, якщо через членство в робочих групах, коли представникам громадськості доручено підготувати зміни до законопроекту.

Поліпшення співпраці з громадянами та іншими соціальними суб'єктами не звільняє державу від кінцевої відповідальності за вибір і реалізацію конкретної державної політики. Виділення зазначених рівнів взаємодії між громадянами та державними органами дозволяє адаптувати щодо законотворчого процесу, а саме до участі громадян, інститутів громадянського суспільства у роботі Верховної Ради.

У даному процесі необхідно враховувати механізм зворотного зв'язку парламенту з громадянами. Це знаходить відображення у моделі участі громадян в діяльності законодавчого органу, яка ілюструє загальне розуміння процесів, що відбуваються, показує їх узгодженість, встановлює мінімальні вимоги та керівні принципи для залучення громадськості до законодавчої та іншої діяльності парламенту і його комітетів, робочих груп інших структур, встановити мету та завдання, намітити механізми участі громадськості, визнає оптимальну форму, яка буде відповідати діяльності парламенту.

На кожній стадії участі громадськості відповідно збільшується можливість для громадян впливати на процеси прийняття рішень, в яких вони зацікавлені. Звітність, зворотний зв'язок, моніторинг і оцінка стають центральними для мети відстеження результатів можливості участі громадськості та постійного ефективного забезпечення.

Мінімальні вимоги для ефективної участі громадян у діяльності парламенту представляють сукупність різних керівних принципів для участі громадськості в законотворчих процесах і прийнятті рішень на кожному з стадій взаємодії інститутів громадянського суспільства з парламентом.

У відповідно до мінімальних вимог участі громадськості, поширення інформації та навчання здійснюється на початковому стадії інформування громадськості. Значна можливість участі надається на стадіях консультування, залучення та зворотного зв'язку з громадськістю. Хоча стадія інформування є попередньою умовою участі громадськості, інші стадії можуть бути реалізовані, виходячи з ситуації та суспільного інтересу.

Інформування. Цей стадія надає можливість доступу до інформації та є передумовою для ефективної участі громадськості. Ключовими компонентами (інструментами) стадії інформування є поширення інформації, власне інформування та навчання громадськості з метою повноцінної участі в процесах прийняття рішень з питань, що зачіпають їх життя.

Ці ключові компоненти, якщо вони будуть виконані ефективно, приведуть до

розширення прав і можливостей громадськості, що призведе до активної участі населення. Парламент не може проводити громадські консультації, забезпечувати участь громадян і отримувати зворотний зв'язок без попереднього надання інформації та навчання.

Інформування та навчання може набувати різних форм: надання конкретної та загальної, неспецифічної інформації; проведення навчальних майстер-класів, консультацій; конкретна інформація, що стосується питань національного або місцевого значення; конкретна інформація, що стосується громадських слухань або можливості для участі громадськості; зворотний зв'язок з громадськістю з питань, що раніше виникли у результаті взаємодії громадськості з парламентом.

Поширення інформації, інформування (обізнаність) та навчання - це не тільки основні вимоги, яким повинні слідувати всі процеси участі громадськості, а й область, яку парламент може присвятити вдосконаленню для посилення участі громадськості в своїх процесах.

Консультування. Ця стадія надає можливість для громадської участі вплинути на відповідний процес прийняття рішень. Однак, як вже було зазначено, громадськість спочатку повинна бути проінформована, перш ніж приступати до консультативних процесів. Ключові компоненти стадії консультування, включають розповсюдження чи надання інформації, запиту на публічні коментарі або подання інформації.

Консультації можуть набувати форми: підготовки до парламентських слухань; групове інтерв'ю; громадські зустрічі і обговорення; інтерв'ювання, анкетування; узагальнення та звітність про внесок, отриманий від громадськості; громадські обговорення або слухання і запит письмових рекомендацій; зворотний зв'язок з громадськістю.

Діалог. Ця стадія надає можливість для публічного діалогу та взаємодії. Громадськість повинна бути проінформована відповідно поданого питання або питання розгляду. Ефективне залучення громадськості сприяє двосторонньому спілкуванню з акцентом на розгляд громадської думки, інтересів і проблем.

Ключові компоненти стадії діалогу можуть включати, взаємоприйнятні цілі, такі, як спільне виявлення та вирішення однієї або декількох конкретних проблем. Участь може приймати різні форми: парламентські слухання; круглі столи; публічні зустрічі; інтерактивні обговорення у малих групах.

Зворотний зв'язок. Ця стадія надає парламенту можливість забезпечити зворотний зв'язок із зацікавленими сторонами. Це може бути досягнуто тільки шляхом консолідованого інформування, консультування та діалогу. Ключовим компонентом на стадії зворотного зв'язку є забезпечення зворотного зв'язку із зацікавленими сторонами за наявними питаннями. Ця стадія надає зацікавленим сторонам можливість бути інформованими про стан проблеми та плани, призначених в якості заходів щодо розв'язання.

Зворотний зв'язок може приймати форми: відвідування парламенту та комітетів, заходів, що проводяться парламентськими структурами; розповсюдження інформації; участь у розробці громадських рекомендацій; звіти про моніторинг та оцінку.

З згаданих стадій можна укласти наступне: парламент не може надати зворотний зв'язок громадськості без здійснення стадії попереднього інформування, консультування та діалогу; не може залучати громадськість без попереднього інформування, консультації; парламент не може проводити консультації з громадськістю без попереднього інформування громадськості.

Розглянувши основні стадії процесу участі громадян у законотворчій діяльності можна зробити висновок, що інформування стає абсолютною передумовою для ефективної участі громадськості. На кожному стадії є різні можливості для громадськості впливати на відповідні результати законотворчого процесу. Парламент, залучаючи громадськість до діяльності, повинен виконувати всі стадії.

Висновки. Модель участі громадян у законотворчій діяльності представляє прототип процесу участі інститутів громадянського суспільства у діяльності Верховної Ради України, яка робить спробу відображення інституційних механізмів участі громадськості та їх інтеграцію в основну діяльність парламенту. У свою чергу, Верховна Рада України вносить вагомий вклад у підтримку взаємодії з громадянським суспільством на всіх рівнях одночасно. Взаємодіючи з інститутами громадянського суспільства, парламент несе особливу відповідальність за захист індивідуальних демократичних прав і інтересів громадян, будучи відкритим, доступним і підзвітним перед електоратом у здійсненні повноважень.

Список використаних джерел

1. Костенко В. І. Аналіз рівня практичної реалізації правотворчого процесу його суб'єктам. *Правова позиція*. 2020. № 1 (26). С. 7-11.
2. Адміністративне право України (загальна частина): навчальний посібник / О. І. Остапенко, М. В. Ковалів, С. С. Єсімов, Л. С. Гулак і інші. Львів: НУ «Львівська політехніка», 2019. 504 с.
3. Шевчук М. Відкритість національних парламентів: досвід країн Європейського Союзу. *Ефективність державного управління*. 2018. Випуск 2 (55). Ч. 1. С. 144-150.
4. Ткаченко Ю.С. Адміністративно-правові механізми реалізації інституту публічних слухань в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 507-509.
5. Єсімов С. С., Бортник Н. П. Правове регулювання громадських ініціатив: сучасний стан та напрями розвитку. *Соціально-правові студії*. 2020. Випуск 1 (7). С. 64-71.
6. Загайний В., Кузьма Н., Рудюк Ю. Інструменти взаємодії та комунікації влади і громадськості. Львів: Департамент МТД та міжнародного співробітництва ОДА, 2017. 8 с.

References

1. Kostenko, V. I. (2020). Analiz rivnya praktychnoyi realizatsiyi pravotvorchoho protsesu yoho sub"yektam [Analysis of the level of practical implementation of the law-making process by its subjects]. *Pravova pozytsiya*. № 1 (26). 7-11. (in Ukrainian)
2. Ostapenko, O. I., Kovaliv, M. V., Yesimov, S. S., Hulak, L. S. (2019). *Administrativne pravo Ukrayiny (zahal'na chastyna): navchal'nyy posibnyk* [Administrative law of Ukraine (general part): textbook]. L'viv: NU «L'vivs'ka politekhnika», 504 p. (in Ukrainian)
3. Shevchuk, M. (2018). Vidkrytist' natsional'nykh parlamentiv: dosvid krayin Yevropeys'koho Soyuzu [Openness of national parliaments: experience of the European Union countries]. *Efektivnist' derzhavnoho upravlinnya*. Vypusk 2 (55). CH. 1. 144-150. (in Ukrainian)
4. Tkachenko, Yu.S. (2020). Administrativno-pravovi mekhanizmy realizatsiyi instytutu publichnykh slukhan' v Ukrayini [Administrative and legal mechanisms of realization of the institute of public hearings in Ukraine]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. № 3. 507-509. (in Ukrainian)
5. Bortnyk, N. P., Yesimov, S. S. (2020). Pravove rehulyuvannya hromads'kykh initsyatyv:

suchasnyy stan ta napryamy rozvytku [Legal regulation of public initiatives: the current situation and areas of development]. *Sotsial'no-pravovi studiyi*. Vypusk 1 (7). 64-71. (in Ukrainian)

6. Zahaynyy V., Kuz'ma N., Rudyuk YU. (2017). *Instrumenty vzayemodiyi ta komunikatsiyi vlady i hromads'kosti* [Tools for interaction and communication between government and the public]. L'viv: Departament MTD ta mizhnarodnoho spivrobitnytstva ODA. 8 p. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 01.06.2021

прийнята до друку 08.06.2021

The article: is received 01.06.2021

is accepted 08.06.2021

Бібліографія: Лесько Н.В. Участь громадянського суспільства у законотворчому процесі. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2021. №. 11 (23). С. 71–78. DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.71-78.

УДК 342.951:351.746.1 (477)

DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.79-87

ФОРМИ ПРОФІЛАКТИКИ НЕЛЕГАЛЬНОЇ МІГРАЦІЇ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ (АДМІНІСТРАТИВНО- ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

Мота Андрій Федорович,

доктор юридичних наук, доцент, начальник кафедри адміністративної
діяльності Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького,
вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, Україна, 29000,
e-mail: atom_75@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0401-3496>

Мета. Мета роботи полягає в аналізі теоретичних і нормативних положень, що стосуються визначення форм профілактичного впливу з протидії нелегальній міграції та застосовуються в охороні державного кордону. **Методика.** Методика охоплює застосування загальнотеоретичних і спеціальних методів наукового пізнання, спрямованих на опрацювання висновків дослідження. У роботі використано діалектичний метод, системний аналіз, методи класифікації та групування, а також соціологічний метод. **Результати.** Форми профілактичної діяльності Державної прикордонної служби України в протидії нелегальній міграції віднесено до двох основних блоків: процесуального (оперативно-розшукова діяльність, провадження в справах про адміністративні правопорушення, провадження щодо застосування примусового повернення, видворення та реадмісії іноземців чи осіб без громадянства) та оперативно-службового (прикордонна служба, прикордонний контроль, оперативно-розшукова та інформаційно-аналітична діяльність, інженерно-технічний контроль, комплексні профілактичні заходи). **Наукова новизна.** За результатами дослідження обґрунтовано систему форм профілактики правопорушень у діяльності Державної прикордонної служби України з протидії нелегальній міграції, яка передбачає процесуальний та оперативно-службовий блоки. Форми процесуального блоку профілактики нелегальної міграції характеризуються впливом на правопорушення, який має превентивне значення, а також спрямованістю на відновлення порушеного стану. Оперативно-службові форми профілактики нелегальної міграції розраховані на попередження правопорушень, а також їх виявлення для забезпечення відповідної процесуальної реакції. **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути використані в науково-дослідній роботі, сфері правотворчості, навчальному процесі та правозастосовній діяльності.

Ключові слова: нелегальна міграція, прикордонна служба, іноземці, особи без громадянства, профілактика, форми.

A. Mota

*Doctor of Law, Associate Professor, head of the department of administrative activity,
National Academy of State Border Guard Service of Ukraine
named after Bogdan Khmelnytsky,
Shevchenko Street, 46, Khmelnytsky, Ukraine, 29000
e-mail: atom_75@ukr.net*

FORMS OF PREVENTION OF ILLEGAL MIGRATION BY THE STATE BORDER SERVICE OF UKRAINE

Purpose. The purpose of the work is to analyze the theoretical and regulatory provisions relating to the definition of forms of preventive action to combat illegal migration and used in the protection of the state border. **Methodology.** The method covers the application of general theoretical and special methods of scientific knowledge aimed at processing the conclusions of the study. The dialectical method, system analysis, classification and grouping methods, as well as the sociological method are used in the work. **Results.** The use of the most appropriate and lawful preventive measures is associated with the definition of a scientifically sound system of crime prevention, detailed structural characteristics of which in the activities of the State Border Guard Service of Ukraine to combat illegal migration are covered by two main blocks: procedural and operational. The procedural block concentrates such forms as operative-search activity, proceedings in cases of administrative offenses, proceedings on the application of forced return, forced expulsion and readmission of foreigners or stateless persons. The operational-service block covers the following forms: border service, border control, operational-search and information-analytical activity, engineering-technical control, complex preventive measures (operations). **Scientific novelty.** According to the results of the research, the system of forms of crime prevention in the activity of the State Border Guard Service of Ukraine on counteraction to illegal migration is substantiated, which envisages procedural and operational-service blocks. Forms of the procedural block of prevention of illegal migration are characterized by the impact on the offense, which has a preventive value, as well as the focus on the restoration of the disturbed state. Operational and official forms of prevention of illegal migration are designed to prevent offenses, as well as their detection to ensure an appropriate procedural response. Practical significance. The results of the research can be used in research work for further study of general and special issues of improving the fight against illegal migration, in the field of lawmaking - to improve the current administrative and migration legislation of Ukraine, in the educational process during the organization of educational activities and teaching administrative law. cycle, in law enforcement - to increase the efficiency of bodies and units of state border protection.

Key words: illegal migration, border service, foreigners, stateless persons, prevention, forms.

Постановка проблеми. Державна політика із запобігання нелегальній міграції не може бути реалізована без впровадження комплексної профілактичної діяльності в охороні державного кордону. Сьогодні Українська держава опинилася перед потребою збалансувати національні інтереси щодо більшої відкритості для світу, забезпечення безпеки та гарантування дотримання прав людини. Зважаючи на це, профілактичний вплив, обґрунтований вченими в галузі адміністративної деліктології, виявився

необхідним компонентом соціального контролю міграційних процесів. Спеціально профілактичною спрямованістю попередження негативних міграційних проявів можуть характеризуватися засоби діяльності, що застосовуються на різних рівнях міжнародного співробітництва, організації державної влади та місцевого самоврядування, самоорганізації населення і за активної участі окремих громадян. Більшість з цих засобів зосереджено у сфері діяльності Державної міграційної служби та Державної прикордонної служби України (далі – Держприкордонслужба України) відповідно до їх соціального призначення реалізації наступальної функції у протидії нелегальній міграції. Ці державні органи застосовуючи запобіжні методи діють відокремлено та у взаємодії між собою й іншими суб'єктами профілактичної діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. До вивчення проблем профілактики злочинів і адміністративних правопорушень, з'ясування їх причин та умов, подолання віктимності і латентності протиправної поведінки зверталися у різні часи такі вчені, як Г. А. Аванесов, С. В. Албул, А. М. Бабенко, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, О. М. Гумін, О. М. Джужа, А. Е. Жалінський, А. П. Закалюк, В. С. Канцір, О. М. Литвак, В. П. Лозбязков, А. П. Мозоль, Ю. С. Назар, В. Ф. Оболенцев, Т. Є. Огнєв, О. І. Остапенко, С. В. Петков, Д. В. Рівман, А. Б. Сахаров, О. В. Сєрих, В. О. Туляков, О. С. Шляпочников тощо.

З'ясування особливостей адміністративно-правового регулювання у сфері міграції, зокрема державного впливу на міграційні процеси, діяльності з протидії міграційним правопорушенням й застосування заходів примусу до іноземців та осіб без громадянства проводилося з урахуванням робіт О. О. Бандурки, С. І. Браткова, І. К. Василенка, В. В. Зуй, В. К. Колпакова, С. Ф. Константинова, О. В. Кузьменко, О. А. Малиновської, С. О. Мосьондза, В. І. Олефіра, В. І. Палька, О. І. Піскуна, А. В. Платонова, Ю. І. Римаренка, О. І. Савченка, І. І. Сєрової, В. М. Снігура, Н. П. Тиндик, С. Б. Чеховича та інших науковців.

Постановка завдання. Визначити заходи профілактичного впливу з протидії нелегальній міграції та встановити їх зовнішню об'єктивізацію в оперативно-службовій діяльності органів Держприкордонслужби України.

Виклад основного матеріалу дослідження. До спеціально-попереджувальних заходів належить досить велика кількість способів, прийомів і дій органів Держприкордонслужби України та їх посадових осіб. Неоднаковий ступінь інтенсивності впливу кожного заходу з безпосередньою метою блокування причин і умов нелегальної міграції враховується при визначенні їх обсягу [1, с. 257]. Серед опитаних військовослужбовців і працівників Держприкордонслужби України, які виконували завдання з оперативно-службової діяльності¹, найбільш ефективними для профілактики нелегальній міграції вважають інженерно-технічне оснащення прикордонних органів та підрозділів (64,5 %), адміністративно-попереджувальні заходи (58 %), режимні заходи (55,3 %), інформаційно-аналітичну діяльність (51,65 %). Заохочення (матеріальна винагорода, надання пільг тощо), систему охорони кордону (прикордонні наряди та

¹ Анкетування проведено протягом 2017 року серед: офіцерів оперативно-розшукових підрозділів; офіцерів підрозділів по роботі з іноземцями та адміністративного провадження; військовослужбовців і працівників підрозділів тримання; слухачів факультету підготовки керівних кадрів і курсантів, які навчаються за офіцерською програмою Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького.

форми їх діяльності), переконання (робота з місцевим населенням, правова пропаганда), контроль у країнах походження нелегальних мігрантів (під час оформлення віз для в'їзду), попередню перевірку за домовленістю з перевізниками правових підстав для в'їзду, розцінюють як найбільш ефективні профілактичні заходи менше половини цієї категорії персоналу Держприкордонслужби України. Натомість, більше половини курсантів, які навчаються за офіцерською програмою, віднесли до найбільш ефективних режимні заходи (83,3 %), інженерно-технічне оснащення (66,7 %), інформаційно-аналітичну діяльність (66,7 %), систему охорони кордону (58,3 %), контроль у країнах походження нелегальних мігрантів (50 %). Такі результати дають підстави вважати, що значна кількість засобів з профілактичним потенціалом скоріше є теоретичною конструкцією, наявність якої впливає на реальне практичне втілення в протидії нелегальній міграції.

Використання найбільш доцільних і правомірних заходів запобіжного впливу пов'язано з визначенням науково обґрунтованої системи форм профілактики правопорушень, розгорнута структурна характеристика яких залежить від особливостей діяльності різних суб'єктів [2, с. 25–28]. Нормативно отримали визначення основні форми оперативно-службової діяльності відділу прикордонної служби: прикордонна служба, прикордонний контроль та оперативно-розшукова діяльність [3, с. 6]. Спираючись на ці нормативні та теоретичні положення, а також практику запобігання адміністративним деліктам, форми профілактичної діяльності Держприкордонслужби України у протидії нелегальній міграції умовно слід віднести до двох основних блоків: процесуального та оперативно-службового. Умовний характер такого поділу зумовлений тим, що процесуальне призначення можуть мати окремі форми оперативно-службової діяльності, наприклад, оперативно-розшукова діяльність. Також у процесуальному блоці зосереджено провадження у справах про адміністративні правопорушення, щодо застосування примусового повернення, примусового видворення та реадмісії іноземців чи осіб без громадянства. Оперативно-службовий блок охоплює такі форми: прикордонна служба, прикордонний контроль, оперативно-розшукова та інформаційно-аналітична діяльність, інженерно-технічний контроль, комплексні профілактичні заходи (операції).

Основне профілактичне значення оперативно-розшукової діяльності прикордонних органів для попередження нелегальної міграції полягає у пошуку і фіксації фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які зокрема передбачена ст. 332 (незаконне переправлення осіб через державний кордон України), ст. 332-1 (порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї з метою заподіяння шкоди інтересам держави) та 332-2 (незаконне перетинання державного кордону України за додатково нормативно визначених обставин) Кримінального кодексу України в інтересах кримінального судочинства. У провадженні у справах про адміністративні правопорушення реалізуються заходи адміністративної відповідальності не лише щодо нелегальних мігрантів, але й щодо осіб (у т.ч. юридичних), які сприяють їм у вчиненні адміністративного делікту. Крім реалізації превентивного ефекту від застосування адміністративних стягнень у межах цієї процесуальної діяльності проводяться заходи з метою припинення міграційних правопорушень (адміністративне затримання; вилучення речей і документів, що є знаряддям правопорушення; зобов'язаний вивезти пасажир, якому через відсутність необхідних документів відмовлено у в'їзді в Україну). Адміністративно-процесуальна діяльність з примусового повернення, примусового видворення та реадмісії іноземців

(осіб без громадянства) спрямована на припинення протиправного міграційного стану і запобігання вчиненню нових правопорушень.

Форми процесуального блоку профілактики нелегальної міграції характеризує вплив на правопорушення, який має превентивне значення, а також спрямований на відновлення порушеного стану.

Оперативно-службові форми профілактики нелегальної міграції розраховані на попередження ще не вчинених правопорушень, а також виявлення вчинених правопорушень для забезпечення відповідної процесуальної реакції на них.

Профілактичне значення прикордонній службі слід надавати у зв'язку з режимно-контрольними заходами, що здійснюються поза пунктами пропуску через державний кордон. На міжнародному рівні і в національному законодавстві до правових режимів, пов'язаних з охороною державного кордону, належать «режим державного кордону», «прикордонний режим» і «режим в пункті пропуску через державний кордон» [4; 5]. Їх відмінною рисою є прикордонний простір, де діють відповідні правила і які контролюються органами охорони державного кордону та їх посадовими особами. Охорона державного кордону шляхом здійснення прикордонної служби розрахована на недопущення незаконного перетинання державного кордону, яке визнається таким, якщо воно вчинено будь-яким способом поза пунктами пропуску через державний кордон України.

Механізм протидії нелегальній міграції із використанням засобів прикордонного контролю відзначається певними особливостями. За Законом «прикордонний контроль здійснюється з метою протидії незаконному переміщенню осіб через державний кордон, незаконній міграції, торгівлі людьми, а також незаконному переміщенню зброї, наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, боєприпасів, вибухових речовин, матеріалів і предметів, заборонених до переміщення через державний кордон» [6]. У сучасних умовах прикордонний контроль є необхідним інструментом протидії нелегальній міграції та забезпечення пропуску значної кількості осіб. За юридичною природою заходи такого виду державного контролю є адміністративно-попереджувальними, персоніфікованими. Зокрема, відмова у перетинанні державного кордону іноземцям або особам без громадянства забезпечує ефективність прикордонного контролю та свідчить про його профілактичну спрямованість.

Оперативно-розшукова та інформаційно-аналітична діяльність як окремі форми профілактики нелегальної міграції здійснюються з метою отримання випереджувальної інформації про протиправну діяльність і визначення наявних та потенційно можливих ризиків у сфері охорони державного кордону. За часів СРСР та у перші роки незалежності України інформаційно-аналітичний супровід діяльності органів охорони державного кордону переважно забезпечувався оперативно-розшуковими підрозділами. На сьогодні оперативні заходи залишаються пріоритетною складовою у системі охорони державного кордону, особливо в умовах воєнної і терористичної загрози. Спорідненість інформаційно-аналітичної та оперативно-розшукової діяльності відображено було у Законі України «Про Державну прикордонну службу України», які поряд з розвідувальною діяльністю визначено основними функціями [7].

Поряд з цим в охороні державного кордону почали застосовуватися інші методи інформаційно-аналітичної діяльності, що сприяють удосконаленню процесу боротьби з нелегальною міграцією та враховують європейський досвід подібної діяльності. У межах

загального процесу запровадження інтегрованого управління кордонами в Держприкордонслужбі України широко використовується методика аналізу ризиків, яка передбачає використання подібних до кримінологічних підходів виявлення і нейтралізацію детермінант порушень міграційного та прикордонного законодавства. Аналіз ризиків з метою протидії нелегальній міграції є важливим компонентом забезпечення вибіркової під час перевірки підтвердження достатнього фінансового забезпечення іноземців та осіб без громадянства для в'їзду в Україну, перебування на території України, транзитного проїзду через територію України і виїзду за її межі та визначення розміру такого забезпечення. Саме за його результатами проводиться процедура здійснення контролю другої лінії, якщо в уповноваженій службовій особі Держприкордонслужби України виникли сумніви щодо виконання іноземцем або особою без громадянства умов в'їзду в Україну [6].

Воєнні загрози актуалізували для України проблеми оснащення і облаштування державного кордону. Крім оборонного призначення (Північна і Південна Корея), у світовій практиці інженерно-технічні комплекси на кордонах також застосовуються для запобігання нелегальній міграції (Мексика – США). Відповідно технічний захист державного кордону шляхом створення перешкод для безконтрольного перетинання міждержавної лінії поза пунктами пропуску розцінюється як спеціальний кримінологічний захід [8, с. 177].

Використання технічних можливостей для охорони державного кордону охоплюється поняттям «технічна складова», значення якої полягає в забезпеченні ефективності охорони, зводячи до мінімуму використання людських ресурсів (фізична складова) [9, с. 303, 321]. Як форма профілактичної діяльності підрозділів Держприкордонслужби України «система інженерно-технічного контролю створюється з метою ускладнення дій правопорушників та забезпечення прикордонним нарядам необхідних умов для своєчасного їх виявлення і затримання, ефективного застосування зброї і техніки, розгортання, маневру своїх сил й успішного виконання ними поставлених завдань» [3, с. 111]. У результаті повинні бути створені умови превентивного впливу на порушників таким чином, щоб вони усвідомили, що ризик перетинання ділянки державного кордону поза пунктами пропуску перевищує ризики проходження через пункт пропуску [9, с. 304]. Належний профілактичний вплив від застосування інженерно-технічного оснащення прикордонних підрозділів досягається також автоматизацією «процесу прикордонної служби, прикордонного контролю та створення вздовж державного кордону суцільної зони візуального та технічного спостереження» [3, с. 112], що сприяє також зниженню латентності міграційних деліктів.

Комплексні профілактичні заходи (операції) у діяльності Держприкордонслужби України характеризуються періодичним характером і проводяться переважно у взаємодії з іншими органами. Такі заходи, як правило, є організаційно-правовою формою здійснення постійної оперативно-службової практики більшої інтенсивності та із залученням додаткових ресурсів. Через це вважається, що таким чином можна досягнути кількісно вищих правоохоронних результатів процесуального визначеного характеру.

У кримінологічній науці сформульована позиція, відповідно до якої на відміну від примусових профілактичних заходів, на зразок тих, які вказані вище, багато заходів запобігання мають вплив не тільки після вчинення правопорушення, але частіше до нього, врегульовані правом лише частково, мають цільове запобіжне призначення та проводяться паралельно із заходами інших видів [10, с. 328, 329]. Вони також можуть

проводитися комплексно, проте, на практиці відбуваються шляхом разових акцій, у процесі здійснення яких переважно зосереджуються зусилля на інформаційно-роз'яснювальній роботі.

Висновки і перспективи подальших розробок. Таким чином, системи контролю за в'їздом та перебуванням в Україні іноземців та осіб без громадянства як частина попереджувальної міграційної політики на загальнонаціональному рівні поєднується із комплексним застосуванням системи заходів з метою забезпечення недоторканності державного кордону України, що переважно локалізовані прикордонним простором та можуть здійснюватися поза пунктами пропуску. У зв'язку з цим, профілактика нелегальної міграції організована також у процесі охорони кордону та реалізується на прикордонному рівні. Серед оперативно-службових форм профілактики нелегальної міграції прикордонна служба і прикордонний контроль мають основоположне значення, інші форми характеризуються як забезпечувальні. Заходи оперативно-розшукової та інформаційно-аналітичної діяльності, а також інженерно-технічного контролю спрямовані на забезпечення здійснення охорони державного кордону складом прикордонних нарядів, які несуть службу в пунктах пропуску та поза ними. Тимчасовими та періодичними (разовими) формами є комплексні профілактичні заходи (операції), які плануються і проводяться під час загострення міграційної ситуації.

Зважаючи на домінування суб'єктивних чинників у механізмі спонукання до вчинення правопорушень у міграційній сфері, потребує поширення інформаційно-роз'яснювальна робота посадових осіб Держприкордонслужби України, яка має виражено профілактичне спрямування. Її ефективність залежатиме від систематичності здійснення та використання сучасних засобів поширення інформації. Перспективним у межах характеристики форм профілактичного впливу також доцільними будуть дослідження особливостей проведення спеціальних заходів, що отримали окрему назву – індивідуальна та віктимологічна профілактика нелегальної міграції, способи виявлення латентних міграційних правопорушень тощо.

Список використаних джерел

1. Остапенко О. І. Адміністративна деліктологія: соціально-правовий феномен і проблеми розвитку. Львів: Львівський ін-т внутр. справ при Українській академії внутр. справ, 1995. 312 с.
2. Профілактика злочинів: підручник / О. М. Джужа та ін.; за заг. ред. О. М. Джужа. Київ: Атіка, 2011. 720 с.
3. Інструкція з організації оперативно-службової діяльності відділу прикордонної служби Державної прикордонної служби України. Ч. I (відділ прикордонної служби). Хмельницький: Вид-во Нац. академії Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького, 2010. 176 с.
4. Про державний кордон України: Закон України від 4 листоп. 1991 р. № 1777-XII. Відом. Верхов. Ради України. 1992. № 2. Ст. 5 (із змін. та допов.).
5. Рекомендации по гармонизации и унификации законодательства государств – участников СНГ о государственной границе: постановление Межпарламентской Ассамблеи государств – участников Содружества Независимых Государств от 3 декабря 2009 г. № 33-16. URL: http://iacis.ru/upload/iblock/1d8/ass_33_13a.pdf (дата обращения 14.04.2019).

6. Про прикордонний контроль: Закон України від 5 листоп. 2009 р. № 1710-VI. *Відом. Верхов. Ради України*. 2010. № 6. Ст. 46 (із змін. та допов.).
7. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 3 квіт. 2003 р. № 661-IV. *Відом. Верхов. Ради України*. 2003. № 27. Ст. 208 (з наст. змін. та допов.).
8. Огнєв Т. Є. Незаконна міграція: кримінально-правові та кримінологічні аспекти: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08. Київський ун-т права. Київ, 2017. 249 с.
9. Литвин М. М. Інтегроване управління кордонами: підручник. Хмельницький: Вид-во Нац. академії Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького, 2012. 416 с.
10. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

References

1. Ostapenko, O. I. (1995). *Administratyvna deliktologhiia: sotsialno-pravovyi fenomen i problemy rozvytku* [Administrative delictology: socio-legal phenomenon and developmental problems]. Lviv: Lvivskiy in-t vnutr. sprav pry Ukrainskii akademii vnutr. sprav. 312 p. (in Ukrainian)
2. Dzhuzha, O. M. (Ed.). (2011). *Profilaktyka zlochyniv* [Crime prevention]: pidruchnyk. Kyiv: Atika. 720 p. (in Ukrainian)
3. *Instruktsiia z orhanizatsii operatyvno-sluzhbovoi diialnosti viddilu prykordonnoi sluzhby Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Ch. I (2010)*. [Instruction on the organization of operational and service activities of the Border Guard Service of the State Border Guard Service of Ukraine.] (Part. I). Khmelnytskyi: Vyd-vo Nats. akademii Derzh. prykordon. sluzhby Ukrainy im. B. Khmelnytskoho. 176 p. (in Ukrainian)
4. On State Border of Ukraine: the Law of Ukraine (1991, November 4). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 1992, 2, art. 5 (z nast. zmin. ta dopov.). (in Ukrainian)
5. Rekomendacii po garmonizacii i unifikacii zakonodatel'stva gosudarstv – uchastnikov SNG o gosudarstvennoj granice: post. Mezhparlamentskoj Assamblei gosudarstv – uchastnikov Sodruzhestva Nezavisimyh Gosudarstv ot 3 dekabrya 2009 g. № 33-16 [Recommendations on the harmonization and unification of the legislation of the CIS member states on the state border: Resolution of the Inter-Parliamentary Assembly of the States Parties to the Commonwealth of Independent States № 33-16 (2009, December 3)]. Available at: http://iacis.ru/upload/iblock/1d8/ass_33_13a.pdf. (accessed 14th Apr 2019). (in Russian)
6. On Border Control: the Law of Ukraine (2009, November 5). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2010, 6, art. 46 (iz zmin. ta dopov.). (in Ukrainian)
7. On the State Frontier Service of Ukraine: the Law of Ukraine (2003, April, 3). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2003, 27, art. 208 (iz zmin. ta dopov.). (in Ukrainian)
8. Ohniev, T. Ye. (2017). *Illegal migration: criminal-law and criminological aspects: PhD diss.* Kyivskiy un-t prava. Kyiv. (in Ukrainian)
9. Lytvyn, M. M. (2012). *Intehrovane upravlinnia kordonamy [Integrated border management]: pidruchnyk*. Khmelnytskyi: Vyd-vo Nats. akademii Derzh. prykordon. sluzhby Ukrainy im. B. Khmelnytskoho. 416 p. (in Ukrainian)

10. Zakaliuk, A. P. (2007). *Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii: teoriia i praktyka* [The course of modern Ukrainian criminology: theory and practice]. Kyiv: Vydavnychi Dim «In Yure». Kn. 1: *Teoretychni zasady ta istoriia ukrainskoi kryminolohichnoi nauky* [Theoretical Foundations and History of Ukrainian Criminological Science]. 424 p. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 28.05.2021

прийнята до друку 07.06.2021

The article: is received 28.05.2021

is accepted 07.06.2021

Бібліографія: Мота А. Ф. Форми профілактики нелегальної міграції органами Державної прикордонної служби України (адміністративно-правовий аспект). *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2021. №. 11 (23). С. 79–87. DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.79-87.

УДК 342.5

DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.88-96

ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЯК ФАКТОР ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНИХ РЕФОРМ

Надвірнянська Наталія Миколаївна,

старший викладач кафедри «Право»

Івано-Франківська філія ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку
людини «Україна»»,

вул. Набережна ім. Стефаника, 42 А, м. Івано-Франківськ, Україна, 76010

e-mail: natka.nadvirnjansjka@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8540-0991>

Чічеріна Марія Олександрівна,

старший викладач кафедри «Право»

Івано-Франківська філія ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку
людини «Україна», вул. Набережна ім. Стефаника, 42 А,

м. Івано-Франківськ, Україна, 76010

e-mail: masha.chicherina@gmail.com

Мета. Метою роботи є формулювання авторських підходів щодо розуміння правової природи громадського контролю в сфері публічного управління в контексті розбудови в Україні громадянського суспільства та правової держави. **Методика.** Методика включає комплексний аналіз та узагальнення наявного науково-теоретичного матеріалу та формулювання відповідних висновків та рекомендацій. Під час дослідження використовувались наступні **методи** наукового пізнання: термінологічний, логіко-семантичний, функціональний, системно-структурний, логіко-нормативний. **Результати.** В процесі дослідження визнано, що головними завданнями громадського контролю повинна бути організація розгляду заяв, звернень громадян, зацікавлених у наданні їм допомоги органами громадського контролю; сприяння недопущенню або усуненню раніше допущених порушень Конституції України, законів, державної дисципліни об'єктами громадського контролю; визначення суспільної оцінки порушень або безпеки, обумовлених визначеними видами діяльності. **Наукова новизна.** В процесі дослідження встановлено, що актуальним в умовах реформування системи державного управління є активізація децентралізованого виду контролю як різновиду контролю, який базується на соціальних нормах, цінностях, традиціях і корпоративній культурі. **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути використані під час розробки положень, висновків та рекомендацій щодо громадського контролю за діяльністю органів публічної влади, які можуть бути реалізованими і становити основу здійснення публічного контролю як засобу оптимізації системи державного управління України.

Ключові слова: громадський контроль, принципи громадського контролю, державні органи, органи місцевого самоврядування, громадянське суспільство, нормативно-правове регулювання громадського контролю.

N. Nadvirnianska

Senior Lecturer, Department of Law, Higher Education Institution "Open International University of Human Development "Ukraine",
st. Embankment them. Stefanik, 42 a,
Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76010
e-mail: natka.nadvirnjanska@gmail.com

M. Chicherina

Senior Lecturer, Department of Law, Higher Education Institution "Open International University of Human Development "Ukraine",
st. Embankment them. Stefanik, 42 a,
Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76010
e-mail: masha.chicherina@gmail.com

PUBLIC CONTROL AS A FACTOR OF DEMOCRATIZATION OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE CONDITIONS OF IMPLEMENTATION OF STATE REFORMS

Purpose. The purpose of the article is to formulate author's approaches to understanding the legal nature of public control in the field of public administration in the context of building a civil society and the rule of law. **Methodology.** The methodology includes a comprehensive analysis and a synthesis of available scientific and theoretical information. It includes the formulation of relevant conclusions and recommendations. Such **methods** of scientific knowledge were used: terminological, logical-semantic, functional, systemic-structural, logical-normative. **Results:** it was determined, that the main tasks of public control should be the organization of consideration of applications, appeals of citizens interested in providing them with assistance to public control bodies; promoting prevention or elimination of previously committed violations of the Constitution of Ukraine, laws, state discipline objects of public control; Determination of social evaluation of violations or safety due to certain activities. **Scientific novelty.** It is relevant in the conditions of reforming the system of public administration is to intensify the decentralized type of control as a variety of control, which is based on social norms, values, traditions and corporate culture. **Practical significance.** The results of the research can be used during the development of provisions, conclusions and recommendations for public control over the activities of public authorities, which can be realized and constitute a basis for public control as a means of optimizing the system of public administration of Ukraine.

Key words: public control, principles of public control, state bodies, local self-government bodies, civil society, normative legal regulation of public control.

Постановка проблеми. Громадські організації як основа громадянського суспільства є потужною рушійною силою громадян і основою демократії. Громадські організації створюються з метою можливості вільно висловлювати свої думки кожним громадянином, членом цієї організації та відповідно бути причетним до громадського контролю з можливістю впливати на процес державотворення. Такі організації створюються за принципом єдності інтересів та з метою досягнення спільного блага.

Цілеспрямованість є визначальним фактором оцінки діяльності підконтрольного суб'єкта з точки зору ступеня реалізації цілей та завдань, покладених на нього, а також чи є ці цілі корисними, раціональними та чи приносять вони бажані результати.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз певних аспектів громадського контролю в сфері публічного управління здійснений у працях таких авторів, як: Р. Апресин, Е. Арато, Н. Баранов, А. Борд, Є. Белокурова, К. Гаджієв, А. Герасимов, А. Дегтярьов, В. Затонський, З. Зотов, Дж. Кін, І. Колотай, В. Комаровський, Л. Дж. Кoen, Л. Коновалов, Ю. Красін, І. Левін, Ж. Лачестаре, Г. Мальцев, В. Міхеєв, Б. Модель, Т. Нештаєва, С. Патрушев, С. Перегудов, В. Петухов, А. Сангуров, Н. Симонов, А. Скогорєв, Л. Сморгунів, А. Соловійов, Ю. Тихомиров, А. Шандрін, А. Фергюсен, М. Фоулі, Н. Хананашвілі, А. Хлопін, Г. Шведов, Ф. Шмитер, Є. Шоміна та ін.

Тим не менше, незважаючи на певну розробленість окресленої проблематики в контексті різних дослідницьких підходів, представленої численними теоретико-методологічними та практико-прикладними працями, і досі поза увагою вчених залишаються актуальні аспекти вивчення громадського контролю за діяльністю органів публічного управління в контексті розвитку та становлення громадянського суспільства.

Постановка завдання. Формулювання авторських підходів щодо розуміння правової природи громадського контролю в сфері публічного управління в контексті розбудови в Україні громадянського суспільства та правової держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Можемо стверджувати, що на сьогодні в системі державного управління переважає централізований контроль, який полягає в наявності спеціалізованих контрольних служб; використанні суворих правил, інструкцій, жорстких нормативів; впливі “зверху донизу”; закритості інформації про контроль тощо.

Актуальним в умовах реформування системи державного управління є активізація децентралізованого виду контролю як різновиду контролю, який базується на соціальних нормах, цінностях, традиціях і корпоративній культурі; акцентуванні уваги на самоконтролі та внутрішньо-груповому контролі, що здійснюється на засадах соціальної взаємодії; прозорості інформації про цілі, засоби, терміни проведення контролю; забезпеченні двостороннього впливу тощо.

На сьогодні, зважаючи на прийняття Закону України “Про добровільне об’єднання територіальних громад”, особливого значення набуває громадський контроль як система контролю над державним апаратом і органами місцевого самоврядування [1].

Громадський контроль у сфері державного управління – досить нове надбання суспільства, яке знайшло своє нормативне закріплення лише на початку ХХ ст. Такий контроль за діяльністю органів державного управління і місцевого самоврядування є важливою формою реалізації демократії та способом залучення громадян до управління суспільством та державою [1].

На думку А. Сильвестрзака, “контроль є багатоступеневим і складається з наступних заходів:

- ❖ підготовка контролю;
- ❖ взяття контролю та визначення фактичного стану справи в контрольованому суб’єкті;
- ❖ оцінка досягнутих результатів з точки зору прийнятих критеріїв;
- ❖ нагадування виконувати передбачені законодавством заходи, що входять до сфери контролю органу та об’єкта, що перевіряється;
- ❖ спостереження за результатами перевірки” [2-3].

У свою чергу, В. Давідович характеризує контроль як “дію, що включає:

- ❖ вивчення існуючого стану речей;

❖ складання того, що існує, з тим, що повинно бути, що передбачено відповідними зразками або нормами поведінки та формулювання відповідної оцінки на цій основі;

❖ у разі будь-яких розбіжностей між поточним станом та бажаним станом, визначення причин цих розбіжностей та формулювання рекомендацій, спрямованих на вказівку способів усунення небажаних явищ” [4].

Виходячи з наведених вище визначень, можна припустити, що управління – це процес, який складається з декількох послідовних етапів, що створюють логічну послідовність дій. Слід зазначити, що окремі етапи не можуть існувати самостійно, і, виконуючись у поданій послідовності, вони дозволяють виконувати контрольну діяльність.

Контроль – це динамічний процес, який розвивається протягом його послідовної діяльності. Два наведені вище визначення контролю містять деякі загальні елементи. Перший з них – вивчити фактичний стан, тобто те, з чим можна зіткнутися під час виконання контрольної діяльності. Відправною точкою проведення аудиту є визначення певної схеми, в яку можуть бути включені деякі настанови, що стосуються перевірки фактичного стану суб'єкта.

Що стосується громадського контролю, то це теж актуальне питання, яке хоч і розглядається менш активно, але в сучасних відносинах громадськості та держави заслуговує на підвищення інтересу. Авторитет громадського контролю ніколи не знижувався, він постійно мав і має актуальний характер.

Навіть за часів СРСР застосовувався громадський контроль, хоча на той час він застосовувався як “народний”. Основними напрямками діяльності органів народного контролю за радянських часів були: контроль за виконанням державних планів економічного та соціального розвитку і планових завдань, виявлення резервів народного господарства, підвищення ефективності суспільного виробництва і якості роботи, впровадження у виробництво досягнень науки та техніки. Завдяки цій роботі намагалися більш ефективно використовувати трудові і матеріальні ресурси, кошти, природні ресурси [6].

Також актуальним напрямом роботи органів громадянського контролю була боротьба з порушеннями державної дисципліни, відомчого підходу до справи, безгосподарністю та марнотратством, бюрократизмом, будь-якими спробами обману держави, зазіханнями на соціалістичну власність [7, с. 300].

Система органів народного контролю того часу демонструє істотні позитивні риси, важливі для розвитку сучасного громадського контролю:

➤ по-перше, громадський контроль за радянських часів позитивно вплинув на розвиток економіки, зміцнення державної, насамперед планової, дисципліни, підвищення відповідальності кожного працівника за доручену справу;

➤ по-друге, діяльність органів громадського контролю того періоду в жодному разі неможна назвати формальною. Вона впливала на функціонування підконтрольних органів влади. Громадський контроль мав реальний характер;

➤ по-третє, у системі громадського контролю були передбачені елементи професіоналізму в контрольній діяльності. Для проведення перевірок і ревізій комітетами громадського контролю створювалися комісії, бригади, штаби, до складу яких обов'язково залучалися кваліфіковані фахівці, а також фахівці зі споріднених галузей управління, з метою надання об'єкту, що перевіряється, кваліфікованої допомоги в усуненні недоліків у роботі;

➤ по-четверте, забезпечувався належний відбір народних контролерів. До кандидатів (членів комітетів, груп, постів народного контролю) висувалися певні вимоги, які стосувалися, насамперед, морально-ділових якостей та суспільної позиції [8, с. 224; 1].

Таким чином, реалізовувався принцип, відповідно до якого не всі громадяни повинні були втручатися в діяльність органів влади. Необхідно зауважити і на негативних факторах діяльності органів громадського контролю.

За часів Радянського Союзу, часів правління партійно-державного апарату, панівний вплив якого прямо відбивався на сутності контрольної діяльності, внаслідок чого народний контроль найчастіше ставав елементом тотального державного контролю над особистістю.

Крім іншого, насаджувана “зверху” політика та контроль надалі були бар’єром до прояву ініціатив і соціально-економічних реформ. Негативною була і практика зайвого насадження все нових і нових, що дублювали один одного, народних органів, кількість яких до кінця існування СРСР збільшилась майже у десять разів, що призвело згодом до падіння ефективності народного контролю [9, с. 270].

До останнього часу проблема взаємодії виконавчої влади та громадянського суспільства майже не була предметом адміністративно-правової уваги вітчизняного законодавця.

Водночас саме поняття “громадського контролю” над діями виконавчої влади сприймалося не так, як певна реальність функціонування будь-якої сучасної адміністративної системи (незалежно від того, чи то йдеться про систему виконавчої влади в цілому, чи лише про її окремі рівні та ланки), а як загальнотеоретичне положення, яке ніхто не прагнув реалізувати чи забезпечити в адміністративно-правовій сфері [10].

Тим не менше, в цілому як нормативно-правове, так й інституційне забезпечення механізмів громадського контролю залишається недосконалим. Відповідно для покращення ефективності механізмів здійснення громадського контролю в системі державного управління, на нашу думку, органам державної влади та організаціям громадянського суспільства необхідно:

❖ ініціювати створення комплексної системи громадського контролю, яка буде включати як державні структури, так і структури громадянського суспільства та складатися з двох рівнів – регіонального та загальнонаціонального;

❖ спрямувати діяльність суб’єктів громадського контролю на виявлення та оприлюднення недоліків і порушень, які виявляються у діяльності державного апарату, організації, про вживання передбачених законом заходів з оперативного усунення порушень прав, свобод і законних інтересів громадян. Не менш важливою сферою уваги громадського контролю (порівняно з контролем за прийняттям органами державної влади рішень стосовно конкретних громадян) повинен стати контроль за роботою підприємств, установ та організацій, якістю обслуговування ними населення, за станом забезпечення владою житлових, медичних та інших потреб громадян;

❖ унормувати нормативно-правову базу щодо механізмів застосування громадського контролю, наприклад, шляхом прийняття відповідного закону;

❖ сприяти формуванню та розвитку національної інформаційно-аналітичної мережі, що буде забезпечувати моніторинг реалізації програм розвитку інститутів громадянського суспільства, у тому числі в контексті здійснення ними громадського контролю;

❖ системно досліджувати та запроваджувати найбільш перспективні форми та методи громадського контролю, готувати відповідні рекомендації для органів державної влади та місцевого самоврядування [11].

Розкриваючи теоретико-правові та праксеологічні аспекти громадського контролю у публічному управлінні, І.О. Сквірський вважає, що “громадський контроль може розвиватися та функціонувати лише у межах громадянського суспільства, яке варто розглядати в якості необхідної передумови його існування. У цьому випадку йдеться про те, що громадський контроль, будучи сформованим у межах громадянського суспільства, набуває ознак засобу, за допомогою якого громадянське суспільство виконує покладені на нього завдання” [12].

Безперечно актуальною є пропозиція автора щодо внесення змін до нормативних актів, які стосуються питань організації та здійснення громадського контролю, необхідності доповнення Закону України “Про місцеве самоврядування” окремою главою, присвяченою організації та реалізації громадської експертизи на муніципальному рівні [13].

У сучасних умовах пошуку ефективної моделі взаємодії держави та громадянського суспільства, прагнення до підвищення конструктивної політичної активності громадян і залучення їх до участі в управлінні справами держави є комплексним правом, основними формами реалізації якого є:

- 1) право обирати і бути обраними до органів публічної влади;
- 2) право брати участь у референдумі;
- 3) право на рівний доступ до державної і муніципальної служби;
- 4) право брати участь у відправленні правосуддя;
- 5) право звертатися особисто і направляти індивідуальні та колективні звернення до органів публічної влади;
- 6) право громадян на мирні зібрання;
- 7) громадський контроль [13].

До того ж, питання громадського контролю над органами публічного управління та їх посадовими особами не входять до предмета адміністративного права, оскільки в цьому випадку органи державного управління, насамперед виконавчої влади, виступають не суб'єктами, а об'єктами контролю, що, у свою чергу, вже не дозволяє відносити цю форму контролю до загальної системи засобів забезпечення принципу законності в державному управлінні.

Увага на цій розбіжності акцентувалася свідомо, оскільки залежно від того, яка саме позиція підтримується, слід зробити чіткий висновок щодо включення або виключення тематики контролю з боку громадських організацій над діями виконавчої влади зі сфери адміністративно-правової науки. Коректнішою та науково більш плідною є все ж таки перша позиція.

При цьому, якщо спиратися на визначення предмета адміністративного права, що воно не є, так би мовити, внутрішнім правом виконавчої влади, а охоплює регулювання значно ширшого кола відносин, у тому числі й контроль над адміністрацією, а також правовідносини, які формуються в процесі захисту громадян від сваволі адміністративної влади.

Як наслідок, продовжуючи аналіз і поширюючи його на питання громадського контролю над органами виконавчої влади в державному управлінні України, важливо не виходити за межі тематики адміністративного права, а, навпаки, надавати самому поняттю адміністративного права більш сучасного звучання, яке кореспондує як позиції

багатьох провідних фахівців, так і тому його розумінню, яке було подано в Концепції адміністративної реформи [14].

Не викликає жодних сумнівів, що “громадський контроль” визначається як організаційно оформлена діяльність громадян України та їх об'єднань із контролю за відповідністю діяльності об'єктів громадського контролю (органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, їхніх посадових осіб, суб'єктів господарювання незалежно від організаційно-правових форм та форм власності, громадян та громадських об'єднань) нормам Конституції України, законам України, іншим актам законодавства та за дотриманням ними державної дисципліни.

Головними завданнями громадського контролю є:

- ❖ організація розгляду заяв, звернень громадян, зацікавлених у наданні їм допомоги органами громадського контролю;
- ❖ сприяння недопущенню або усуненню раніше допущених порушень Конституції України, законів, інших нормативних актів, державної дисципліни об'єктами громадського контролю;
- ❖ визначення суспільної оцінки порушень або безпеки, обумовлених здійснюванням чи запланованою діяльністю об'єктів громадського контролю;
- ❖ активна участь у підвищенні правової освіти населення; розвиток у громадян почуття відповідальності за стан усього суспільства [15, с. 222].

Звичайно, держава повинна мати певний вплив на розвиток основних суспільних процесів. Одним з основних джерел отримання інформації для прийняття правильних управлінських рішень і є громадський контроль. Завдяки визначеним прийомам і методам у притаманних їм формах, держава контролює і спрямовує розвиток суспільних відносин.

Висновки. Таким чином, контроль та контрольна діяльність у державі виступає як інструмент, за допомогою якого виявляються неправомірні дії та здійснюється протистояння можливим відхиленням обраного курсу розвитку. Контроль та контрольна діяльність існують стільки, скільки існує саме суспільство.

Вважаємо, що головними завданнями громадського контролю повинна бути організація розгляду заяв, звернень громадян, зацікавлених у наданні їм допомоги органами громадського контролю; сприяння недопущенню або усуненню раніше допущених порушень Конституції України, законів, державної дисципліни об'єктами громадського контролю; визначення суспільної оцінки порушень або безпеки, обумовлених визначеними видами діяльності.

Список використаних джерел

1. Наливайко Т. В. Громадський контроль в Україні як інститут громадянського суспільства: теоретико-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2010. 18 с.
2. Iserzon, E. Prawo administracyjne. Warszawa, 1968. s. 174 [za:] Jagielski J., Kontrola administracji publicznej. Warszawa, 2006. 214 s.
3. Sylwestrzak, A. Kontrola administracji publicznej w III Rzeczypospolitej Polskiej. Gdańsk, 2004. 315 s.
4. Dawidowicz, W. Zagadnienia ustroju administracji państwowej w Polsce. Warszawa, 1970. s. 34 [za:] Jagielski, J. Kontrola administracji publicznej. Warszawa 2006, 414 s.
5. Górzyńska, T. Prawo do informacji i zasada jawności administracyjnej. Zakamycze, 1999. 280 s.

6. Горшенев В. М. Контроль как правовая форма деятельности. М., 1987. 300 с.
7. Чиркин В. Е. Государствование: учебник. М., 1999. 450 с.
8. Образование и развитие органов социалистического контроля в СССР. М., 1978. 280 с.
9. Панченко Т. В. Громадський контроль і його вплив на формування ефективності роботи місцевого врядування. Зарубіжний досвід організації та роботи місцевої влади: монографія. Полтава, 2009. 400 с.
10. Захаров Є. Громадський контроль і права людини. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1261552395>. (дата звернення 30.09.2020).
11. Крупник А. С. Громадський контроль: сутність та механізми здійснення. Теоретичні та прикладні питання державотворення. On-line зб. наук. праць ОРІДУ НАДУ при Президентіві України. 2007. Вип. № 1. URL: http://novyistryi.at.ua/gromkontrol/KRUPNYK_A_pro_grom_kontrol.pdf. (дата звернення 30.09.2020).
12. Сквірський І.О. Теорія і практика громадського контролю у публічному управлінні: адміністративно-правове дослідження: монографія. Х.: Ника Нова, 2013. 427 с.
13. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. С. 170-198.
14. Концепція адміністративної реформи в Україні: Указ Президента України від 22 липня 1998 р. № 810/98. *Офіційний вісник України*. 1998. № 21. 11 червня. Ст. 32.
15. Держава і громадянське суспільство в Україні: проблеми взаємодії: монографія / За ред. І. О. Кресіної. К.: Логос, 2007. 316 с.

References

1. Nalyvajko, T. V. (2010). *Public control in Ukraine as a civil society Institute: Theoretical and Legal Aspect*: PhD thesis abstract. K. (in Ukrainian).
2. Iserzon, E. (2006). *Prawo administracyjne* [The administrative law]. Warszawa. 214 p. (in Polish)
3. Sylwestrzak, A. (2004). *Kontrola administracji publicznej w III Rzeczypospolitej Polskiej* [Control of public administration in the Third Republic of Poland]. Gdańsk. 315 p. (in Polish)
4. Dawidowicz, W. (2006). *Zagadnienia ustroju administracji państwowej w Polsce* [Issues of the state administration system in Poland]. Warszawa. 280 p. (in Polish)
5. Górczyńska, T. (1999). *Prawo do informacji i zasada jawności administracyjnej* [The right to information and the principle of administrative explicit]. Zakamycze. 300 p. (in Polish).
6. Horshenev V.M. (1997). *Kontrol kak pravovaia forma deiatelnosti* [Control as a legal form of activity]. Moskov. (in Russian)
7. Chirkin, V. E. (1999). *Hosudarstvovedenye* [State studies]. Moskov. 480 p. (in Russian)
8. *Obrazovanye y razvytye orhanov sotsyalysticheskoho kontrolia v SSSR* (1978) [Education and development of socialist control bodies in the USSR]. Moskov. 280 p. (in Russian)
9. Panchenko, T. V. (2009). *Hromadskyi kontrol i yoho vplyv na formuvannia efektyvnosti roboty mistsevoho vriaduvannia. Zarubizhnyi dosvid orhanizatsii ta roboty mistsevoi vlady* [Public control and its influence on the formation of the effectiveness of local governance. Foreign experience of the organization and work of local authorities]. Poltava. 400 p. (in Ukrainian)
10. Zakharov, E. *Hromadskyi kontrol i prava liudyny* [Public control and human rights].

Available at: <http://khpg.org/index.php?id=1261552395>. (accessed 20 March 2021). (in Ukrainian)

11. Krupnyk, A. S. (2007). *Hromadskyi kontrol: sutnist ta mekhanizmy zdiisnennia. Teoretychni ta prykladni pytannia derzhavotvorennia* [Public control: the essence and mechanisms of implementation. Theoretical and applied issues of state-building]. Available at: http://novyi-stryi.at.ua/gromkontrol/KRUPNYK_A_pro_grom_kontrol.pdf. (accessed 15 March 2021). (in Ukrainian)

12. Skvirskyi, I.O. (2013). *Teoriia i praktyka hromadskoho kontroliu u publichnomu upravlinni: administratyvno-pravove doslidzhennia* [Theory and practice of public control in public administration: administrative-legal research]. Kharkiv. 427 p. (in Ukrainian)

13. About Local Self-Government in Ukraine: Law of Ukraine № 280/97-BP. (1997, May 21). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 1997, 24. (in Ukrainian)

14. Concept of administrative reform in Ukraine: Presidential Decree № 810/98 (1998, July 22). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. 1998. 21, 32. (in Ukrainian)

15. Kresina, I.O. (Ed.). (2007). *Derzhava i hromadianske suspilstvo v Ukraini: problemy vzaiemodii* [State and civil society in Ukraine: Problems of interaction]. Kyiv. 316 p. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 13.04.2021

прийнята до друку 28.04.2021

The article: is received 13.04.2021

is accepted 28.04.2021

Бібліографія: Надвірнянська Н. М., Чічеріна М. О. Громадський контроль як фактор демократизації публічного управління в умовах реалізації державних реформ. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2021. №. 11 (23). С. 88–96. DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.88-96.

УДК 342.9 :351.87

DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.97-104

ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СПРОЩЕНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВАХ

Хомишин Ірина Юріївна,

доктор юридичних наук, доцент, декан базової вищої освіти

Національного університету «Львівська політехніка»,

Вулиця Князя Романа 1/3, м. Львів, Україна 79005

e-mail: Khomyshyni@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6180-3478>

Мета. Метою дослідження є аналіз перспектив правового регулювання спрощеного провадження в адміністративних справах відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України. **Методика.** Дослідження базується на комплексному аналізі та узагальненні наявного практичного, науково-теоретичного матеріалу та формуванні відповідних висновків та пропозицій. У дослідженні використовувались такі методи наукового пізнання: діалектичний, системно-структурний, термінологічний, системно-функціональний, історичний, нормативно-догматичний, метод узагальнення. **Результати.** Дослідження досліджує історичний аспект розвитку законодавства щодо спрощеного провадження, у тому числі в адміністративних справах. Встановлено, що певна категорія справ може розглядатися у рамках спрощеного провадження без усного слухання шляхом вивчення письмових доказів. Спрощене провадження це диференційоване провадження, що містить ряд винятків з адміністративно-процесуальної форми. Спрощене провадження в адміністративних справах розрізняють не залежно від особливих категорій адміністративних справ, а з урахуванням особливих обставин і дозволяє застосовувати у випадках, визначених законом, більш просту процедуру судового розгляду. Чинне законодавство щодо застосування норм про спрощений порядок судочинства вимагає вдосконалення з метою забезпечення ефективного впровадження процесуальних гарантій учасників, дотримання принципів законності та справедливості при розгляді та вирішенні адміністративних справ. **Наукова новизна.** Встановлено, що формування спрощеного судочинства спрямоване на забезпечення ефективного здійснення процесуальних гарантій учасників, дотримання принципів законності та справедливості при розгляді та вирішенні адміністративних справ. **Практичне значення** полягає у можливості використання матеріалів у законодавчій діяльності, у судовій практиці, у навчальному процесі при вивченні адміністративного судочинства.

Ключові слова: спрощене провадження, адміністративна справа, письмові докази, скорочення строків вирішення спору, адміністративне провадження.

Iryna Khomyshyn

Sc. D. Professor of the Department of Administrative and Information law
Educational Institute of Law and Psychology, Lviv Polytechnic National University,
Knyazya Romana Street 1/3, Lviv, Ukraine, 79005,
e-mail: Khomyshyni@gmail.com

PROSPECTS OF LEGAL REGULATION OF SIMPLIFIED PROCEEDINGS IN ADMINISTRATIVE CASES

Purpose. The purpose of the study is to analyze the prospects for the legal regulation of simplified proceedings in administrative cases by the Code of Administrative Procedure of Ukraine. **Method.** The research is based on the complex analysis and generalization of the available practical, scientific and theoretical material and the formation of the corresponding conclusions and offers. The following methods of scientific cognition were used in the research: the dialectical, system-structural, terminological, system-functional, historical, normative-dogmatic, way of generalization. **Results.** The study examines the historical aspect of the development of legislation on simplified proceedings, including administrative cases. It is established that a particular category of cases can be considered in the framework of simplified proceedings without an oral hearing by examining the evidence provided in writing. Simplified proceedings are differentiated proceedings containing several exceptions to the administrative, procedural form. Simplified proceedings in administrative cases are distinguished not depending on the special categories of administrative matters but particular circumstances and applying a simpler trial procedure in the cases specified by law. The current legislation on applying the rules on the simplified system of justice requires improvement to ensure the effective implementation of procedural guarantees of participants, compliance with the principles of legality and fairness in the consideration and resolution of administrative cases. **Scientific novelty.** It is established that the formation of simplified proceedings aims to ensure the effective implementation of procedural guarantees of the participants, compliance with the principles of legality and fairness in the consideration and resolution of administrative cases. **The practical significance** lies in the possibility of using materials in legislative activity, in judicial practice, in the educational process in the study of administrative proceedings.

Key words: simplified proceedings, administrative case, written evidence, reduction of terms of dispute resolution, administrative proceedings.

Постановка проблеми. Проблема ефективності та доступності правосуддя є однією з важливих проблем адміністративного права України. Одним із способів підвищення доступності та ефективності правосуддя є поява спрощених проваджень в адміністративному судочинстві. У зв'язку з цим, питання, пов'язані із застосуванням в адміністративному судочинстві спрощених проваджень, знаходяться в зоні пильної уваги законодавця, осіб, які застосовують право, представників наукової спільноти. На сучасному етапі розвитку здійснюється пошук ефективних способів вирішення адміністративних справ у максимально стислі терміни за допомогою спрощеного адміністративного судочинства (там, де це можливо) при збереженні належного рівня якості розгляду цих справ.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний вклад у розвиток теорії спрощеного провадження внесли вчені: В. Б. Авер'янов, А. І. Бітов, В. М. Горшеньов, О. В. Зайчук, І. М. Канюка, І. О. Картузова, І. Б. Коліушко, О. І. Миколенко, П. Є. Недбайло, В.

Г. Перепелюк, Н.Б. Писаренко, О.П. Рябченко, О. М. Тадеєва, І. Ю. Татулич, В. М. Трофименко, Н. В. Янюк і інші вчені. Але комплексні дослідження з проблем спрощеного провадження в адміністративному судочинстві, що проводились відразу після прийняття нової редакції Кодексу адміністративного судочинства України не враховували практику застосування норм. Тому окремі питання, які стосуються оптимізації спрощеного провадження залишаються недостатньо розробленими.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження перспективи правового регулювання спрощеного провадження у адміністративних справах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Адміністративне судочинство відіграє важливу роль при реалізації фізичними і юридичними особами права на судовий захист. Воно встановлює правові підстави для оскарження актів, рішень і дій (бездіяльності) органів державної влади та місцевого самоврядування, процедуру розгляду адміністративних справ, забезпечує реалізацію гарантованого Конституцією України права на судовий захист, забезпечує здійснення судового контролю виконавчо-розпорядчої діяльності [1, с. 35].

Чинний Кодекс адміністративного судочинства України (далі – КАС України) встановлює дві пріоритетні форми судового розгляду [2]. Йдеться про судовий розгляд у порядку усного та письмового (спрощеного) провадження. У першому випадку процедура характеризує загальний порядок позовного провадження в адміністративних справах; у другому – адміністративна справа розглядається без проведення судового засідання.

В Україні в останні роки намітилася тенденція розвитку прискорених форм судових проваджень. Її використання орієнтоване на якісне поліпшення становища громадян і підвищення ефективності судового захисту. Цей факт пояснюється тим, що в ході спрощеного провадження відбувається більш швидкий розгляд справи. Усі сторони, які беруть безпосередню участь в справі, отримують можливість не бути присутніми особисто в ході судового розгляду.

Особливий інтерес становить розгляд теоретичних аспектів реалізації правил розгляду адміністративних справ у межах спрощеного провадження.

Д. В. Кузнецов у науковому дослідженні розглядає існуючі концептуальні підходи [3, с. 49-50]. У межах першого підходу в якості основного критерію видів класифікації проваджень приймається їх ключова мета, тобто спрощення процедур розгляду деяких категорій справ за допомогою встановлення специфічних особливостей і вилучень із загальних правил судового розгляду.

Інший підхід не ставить на чільне місце спрощення провадження. Це означає, що спрощення – це не пріоритетна мета, а засіб оптимізації та вдосконалення процедур судового розгляду [4, с. 235].

Основне завдання полягає в прискоренні судового процесу та реальне скорочення термінів судового розгляду з прийняттям законного і обґрунтованого рішення. У зв'язку з цим, вирішення цього завдання передбачає інструментальний підхід до розуміння спрощених процедур, які створюють такі суттєві переваги в процесі вирішення справ у судах: зручність; доступність; оперативність.

Цього вдається досягти завдяки скороченню матеріальних витрат, виключення формальності процедур, необов'язкових і навіть зайвих для розгляду окремих категорій справ стадій, скорочення термінів судового розгляду. У підсумку застосування подібних процедур вабить не тільки спрощення судового процесу, а й його прискорення. Це означає, що у межах цього концептуального підходу можна констатувати той факт, що спрощення адміністративного судочинства є засобом прискорення.

Особливий науковий інтерес становить розвиток законодавства про спрощене провадження в історичному контексті. І. В. Завальнюк досліджує новели процесуального законодавства, що істотно актуалізувало проблематику застосування спрощених процедур в цивільному процесі [3, с. 8]. Первісна диференціація справ з урахуванням такого критерію як складність (обсяг) справи була закріплена в Господарському процесуальному кодексі.

У цьому кодексі вперше були встановлені норми, що регулюють застосування спрощеного провадження до вимог, які носять безперечний характер, визнаються відповідачем або мають незначну ціну позову. Однак фахівці порахували первинну модель спрощеного провадження неефективною. Було офіційно визнано, що основні цілі спрощеного провадження, про які згадувалося вище, не були досягнуті. Йдеться про підвищення доступності правосуддя, розвантаження судів і недопущення порушення справедливого судового розгляду. Перераховані обставини визначили необхідність реформування інституту спрощеного провадження.

Нормами закону «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» були внесені зміни в діючий порядок застосування правил спрощеного провадження [4]. Закон визначив категорію справ, які не підлягали розгляду у спрощеному порядку. Була юридично закріплена можливість переходу в загальний порядок позовного провадження при наявності однієї з встановлених підстав. Передбачене негайне виконання судового акта, а загальний термін набрання рішенням суду законної сили не перевищує 30 днів (ч. 1 ст. 295 КАС України).

Деякі дослідники звертають увагу на негативні перетворення. Йдеться про необхідність отримання письмової або зафіксованої в протоколі згоди відповідача на перехід до спрощеної процедури. Ця норма істотно скорочує чисельність спорів, які розглядаються у порядку спрощеного провадження.

Пояснити подібні трансформації можна цілком логічно. Часто відповідач у адміністративній справі ніяк не реагує на дії суду, не надає ніяких документів і не приймає участь у процесі.

Очевидність економії при розгляді справ у межах спрощеного провадження зумовила подальше реформування. Нові зміни торкнулися норми про прийняття мотивованого рішення тільки при наявності клопотання сторони, поданого у встановлені терміни, про збільшення верхньої межі розміру позовних вимог про стягнення грошових коштів, обов'язкових платежів.

У цивільне судочинство інститут спрощеного провадження був впроваджений прийняттям закону «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів». Спрощене провадження у господарському та цивільному процесі характеризуються одноманітністю правового регулювання. Однак є деякі відмінності. До переліку основних справ, які підлягають розгляду в порядку спрощеного провадження у Цивільному процесуальному кодексі, входять справи про витребування майна та визнання права власності, що визнається, як зниження диспозитивності сторін з питання вибору судової процедури.

Норми, що регулюють закріплення особливостей спрощеного провадження в адміністративних справах, закріплені у главі 10 КАС України. У контексті цієї статті, адміністративні справи розглядаються в порядку спрощеного провадження без проведення усного розгляду. У ході розгляду суд досліджує докази, надані у письмовій

формі. Ключова мета, яка стоїть перед спрощеним провадженням полягає в поліпшенні становища громадян у процесі.

На переконання Р. В. Миرونюка, письмове провадження можна віднести до норм, які у певній мірі спрощують життя учасникам адміністративного процесу [5, с. 142]. Вчений пояснює свою позицію тим, що існує унікальна можливість розгляду в порядку спрощеного провадження (без проведення усного розгляду) справ практично будь-яких категорій. Виняток становлять випадки обов'язкової участі сторін у справі.

Спрощене провадження у адміністративних справах сприяє реальному скороченню термінів вирішення спорів. Це стосується справ, що розглядаються у суді першої інстанції та в апеляції. Розгляд адміністративної справи в контексті спрощеного провадження можливий при наявності певних обставин. Ці обставини регламентовані нормами статті 257 «Справи, що розглядаються за правилами спрощеного позовного провадження» КАС України.

До них належать такі: всі особи, які беруть участь в конкретній справі, заявили клопотання про розгляд даної справи без їхньої присутності і їх участь не є обов'язковою; клопотання подано позивачем, і адміністративний відповідач жодним чином не заперечує проти розгляду справи в порядку спрощеного провадження; загальна сума заборгованості, яка зафіксована у позовній заяві, не може перевищувати п'ятсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; інші випадки, передбачені чинним законодавством.

На думку представника Верховного Суду України Я. О. Берназюка, однією з підстав для застосування спрощеного провадження в адміністративній справі виступає факт того, що в засідання не з'явилися всі суб'єкти-учасники даної справи або їх представники, які були сповіщені належним чином про дату, час та місце проведення [6].

Якщо виявлено наявність одної з перерахованих обставин суд має повне право винести ухвалу про розгляд справи у спрощеному провадженні. У спрощеному провадженні не можуть бути розглянуті такі категорії справ, як захист виборчих прав, права на участь у референдумі та деякі інші.

Головна специфічна особливість розгляду адміністративних справ у межах спрощеного провадження полягає у відсутності усного розгляду. Це означає, що суд досліджує докази, надані у письмовому вигляді.

Однак іноді трапляються ситуації, коли без думки відповідача не обійтися. У цьому випадку суд повинен вказати на можливість застосування основних правил спрощеного провадження та в установленій законом термін приймає заперечення щодо застосування подібного порядку. Якщо вказаний термін минув, відповідач не звернув заперечення, то суд має право винести ухвалу, в змісті якої відображається розгляд конкретної справи у порядку, передбаченому правилами спрощеного провадження. При цьому встановлюється термін, протягом якого сторони надають до суду докази та заперечення з приводу пред'явлених вимог.

В ухвалі зазначається термін, протягом якого сторони справи можуть направити на адресу один одного та надати до суду додаткову документацію, де розкриваються пояснення по суті заявлених вимог і заперечень на підтвердження і обґрунтування власної точки зору. У законодавстві вказано, що у змісті цих документів не повинні бути посилання на докази, надані з порушенням термінів. Якщо термін порушений, але суд не прийняв рішення, то він розглядає справу за загальними правилами адміністративного судочинства.

У такому порядку підлягає розгляд справи, якщо встановлено, що вона не підпадає під категорію справ, які підлягають розгляду у спрощеному провадженні, прийнятий зустрічний адміністративний позов або суд дійшов одного з наступних висновків: застосування до конкретної адміністративної справи спрощеного провадження призведе до розголошення інформації, що становить державну таємницю, що є неприпустимим; наданих доказів недостатньо для розгляду справи по суті та потрібно з'ясувати додаткові обставини, провести огляд або дослідження доказів безпосередньо у місці, де вони знаходяться, призначити експертизу або заслухати покази свідків; заявлена вимога безпосередньо зачіпає інші вимоги, включаючи вимоги до інших осіб, або акту, прийнятого судом, порушені права і інтереси третіх осіб. Це означає, що в зазначених випадках, справи розглядаються за загальними правилами адміністративного судочинства.

Незважаючи на мету, яку переслідує застосування інституту спрощеного провадження, зокрема прискорення розгляду окремих категорій справ і суттєве розвантаження процесу, він потребує удосконалення.

Д. М. Лук'янець звертає увагу на те, що у кодексі існують колізії, зокрема про те, в якому порядку та в який термін відповідач може подати заперечення на позов, яким чином особи можуть знайомитися з матеріалами справи [7].

Сьогодні досить велика кількість адміністративних позовів пенсійного фонду та податкового органу про стягнення заборгованості за обов'язковими платіжами та санкціями з фізичних осіб, які припинили підприємницьку діяльність, знаходяться на розгляді судів загальної юрисдикції. Якщо загальна сума заборгованості не перевищує п'ятсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, то позивачі звертаються з проханням розглянути ці справи у спрощеному порядку.

Суди стикаються з проблемою визначення порядку розгляду поданих вище справ. Це обумовлено тим, що норми матеріального права, які застосовуються щодо подібних позовів, визначають низку дій, необхідних для виконання адміністративними позивачами для виявлення порушень і нарахування пені та штрафів. У процесі вирішення питання про стягнення пені та штрафів по заборгованостях обов'язкових платежів фізичних осіб при здійсненні підприємницької діяльності, суди повинні перевірити правомірність дій учасників адміністративного процесу.

На нашу думку, за такими позовами застосування спрощеного порядку адміністративного судочинства можливо тільки у випадках, коли є письмова згода відповідача про застосування такого порядку. Це означає, що при наявності такої згоди суд може розглянути адміністративну справу у спрощеному порядку, а в тому випадку, якщо згоди не було отримано, незважаючи на закріплену в законі можливість розгляду такого позову у спрощеному порядку, судам слід приймати позови у загальному порядку.

Позитивними виступають наступні моменти: оперативний характер розгляду справ, які стосуються даної категорії, виняток необґрунтованого затягування процесу, відсутність необхідності усного розгляду, всі докази подаються у письмовому вигляді, істотна економія ресурсів. Однак слід враховувати деякі негативні моменти, властиві спрощеним провадженням. Наприклад, необхідність отримання письмової згоди відповідача на розгляд справи у порядку спрощеного провадження.

Висновки. Спрощене провадження у адміністративних справах застосовується не залежно від особливих категорій адміністративних справ, а з урахуванням особливих обставин і дозволяє застосувати у визначених законом випадках більш простий порядок судового розгляду. Адміністративні справи розглядаються в порядку спрощеного

провадження без проведення усного розгляду. У ході розгляду суд досліджує докази, надані лише у письмовій формі. Чинне законодавство з питань застосування норм про спрощений порядок судочинства вимагає вдосконалення з метою забезпечення ефективної реалізації процесуальних гарантій учасників, дотримання принципів законності та справедливості при розгляді та вирішенні адміністративних справ.

Список використаних джерел

1. Ковалів М. В., Єсімов С. С. Адміністративне судочинство як форма здійснення судової влади. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія юридична*. 2017. № 18. С. 31-35.
2. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2747-15>
3. Кузнєцов Д. В. Скорочене провадження в адміністративному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук: спец.: 12.00.07. Дніпро, 2017. 216 с.
4. Ковалів М. В., Гаврильців М. Т., Стахура І. Б. Адміністративне судочинство: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2014. 596 с.
5. Завальнюк І. В. Скорочене провадження в адміністративному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук: спец.: 12.00.07. Одеса, 2017. 216 с.
7. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19>
8. Миронюк Р. В. Особливості судового розгляду окремих категорій адміністративних справ: навчальний посібник. Дніпро: ДДУВС, 2019. 352 с.
9. Берназюк Я. Просто про складне: особливості розгляду Верховним Судом справ у порядку спрощеного провадження. Верховний Суд України. 8 січня 2019 р. URL. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/620188/>
10. Лук'янець Д. М. Сміслові колізії у новій редакції Кодексу адміністративного судочинства України. *Право України*. 2018. № 2. С. 71-84. URL. https://pravoua.com.ua/ua/store/pravoukr/pravo_2018_2/pravo_2018_2_s5/

References

1. Kovaliv M. V., Yesimov, S. S. (2017). Administratyvne sudochynstvo yak forma zdiysnennya sudovoyi vlady [Administrative proceedings as a form of exercising judicial power]. *Naukovi zapysky L'vivs'koho universytetu biznesu ta prava. Seriya yurydychna*, 18, 31-35. (in Ukrainian)
2. Code of Administrative Procedure of Ukraine: Law of Ukraine № 2747-IV (2005, July 6). Retrieved from: URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2747-15> (in Ukrainian)
3. Kuznyetsov, D. V. (2017). Reduced proceedings in the administrative procedure of Ukraine: PhD diss. Dnipro. 216 p. (in Ukrainian)
4. Kovaliv, M. V., Havryl'tsiv, M. T., Stakhura, I. B. (2014). *Administratyvne sudochynstvo: navchal'nyy posibnyk* [Administrative proceedings: a textbook]. L'viv: L'vivs'kyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. 596 p. (in Ukrainian)
5. Zaval'nyuk I. V. (2017). Simplified proceedings in administrative legal proceedings of Ukraine: PhD diss. Odesa. 216 p. (in Ukrainian)

7. On Amendments to the Commercial Procedural Code of Ukraine, the Civil Procedure Code of Ukraine, the Code of Administrative Procedure of Ukraine and Other Legislative Acts: Law of Ukraine № 2147-VIII (2017, October 3). Retrieved from: URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19> (in Ukrainian)

8. Myronyuk, R. V. (2019). *Osoblyvosti sudovoho roz-hlyadu okremykh katehoriy administratyvnykh sprav: navchal'nyy posibnyk* [Features of judicial review of certain categories of administrative cases: a textbook]. Dnipro: DDUVS, 352 p. (in Ukrainian)

9. Bernazyuk, Y. A. (2019). Just about the complicated: the peculiarities of the Supreme Court's consideration of cases in a simplified procedure. The Supreme Court of Ukraine. Verkhovnyy Sud Ukrayiny. Retrieved from: URL. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/620188/> (in Ukrainian)

10. Luk"yanets', D. M. (2018). Smyslovi koliziyi u noviy redaktsiyi Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrayiny [Notional Conflicts in the Restated Code of Administrative Judicial Procedure of Ukraine]. *Pravo Ukrayiny*, 2, 71-84. Retrieved from: https://pravoua.com.ua/ua/store/pravoukr/pravo_2018_2/pravo_2018_2_s5/ (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 20.05.2021

прийнята до друку 04.06.2021

The article: is received 20.05.2021

is accepted 04.06.2021

Бібліографія: Хомишин І. Ю. Перспективи правового регулювання спрощеного провадження у адміністративних справах. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2021. № 11 (23). С. 97–104. DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.97-104.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, СІМЕЙНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.
ТРУДОВЕ ПРАВО. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 339.138

DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.105-112

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНТЕРЕСУ У ПРАВІ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Бабецька Іванна Ярославівна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри права

вул. Українська 18, смт. Богородчани, Івано-Франківська обл., Україна, 77701,

e-mail: ivanna.babetska@ukd.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3094-5964>

Турчак Ірина Олександрівна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри права

вул. Мельника 9а, м. Івано-Франківськ, Івано-Франківська обл., Україна 76000,

e-mail: irynat210876@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6545-8309>

Мета. Метою статті є визначення поняття «інтерес», «законний інтерес», «охоронюваний законом інтерес» та з'ясуванню питання про його класифікацію у праві інтелектуальної власності. У статті обґрунтовується теза про роль інтересів у праві, здійснюється класифікація інтересів за різними критеріями. Стаття присвячена дослідженню юридичної природи приватних та публічних інтересів у сфері інтелектуальної власності. **Методика.** Методика включає комплексний аналіз та узагальнення наявного науково-теоретичного матеріалу та формулювання відповідних висновків та рекомендацій. Під час дослідження використовувались наступні методи наукового пізнання: термінологічний, діалектичний, формально-логічний, системно-функціональний, системно-структурний. **Результати:** в процесі проведеного дослідження визначено поняття «приватний та публічний інтересу у праві інтелектуальної власності». Доведено, що приватний інтерес визначається «як інтерес конкретних осіб і соціальних груп, який охороняється державою», публічний інтерес визначено як «визнаний державою та забезпечений правом інтерес соціальної спільності, задоволення якого слугує умовою та гарантією її існування і розвитку». **Наукова новизна.** В процесі дослідження встановлено, що коли йдеться про забезпечення балансу публічних і приватних інтересів сторін в авторському праві, то серед іншого маєтись на увазі запровадження в міжнародному та національному законодавстві спеціальних норм вільного використання творів. Проблема взаємодії приватних та публічних інтересів у правовому регулюванні відносин інтелектуальної власності потребує подальшого ґрунтовного детального дослідження щодо визначення механізму а способів захисту вказаних інтересів. **Практична значимість.** Результати дослідження можна використати у правотворчій

діяльності з метою правового врегулювання суспільних відносин у сфері охорони інтересів у праві інтелектуальної власності.

Ключові слова: інтерес, законний інтерес, охоронюваний законом інтерес, суб'єктивне цивільне право, класифікація інтересів, intellectual property law.

Ivanna Babetska

PhD in Law, Associate Professor Department of Law
18 Ukrainka Street, Bohorodchany, Ivano-Frankivsk region, Ukraine, 77701
e-mail: ivanna.babetska@ukd.edu.ua

Iryna Turchak

PhD in Law, Associate Professor Department of Law
9a Melnyka Street, Ivano-Frankivsk, Ivano-Frankivsk region, Ukraine, 76000
e-mail: irynat210876@gmail.com

CIVIL LEGAL REGULATION OF INTEREST OF INTELLECTUAL PROPERTY LAW

Purpose. This paper focuses on the definition of «legally protected interest» and clarifying questions about its structure. In this article substantiate the idea about the main role of interests in law, realize the classification by different criterion. This article is devoted finding out of question about correlation of such key normative categories as «right (equitable right)» but «legal interest», and also by a «legitimate interest». The article examines the legal nature of private and public interests in the field of intellectual property. **Methodology.** The methodology includes a comprehensive analysis and generalization of the available scientific and theoretical material and the formulation of appropriate conclusions and recommendations. During the research, the following methods of scientific knowledge were used: terminological, dialectical, logical-semantic, logical-normative, system-structural. **Results:** in the course of the research the concept of "private and public interest in intellectual property law" is defined. It is proved that private interest is defined as "the interest of individuals and social groups protected by the state", public interest is defined as "recognized by the state and secured by the interest of the social community, the satisfaction of which serves as a condition and guarantee of its existence and development."

Scientific novelty. In the course of the research it was established that when it comes to ensuring the balance of public and private interests of the parties in copyright, it means, among other things, the introduction of special norms of free use of works in international and national law. The problem of interaction of private and public interests in the legal regulation of intellectual property relations requires further thorough detailed research to determine the mechanism and methods of protection of these interests. **Practical importance.** The results of the study can be used in law-making activities for the purpose of legal regulation of public relations in the sphere of legal protection of the brand.

Key words: interest, legal interest, legitimate interest, subjective civil law, classification of interest.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку цивільних правовідносин, все більш актуальним є дослідження ролі права інтелектуальної власності, охорони та захисту прав та інтересів авторів, відповідно актуалізується необхідність дослідження «інтересу у сфері інтелектуальної власності» як самостійного об'єкту права інтелектуальної

власності. Тематика інтересу була, залишається і буде достатньо актуальною в юридичній науці та, зокрема, у сучасній цивілістиці. Адже питання щодо співвідношення захисту прав та інтересів у праві інтелектуальної власності є достатньо важливим, з огляду неможливості окреслити весь перелік прав, які можуть належати особі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес як самостійний об'єкт цивільного права був предметом досліджень відомих науковців, серед яких: А.В. Андрушко, І.Е. Берестова, І.В. Венедіктова, О.М. Вінник, Р.Є. Гукасян, В.П. Грибанов, В.А. Горбунов, Ю.С. Данилов, Ю.О. Євтушко, А.Є. Кубко, О.В. Малько, С.В. Михайлов, Л.І. Петражицький, Р.Й. Сітдікова, М.В. Першин, В.В. Субочев та інші. Аналіз праць указаних авторів дозволяє констатувати, що поза увагою залишилась детальна характеристика категорії «інтерес у сфері інтелектуальної власності». Якщо говорити про те, яку роль відіграє інтерес у цивільному праві, підгалуззю якого виступає право інтелектуальної власності, то тут визначальне значення інтересу закріплюється на нормативному рівні.

Постановка завдання. Метою даної наукової статті є дослідження категорії «інтерес у праві інтелектуальної власності», а також аналіз юридичної природи та видів інтересів, що виникають у сфері інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу. У статті 54 Конституції України встановлено захист моральних і матеріальних інтересів громадянам України, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

Насамперед слід зауважити, що сьогодні в Україні відсутнє легальне визначення категорії «інтерес». Однак законодавець активно не оперує. Чинне законодавство України не розкриває зміст категорії «інтерес», більш того в законодавчих актах використовуються два терміни «законний інтерес», і «охоронюваний законом інтерес», без їх конкретизації.

У Конституції України «інтерес» застосовується в широкому сенсі. Прикладом є статті 18, 32, 34, 35, 36, 39, 41, 44, 79, 89, 104, 121, 127, 140, які наголошують на національних інтересах, інтересах національної безпеки, економічного добробуту, територіальної цілісності, громадського порядку, здоров'я та моральності населення, політичних, економічних, соціальних, культурних інтересах, інтересах суспільства, інтересах усіх співвітчизників, інтересах громадянина, інтересах держави, спільних інтересах територіальних громад сіл, селищ і міст тощо. Вказуючи на наявність таких інтересів, Конституція України підкреслює необхідність їхнього забезпечення (стаття 18), задоволення (стаття 36) чи захисту (статті 44, 127) [1].

Цивільний кодекс України згадує інтереси більше 140 разів, а цивільний процесуальний кодекс України встановлює захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, державних та громадських інтересів у порядку, встановленому законом або договором.

Базуючись на інституційному розмежуванні правового регулювання інтелектуальної власності, відзначимо, що інститут авторського права та суміжних прав застосовує терміни «законні інтереси автора» та «інтереси суб'єктів авторського права і суміжних прав» (Договір ВОІВ про авторське право, Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів, Договір ВОІВ про виконання і фонограми, Конвенція про охорону інтересів виробників фонограм від незаконного відтворення їхніх фонограм, закони України «Про авторське право та суміжні права», «Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних»). Термін «інтереси суб'єктів авторського права і суміжних прав» застосовується лише в преамбулі Закону України «Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних». Інститут прав на комерційні позначення

застосовує термін «інтерес» в контексті порушення прав на добре відомий знак (Закон України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг»). Інститут патентного права застосовує термін «заінтересована особа» в контексті надання судом дозволу на використання винаходу, корисної моделі, промислового зразка (закони України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» та «Про охорону прав на промислові зразки») [2].

Суб'єкти авторського права залишилися практично незмінними — автори та інші особи, які набули майнових прав відповідно до закону чи договору. Проте коло їх, звичайно, розширилося завдяки появі нової форми та видів творів. Це й виробники комп'ютерних програм, розробники та власники веб-сайтів, автори творів, розміщених на веб-сайтах, у соціальних мережах тощо. Виключні майнові права на твори не зазнали кардинальних змін. Незмінним залишилося виключне право дозволяти використання творів іншими особами-користувачами [3]. Термін «інтерес» визначається як «прагнення особи повніше задовольняти свої потреби і бажання, що прямо не формалізовано в конкретному суб'єктивному праві, проте не суперечить праву як такому» [4].

Якщо говорити про те, яку роль відіграє інтерес у цивільному праві, підгалуззю якого виступає право інтелектуальної власності, то тут визначальне значення інтересу закріплюється на нормативному рівні. Зокрема, ст. 15 ЦК України передбачає право кожної особи на захист свого цивільного права та інтересу у разі його порушення, невизнання або оспорювання. Зазначене положення базується на одній із засад цивільного права, а саме на принципі судового захисту цивільного права та інтересу (п. 5 ч. 1 ст. 3 ЦК України). О.В. Волков підкреслює, що «психологічні феномени – воля, інтереси, свобода, добро, цінності, блага – для цивільного права є складовими частинами правотворчості, правозастосування і правореалізації» [5, с. 81].

Будь-яка соціальна поведінка, заснована на інтересах певних осіб, об'єктивно вимагає юридичного втручання, оскільки пріоритетом є тільки право, яке спрямоване на встановлення балансу та взаємозв'язку між спірними, суперечливими інтересами. Саме в цивільному праві цей процес відбувається шляхом узгодження приватних і публічних принципів, засад, інтересів.

Це підтверджується, зокрема, і тим, що однією із ключових новел ЦПК України є закріплення принципу пропорційності, імplementованого із практики діяльності ЄСПЛ: «Суд визначає в межах, встановлених цим Кодексом, порядок здійснення провадження у справі відповідно до принципу пропорційності, враховуючи: завдання цивільного судочинства; забезпечення розумного балансу між приватними і публічними інтересами; особливості предмета спору; ціну позову; складність справи; значення розгляду справи для сторін, час, необхідний для вчинення тих чи інших дій, розмір судових витрат, пов'язаних із відповідними процесуальними діями тощо» (ст. 11). Забезпечення розумного балансу між публічними і приватними інтересами як складова принципу пропорційності посідає важливе місце, враховуючи, передусім, нормативне розташування складових цього принципу – одразу після врахування суддею завдань цивільного судочинства під час розгляду справи. Тож публічний інтерес у цивільному судочинстві обов'язково має враховуватися суддею в тих справах, фактичні обставини яких це вимагають. При цьому суддя завжди має співставляти, порівнювати (враховувати) наявність приватного інтересу і відшукувати розумний баланс цих інтересів [6, с. 63].

Визначення законного (встановленого законом) інтересу у сфері інтелектуальної власності взаємопов'язане із загальним визначенням законного інтересу і може бути виражене як юридично визначена можливість вчинення дій (прагнення використовувати

певні об'єкти) або навпаки, бездіяльності (не здійснювати або утриматись від вчинення конкретних дій), та відповідає загальним засадам законодавства та звичаям ділового обороту.

Загалом, приватні інтереси можуть мати як майновий, так і немайновий характер. Майновий інтерес полягає в бажанні суб'єкта права задовольнити матеріальні потреби. Автор є основним носієм інтересу у сфері інтелектуальної власності. У праві інтелектуальної власності як творці, так і інші правовласники можуть виступати носіями приватних інтересів. Автор є носієм інтересів немайнового та майнового характеру. Немайнові інтереси включають прагнення до задоволення благ, пов'язаних з життям, здоров'ям, честю, ім'ям та особистістю в цілому. Важливе місце займають інтереси майнового характеру, які спрямовані на отримання доходу від реалізації продукту їх творчої діяльності.

Однак, говорячи про власника приватних немайнових інтересів, ми зазвичай маємо на увазі творця. При цьому, говорячи про інтереси не творців, ми в основному маємо на увазі інтереси приватної власності, оскільки характер цих інтересів спрямований на отримання доходу від розподілу або іншого використання твору. Тому в рамках реалізації приватних інтересів у праві інтелектуальної власності, під приватними інтересами у праві інтелектуальної власності пропонуємо розуміти законні інтереси творців та інших правовласників, що спрямовані на задоволення їх нематеріальних та матеріальних потреб, що виникають у процесі створення та використання результатів інтелектуальної діяльності.

Виходячи із інституційного розмежування правового регулювання інтелектуальної власності, відзначимо, що в інституті авторського права та суміжних прав охороняється як публічний законний (охоронюваний законом) інтерес у широкому сенсі, тобто інтерес суспільства, який полягає у розумному балансі авторських прав та доступі суспільства до нових знань (Бернською конвенцією про охорону літературних і художніх творів передбачено право дозволяти відтворення творів (мається на увазі без згоди автора) у певних особливих випадках за умови, що таке відтворення не завдає шкоди нормальному використанню твору і не зачіпає будь-яким необґрунтованим способом законні інтереси автора), так і публічний законний (охоронюваний законом) інтерес у вузькому сенсі, тобто інтерес країни – члена Бернського союзу у публічно правових відносинах із іншими державами членами Бернського союзу [2].

Фундаментом (основою, базою) для забезпечення справедливого балансу інтересів суб'єктів загалом і суб'єктів права інтелектуальної власності зокрема повинно виступати законодавство, адже метою правових норм є узгодження різнорідних легітимних інтересів. Однак право не може охопити своїм регулюванням усі відносини (через кількісні, якісні та економічні причини). Тому величезне значення в процесі забезпечення балансу інтересів має діяльність судових органів. Що ж до сфери інтелектуальної власності, то сьогодні в умовах гіпердинамічного інформаційного суспільства баланс інтересів правовласників, суспільства та держави може забезпечити лише гнучке регулювання, засноване на пошуку компромісів.

Отже, розрізняють публічний і приватний інтереси. Публічний інтерес розглядається як «визнаний державою та забезпечений правом інтерес соціальної спільності, задоволення якого слугує умовою та гарантією її існування і розвитку» [7, 55]. Публічні інтереси проявляються в необхідності забезпечення загальних благ, таких як право на свободу інформації, вільний доступ до культурного надбання, освіти і науки, гарантування національної безпеки, дотримання прав в економічній, соціальній і культурній галузях тощо [3].

Приватний інтерес визначається «як інтерес конкретних осіб і соціальних груп, який охороняється державою» [8, с. 118]. Приватні інтереси суб'єктів авторського права базуються на їх виключних майнових правах. Виключне право дозволяти використання творів проявляється у своєрідній монополії на результати творчої діяльності. Приватні інтереси полягають у дозвільному використанні творів, матеріальній підтримці творчої діяльності автора, а публічні інтереси — у прямо протилежному бездозвільному та безкоштовному доступі до творів з інформаційною, навчальною, особистою метою тощо. Ігнорування приватних інтересів призводить до обмеження майнових прав автора, ігнорування публічних інтересів — до обмеження конституційних прав і свобод людини [3].

Підтримка балансу інтересів між усіма, хто створює та використовує об'єкти інтелектуальної власності (далі – ІВ), мабуть, є найскладнішим питанням у всій системі сприяння інноваціям. Провідні країни світу в межах своєї державної політики розвитку ІВ розробляють механізм для врахування інтересів усіх зацікавлених сторін, таких як держава, бізнес, носії прав і суспільство. Автор є найбільш вразливою стороною в інноваційному процесі; дуже часто він відокремлюється від процесів виробництва та продажу товарів, у яких використовується його винахід чи інша інтелектуальна власність. Отже, автор також відокремлений від грошових потоків, що надходять від продажу товарів, які підлягають охороні. Унаслідок цього більшість країн удається до підтримки балансу інтересів між учасниками інноваційного процесу, що передбачає заохочення активності авторів [1].

Зазвичай використовують три типи стимулів для авторів: 1) плата за створення та використання винаходу (це питання регулюється, як правило, договором про створення об'єкта ІВ). У деяких країнах розмір авторської винагороди визначається на законодавчому рівні. Наприклад, у Білорусі автори інтелектуальної власності отримують не менше 40 % доходу, отриманого компанією від передачі прав інтелектуальної власності за договорами; 2) податкові пільги. Такий механізм доступний у Білорусі, Болгарії, Кіпрі, Киргизстані, Литві, Молдові, Туреччині; 3) спеціальні переваги, пов'язані з патентуванням. Такі пільги доступні у Грузії, де школярі та студенти мають 70 %-знижку, тоді як пенсіонери мають 90 %-знижку, якщо вони є авторами та заявниками. У Литві та Румунії патентні збори знижуються на 50 %, якщо заявка на патент на винахід або промисловий зразок подається фізичною особою від свого імені. Підсумовуючи вищевикладене, можна зазначити, що для більшості країн забезпечення балансу інтересів для всіх сторін є одним із найважливіших факторів, які визначають успіх інноваційних процесів, що, у свою чергу, визначає динаміку зростання національних економік [9].

Держава має всі необхідні засоби і відповідні можливості для створення оптимальних умов у процесі реалізації балансу приватних і публічних інтересів у соціальних правах і обов'язках особистості, адже саме держава може системно врахувати все, що відбувається у світі і державі, створити умови для більш раціонального й оперативного вирішення проблем, що виникають. До прикладу, автор як фізична особа є економічно слабкою стороною у взаємовідносинах із третіми особами і потребує особливого захисту своїх прав. Отже, основна роль держави тут полягає в забезпеченні ефективного захисту інтересів авторів (винахідників) за допомогою публічно-правового втручання в приватноправові відносини та проведення політики патерналізму, адже розвиток інформаційних технологій, відповідно до панівної парадигми, призводить до ущемлення прав авторів і правовласників, і, отже, забезпечення балансу між інтересами правовласників і суспільства вимагає посилення правового захисту інтелектуальних прав [10, с. 17].

Інститутом права промислової власності також охороняється як публічний законний (охоронюваний законом) інтерес у широкому сенсі, тобто інтерес суспільства у доступі до

інноваційних технічних рішень, недопущення реєстрації монополізації прав (Паризька конвенція про охорону промислової власності містить положення щодо заборони реєстрації позначень та винаходів, які суперечать публічним інтересам), так і публічний законний (охоронюваний законом) інтерес у вузькому сенсі, тобто інтерес країни – члена Паризького союзу у публічно правових відносинах з іншими країнами [2].

Висновки. Забезпечення за допомогою правових засобів збалансованого врахування визначених інтересів у цивільному законодавстві дозволить вдосконалити правовий механізм охорони та захисту прав, попередити значну частину конфліктів, а також ефективно та справедливо вирішити спори між учасниками цивільних відносин. Коли йдеться про забезпечення балансу публічних і приватних інтересів сторін в авторському праві, то серед іншого мається на увазі запровадження в міжнародному та національному законодавстві спеціальних норм вільного використання творів. Проблема взаємодії приватних та публічних інтересів у правовому регулюванні відносин інтелектуальної власності потребує подальшого ґрунтовного детального дослідження щодо визначення механізму а способів захисту вказаних інтересів.

Список використаних джерел

1. Чепис О. І. Баланс і дисбаланс інтересів суб'єктів права інтелектуальної власності URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/33411>
2. Потоцький М. Ю. Законний (охоронюваний законом) інтерес у сфері інтелектуальної власності: публічно-правовий аспект URL: <http://tdp.kpi.ua/wp-content/uploads/%D0%9F%D0%BE%D1%82%D0%BE%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%9C.%D0%AE..pdf>
3. Троцька В. Публічні інтереси суспільства = приватні інтереси авторів. Чи можливе досягнення рівноваги в цифрову епоху? URL: <file:///C:/Users/Ivanka/Downloads/167005-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-367044-1-10-20190514.pdf>
4. Інтерес. Вікіпедія URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81_\(%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81_(%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE)).
5. Волков В.А. Злоупотребление гражданскими правами. Проблемы теории и практики. Москва: Волтерс Клувер, 2009. 453 с.
6. Берестова І.Е. Значення публічного інтересу при застосуванні принципу пропорційності у цивільному процесуальному праві. *Правова держава*. 2018. № 31. С. 61–71.
7. Тихомиров Ю. А. Публичное право: учебник. Москва. Изд-во БЕК, 1995. 496 с.
8. Мельничук О. Публічний та приватний інтерес у контексті забезпечення права людини на освіту. *Публічне право*. 2011. № 1. С 116–121.
9. Economic aspects of intellectual property in countries with economies in transition. Version one. Prepared by the department for transition and dev. P. 55. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_transition_8.pdf
10. Войниканис Е.А. Парадигмальный подход к исследованию интеллектуальных прав : автореф. дисс. д-ра юрид. наук: 12.00.01. Национальный исследовательский ун-т «Высшая школа экономики». Москва, 2016. 59 с.

References

1. Chepys, O. I. Balance and imbalance of interests of intellectual property rights. Retrieved from: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/33411> (in Ukrainian)
2. Pototsky, M. YU. Legitimate (protected by law) interest in the field of intellectual property: public law aspect. Retrieved from: publichno-pravovyy aspect <http://tdp.kpi.ua/wp-content/uploads/%D0%9F%D0%BE%D1%82%D0%BE%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%9C.%D0%AE..pdf> (in Ukrainian)
3. Trotska, V. Public interests of society = private interests of authors. Is it possible to achieve balance in the digital age? Retrieved from: file:///C:/Users/Ivanka/Downloads/167005-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-367044-1-10-20190514.pdf (in Ukrainian)
4. Interest. Wikipedia. Retrieved from: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81_\(%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81_(%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE)). (in Ukrainian)
5. Volkov, V.A. (2009). *Zloupotreblenie grazhdanskimi pravami. Problemy teorii i praktiki* [Abuse of civil rights. Problems of theory and practice]. Moskva. 453 p. (in Russian)
6. Berestova, I.E. (2018). Znachennya publichnoho interesu pry zastosuvanni pryntsyviv proporsyynosti u tsyvilnomu protsesual'nomu pravi [Value of public interest in application of principle of proportionality in civil process law]. *Pravova derzhava*. 31, 61–71. (in Ukrainian)
7. Tykhomyrov, YU. A. (1995). *Publichnoe pravo: uchebnik* [Public Law: A Textbook]. Moskva. 496 p. (in Russian)
8. Melnychuk, O. (2011). Publichnyy ta pryvatnyy interes u konteksti zabezpechennya prava lyudyny na osvitu [Public and private interests in the context of providing of human right on education]. *Publichne pravo*. 1, 116-121. (in Ukrainian)
9. Economic aspects of intellectual property in countries with economies in transition. Version one. Prepared by the department for transition and dev. P. 55 Retrieved from: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_transition_8.pdf
10. Voynyanys, E.A. (2016). A Paradigmatic Approach to the Study of Intellectual Property Rights: PhD thesis abstrac. Natsional'nyy doslidnyts'kyi un-t «Vyshcha shkola ekonomiky». Moskva. 59 p. (in Russian)

Стаття: надійшла до редакції 06.05.2021

прийнята до друку 20.05.2021

The article: is received 06.05.2021

is accepted 20.05.2021

Бібліографія: Бабецька І. Я., Турчак І. О. Цивільно-правове регулювання інтересу у праві інтелектуальної власності. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2021. № 11 (23). С. 105–112. DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.105-112.

УДК 349.225.6

DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.113-124

КРИЗОВІ ПРОЦЕСИ У РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ЄС

Гуменюк Тетяна Іванівна

доктор історичних наук, доцент, професор кафедри права ЗВО «Університет Короля Данила», м. Івано-Франківськ, Україна

e-mail: tetjana.humeniuk@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0724-189X>

Мета. Метою статті виступають проблемні питання співвідношення явищ конвергенції та дивергенції на підґрунті практики функціонування Європейського Союзу. **Методика.** Методика передбачає комплексне дослідження теоретичного та практичного матеріалу з даного питання, а також формулювання відповідних висновків та рекомендацій. Під час дослідження використовувались наступні методи наукового пізнання: діалектичний, термінологічний, формально-логічний, порівняльно-правовий, системно-функціональний. **Результати.** У процесі дослідження встановлено, що кризові процеси, які спостерігаються в розвитку ЄС, дали поштовх не лише євроскептицизму, але й інтенсивним пошукам нових підходів до розвитку європейської інтеграції. Криза в ЄС стимулює спроби реалізації курсу на завершення формування ЕВС. Глобальні фінансово-економічні кризи справляють більш значний, порівняно з «країнами-лідерами», негативний вплив на динаміку ВВП «країн-аутсайдерів», внаслідок чого розходження між ними збільшуються. Політизація міжнародних економічних відносин зазвичай посилює позиції розвинених держав і ослаблює усіх інших, що спричиняє аналогічний результат. Недосконала політика інтеграції емігрантського населення у європейське суспільство призводить до загострення взаємин між корінним населенням європейських держав та іммігрантами, зростання антиіммігрантських настроїв та масових протестів європейців проти міграційної політики національних урядів. **Наукова новизна.** За результатами дослідження встановлено, що здебільшого керівні органи Євросоюзу повністю усвідомлюють необхідність структурної конвергенції – подолання структурних та циклічних розбіжностей серед економік країн – членів єврозони, а також основні та другорядні ризики дивергенції як деструктивного явища, здатного порушити усталений суспільний, політичний, правовий та економічний порядок у рамках ЄС. **Практична значимість.** Матеріали дослідження може бути використано для порівняльного правознавства.

Ключові слова: європейська інтеграція, дивергенція, країни ЄС, правова конвергенція, міграційна політика, світова криза, європейська економіка.

Tetjana Humeniuk

Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Law at
the King Danylo University, Ivano-Frankivsk, Ukraine
e-mail: tetjana.humeniuk@gmail.com

CRISIS PROCESS IN THE DEVELOPMENT OF EUROPEAN COUNTRIES AT THE CURRENT STAGE OF THE EU

Purpose.. The aim of the article is to analyze the issues of the relationship between the phenomena of convergence and divergence on the basis of the activities of the European Union. **Methodology.** The methodology involves a comprehensive study of theoretical and practical material on this subject, as well as formulation of relevant conclusions and recommendations. The following methods of scientific cognition were used in the research process: dialectical, terminological, formal and logical, comparative and legal, system and functional methods. **Results.** The study found that the crisis process observed in the development of the EU has given impetus not only to Euroscepticism, but also to the intensive search for new approaches to the development of European integration. The crisis in the EU stimulates attempts to implement the course on completing the formation of the EMU. Global financial and economic crises have a more significant negative impact on the dynamics of GDP of «outsider countries» compared to «leading countries», and differences between them are increasing as a result. The politicization of international economic relations usually strengthens the position of developed countries and weakens all others, which leads to a similar result. Imperfect policies for the integration of the emigrant population into European society are exacerbating relations between the native population of European countries and immigrants, growing anti-immigrant sentiment and mass protests by Europeans against the migration policies of national governments. **Scientific novelty.** The study found that most EU leaders are fully aware of the need for structural convergence, namely overcoming structural and cyclical differences among the economies of euro-area countries, as well as the main and secondary risks of divergence as a destructive phenomenon that can disrupt the established social, political, legal and economic order within the EU. **Practical significance.** Research materials can be used for comparative law studies.

Key words: European integration, divergence, EU countries, legal convergence, migration policy, global crisis, European economy.

Постановка проблеми. Процеси поступового віддалення, не пов'язані з регіональною уніфікацією, безумовно, також є характерними для окремих національних правових систем. Особливо яскраві приклади спостерігаються у правових системах, що входять до однієї правової сім'ї чи мають глибоке спільне коріння: правова система США за багатьма параметрами віддаляється від правової системи Англії, причому на зовсім різних рівнях – від ієрархії джерел права, оскільки в США основним джерелом права є писана (формалізована) конституція, до сучасної ролі інституту суду присяжних, який активно використовується у США і, навпаки, втратив власні позиції у судовій системі Англії тощо [10, с. 65]. Дивергенція виступає невід'ємним елементом інтеграційних процесів як «старих» членів Євросоюзу, так й, особливо, колишніх постсоціалістичних країни. Причому, розширення Євросоюзу призводить до різноманітних як передбачуваних, так і непередбачуваних наслідків. Зокрема, останніми роками відбулися зміни, які аж ніяк не можна відносити до конвергенційних. Передусім, це стосується Брекзиту. Європейська інтеграція створила сильну взаємозалежність транскордонних

регіональних зв'язків, так що, можливо, дезінтеграція матиме своїм наслідком не повернення до повномасштабного національного державного регулювання, а посилення взаємодії «субнаціональних регіонів» з Брюсселем за рахунок скорочення їх зв'язків з національними столицями. Адже політичні актори, які усвідомлюють високу ціну повного виходу з інтеграції, можуть перенаправляти свою лояльність, очікування та політичну діяльність не назад до національних держав, а в напрямі транснаціоналізованих регіональних властей, формуючи тим самим багатопланові та багатогранні політичні конструкції (multi-layered, multi-faceted political constructions) [15, с. 18].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Актуальні питання дивергенції в сучасному праві, порівняльні аспекти правових систем європейських держав досліджували В. Кольцов, В. Чуєнко, Т. Бурлай, В. Сіденко, Л. Шворак, А. Майданик, І. Малюта, Г. Петрова та ряд інших науковців.

Постановка завдання. З урахуванням існуючої проблеми, а також ступеня її дослідження метою даної статті виступають проблемні питання співвідношення явищ конвергенції та дивергенції на підґрунті практики функціонування Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток Європейського Союзу до світової кризи 2008-2009 рр. показує, що найдієвішим механізмом досягнення комплексних інтеграційних переваг, зміцнення міжнародних конкурентних позицій і стимулювання розвитку країн-учасниць є соціально-економічна конвергенція, яка передбачає зближення визначальних параметрів їх розвитку в напрямі руху до більш високих стандартів і норм держав-лідерів. За обґрунтуванням аналітиків Світового банку, стійка конвергенція на теренах ЄС спостерігалася протягом майже шести десятиліть [4, с. 62]. Крім конвергенції мають місце і процеси міжкраїнової дивергенції, що характеризують розходження окремих параметрів розвитку національних соціально-економічних систем. Відповідні процеси зовнішньої та внутрішньої правової конвергенції спрямовані здебільшого на забезпечення належного юридичного унормування відповідних ринкових економічних процесів. Щодо цього можна погодитися з думкою, що економічна сфера життя суспільства, яка виступає ядром або квінтесенцією будь-якої інтегративної активності сучасного світу, використовує можливості національної, міжнаціональної та наднаціональної юриспруденції з метою упорядкування різноманітних процесів конвергенції таким чином, щоб першочергово досягався саме економічний ефект, що виражається в сучасних умовах за допомогою єдиного та головного критерію – надприбутку [16, с. 90]. Управління сучасною, технологічно розвинутою ринковою економікою є складним завданням. Існують серйозні відмінності між моделлю США, або «англосаксонською моделлю невтручання», японською корпоративістською моделлю та моделлю європейського «соціального ринку». Водночас, якщо в теорії можна виокремити принципи тієї чи іншої моделі, у реальному економічному житті країни або цілеспрямовано реалізують одну з моделей, практикуючи також інші ефективні інструменти розвитку, або еkleктично поєднують прийнятні для країн варіанти економічної політики без ідентифікації з конкретною моделлю. Зокрема, британська економічна й фінансова система в багатьох аспектах має характеристики і північноамериканської, і європейської системи: порівняно вільні ринки (в американському стилі) поєднуються з континентальною європейською моделлю соціального захисту. Навіть у континентальній Європі існують істотні соціокультурні відмінності, що зумовлюють відмінності в моделях розвитку країн Європейського Союзу.

Так, німецька модель характеризується пріоритетністю суспільного інтересу та орієнтує економічну політику на розвиток соціального ринку, монетарну стабільність;

крім того, у Німеччині спостерігається активне несприйняття «кейнсіанської» політики управління попитом. Франко-іспанський підхід має схильність до корпоративності, державного втручання (навіть до явного протекціонізму), спирається на промислові стратегії та містить недовіру до «вільного ринку». В італійській версії «соціально-ринкової економіки» домінує так званий сімейний капіталізм, що супроводжується високим рівнем неофіційної або «тіньової» господарської діяльності [13, с. 4-5]. Об'єднання настільки різних економічних систем у валютний союз із подальшим інтенсивним і швидким поглибленням соціально-економічної дивергенції та паралельним запровадженням спільних інститутів управління інтеграційними процесами із самого початку було обтяжене численними ризиками.

Головним первинним джерелом нинішніх кризових процесів у розвитку ЄС стали значні протиріччя та асиметрії в механізмах єврозони та у проголошеній політиці завершення формування ЕВС (Економічний і валютний союз). Сформована в 1990-х роках модель європейської інтеграції мала в якості однієї з ключових ідей реалізацію концепції «оптимальних валютних зон» (optimum currency areas) Р.Манделла, що розглядалось як потужний каталізатор економічного зростання, який діє через істотне зниження трансакційних витрат та усунення валютних ризиків в умовах заміни різноманіття національних валют на єдину європейську. При цьому були проігноровані сформульовані в наукових дослідженнях з цього питання умови, за яких «оптимальна валютна зона» може діяти успішно. Ці умови передбачають не лише наявність безперешкодної мобільності праці та капіталу, гнучкості цін і заробітних плат у всьому просторі зони єдиної валюти, але й присутність системи фіскальних трансфертів для подолання ефектів мобільності факторів та нейтралізації негативних ефектів для менш розвинутих регіонів зони, а також наявність тісного зв'язку між економічними циклами країн-учасниць. У рамках єврозони монетарна політика не була підкріплена відповідними механізмами фіскального перерозподілу і, таким чином, істотно відхилилася від зазначених умов. До цього слід додати, що до зони євро увійшли країни з істотно відмінними у структурному та інституційному аспектах економіками. І за цих умов не могла бути дотримана ключова монетаристська передумова – точна відповідність між грошовою пропозицією та потенціалом зростання економіки. Як відзначають авторитетні фахівці з макроекономіки, уніфікований рівень відсотка в євразоні породжує «асиметричні імпульси» в країнах, чії рівні інфляції та зростання відхиляються від середніх величин [11, с. 11-12]. З початку останньої фінансово-економічної кризи відбувається процес дезінтеграції, насамперед в економічному аспекті та аспекті легітимності, внаслідок істотних втрат через нав'язування проблемним країнам півдня ЄС рецептів жорсткої економії, що призвели до негативних економічних наслідків та соціальної дезінтеграції. Причому дезінтеграція в економічному аспекті має функціональний характер, коли внутрішній ринок ЄС став розпадатися, по суті, на регіональні субринки внаслідок ринкової ізоляції окремих країн-членів та виникнення реальної асиметрії між багаторівневою політичною системою та ринками (наявні політичні інструменти та ресурси недостатні для відновлення врегульованого стану ринків та захисту їх від системних ризиків), а також виникнення виразних дисбалансів у показниках економічного розвитку і конкурентоспроможності серед країн-членів [15, с. 22]. Формування зони євро спиралось на політико-інституційне трактування вигод від монетарної інтеграції для нівелювання валютних ризиків, до яких система щільних торговельних зв'язків виявляла особливу вразливість, підвищення конкурентоспроможності та стабільності макроекономічної політики, зниження

довгострокових відсоткових ставок внаслідок довіри до єдиного центробанку тощо. Відповідність критеріям оптимальної валютної зони мала не аргументаційний, а заперечувальний щодо валютної уніфікації характер. При цьому питання ризиків фіскальної гетерогенності завжди дебатувались доволі активно, але в процесі фактичної євроінтеграції відійшли на задній план аж до моменту виявлення ознак небажання окремих країн дотримувати фіскальних правил. З іншого боку, фіскальна політика не аналізувалась у світлі того, що інтеграційна зона може бути вразливою до процесів асиметричного нагромадження фінансових дисбалансів та втрати конкурентоспроможності саме тими країнами, які перебувають на більш ранніх стадіях реальної конвергенції. Боргова криза в ЄВС породила доволі суттєву проблему фіскальної фрагментації, яка не давалась взнаки на попередніх етапах розвитку інтеграційної зони в Європі, навіть попри те, що завжди існувала й у латентному, й у проявленому стані. Найбільшою проблемою такої фрагментації є те, що вона може перетворитись на відправну точку більш широкої дивергенції зони євро [5, с. 4-5].

Нові виклики та перевірка на ефективність міграційної політики ЄС і правового регулювання міграційних відносин постали перед Союзом в 2014-2015 роках. Війна в Сирії та загальна нестабільність на Близькому Сході, стрімке падіння рівня життя багатьох африканських країн, загострення терористичної загрози в країнах Азії – це все стало тими рушійними факторами, що суттєво активізували міграційні рухи та створили реальні загрози для соціально-економічної стабільності ЄС. Зокрема, 8 жовтня 2015 р. через масовий наплив біженців Рада ЄС з питань юстиції та внутрішніх справ затвердила всеохоплюючий план дій щодо активізації політики повернення нелегальних мігрантів до їхніх країн. Водночас, ці дії не стосуватимуться біженців, які перебувають під міжнародно-правовим захистом. Особлива роль у плані також покладається на дипломатичні представництва ЄС у країнах, які є найбільшими джерелами нелегальних мігрантів. Для координації політики ЄС з повернення нелегальних мігрантів новостворені Європейські міграційні офіси зв'язку будуть розгорнуті до кінця 2015 р. в Єгипті, Марокко, Лівані, Нігері, Нігерії, Сенегалі, Пакистані, Сербії, Ефіопії, Тунісі, Туреччині, Судані та Йорданії.

Правове регулювання міграційних відносин в ЄС виходить із принципу раціональності міграції та її корисності для економічного зростання окремих країн і ЄС в цілому. При цьому принципи, на яких базується загальноєвропейська міграційна політика, за своєю сутністю покликані створити необхідні передумови для забезпечення захисту легальної міграції від нелегальної. Останнє явище, до речі, все частіше стає каталізатором більш жорстких засобів правового регулювання міграційних відносин, а також наріжним каменем проблем у ЄС. Нелегальна міграція стала стійким і масштабним явищем, що впливає на соціально-економічні та політичні процеси в багатьох країнах сучасного світу. За даними Міжнародної організації з міграції, міжнародне переселення досягає рекордних висот, число внутрішньо переміщених осіб перевищує 40 мільйонів осіб, а число біженців становить більше 22 мільйонів осіб. Через неспроможність урядів країн – учасниць ЄС домовитися про спільні дії в багатьох країнах набирають популярності праворадикальні партії, які виступають за ізолювання держав та захист внутрішніх кордонів від мігрантів. Відсутність єдиного бачення процесу розселення великого потоку мігрантів та розбіжність щодо напрямів та пропорцій такого розселення призводять до нерівномірного навантаження на міграційні служби окремих країн Європи. Фактор кризи зменшив бажання держав-членів підтримати нові законодавчі ініціативи Комісії ЄС з питань міграції, які, як вони підозрювали, обернуться суттєвими витратами на імплементацію директив, адаптацію чинних систем до нових правил. Ще

один фактор, що не дав змоги підвищити ефективність імміграційної політики ЄС – нова роль популістських партій і рухів у багатьох державах-членах. Усе більше виборців по всій Європі вважають, що їх уряди втратили контроль над імміграцією, не можуть належним чином регулювати приплив іммігрантів і їх асиміляцію серед місцевого населення. Популістські партії, від Нідерландів до Греції, підвищили політичні рейтинги на подібних настроях. На рівні ЄС зростання впливу правих партій також ускладнює роботу міністрів внутрішніх справ, які змушені вести переговори в Раді ЄС, виходячи із ситуації та суспільних настроїв щодо питань міграції, які склалися в середині їх країн [3, с. 29-30].

Напередодні саміту ЄС у 2014 р., на якому передбачалося ухвалити нові «Стратегічні принципи для законодавчого та оперативного планування простору свободи, безпеки та правосуддя», Комісія ЄС виступила із серією повідомлень, що підбивають підсумки п'ятирічної Стокгольмської програми побудови простору і визначають головні виклики й завдання на перспективу. Рада у складі міністрів внутрішніх справ також представила своє бачення нової програми розвитку простору свободи, безпеки та правосуддя на найближчі п'ять років. Міністри запропонували не стільки радикальні зміни, скільки зміцнення прогресу у створенні простору, зміцнення зв'язку між внутрішнім і зовнішнім його вимірами, щоб адаптуватися до складної геополітичної ситуації, вирішити проблему безпеки й подолати наслідки глобальної економічної кризи. Стокгольмська програма 2010-2014 рр. заклала основи нормативної бази для зміцнення простору. Що стосується взаємовідносин ЄС та зовнішнього світу, було запропоновано зосередитися на діалозі й глобальному партнерстві з третіми країнами на базі принципу «позитивної зумовленості», який передбачає, що будь-яка угода про співпрацю повинна включати зобов'язання стримувати нелегальну міграцію [3, с. 30].

Рух мігрантів є значним викликом для Європейського Союзу. Окремі держави-члени намагаються запровадити модель захисту своїх громадян від притоку мігрантів. Британський уряд був не задоволений великим потоком робочої сили з нових членів ЄС (Румунії, Болгарії, Польщі) і пропонував ввести квоти на низькокваліфікованих мігрантів. За даними UNHCR, більшість шукачів притулку походять з Сирії, Афганістану, Косово та Еритреї. Значне зростання показали Ірак, Нігерія та Україна. Станом на липень 2015 року, 67% зареєстрованих протягом півроку заявок сирійців були подані у наступних країнах ЄС: у Німеччині (29%), Сербії та Косово (16%), Угорщині (9%), Австрії (7%) та Швеції (6%) [9, с. 33]. Проблема із нелегальними мігрантами та біженцями загострює внутрішньополітичну конфліктність, зокрема, активізуються націоналістичні організації, які заявляють про те, що Європа і так вже втратила більшу частину своїх національних традицій і нинішня ситуація призведе до ще більшого розмивання ідентичності європейських націй. Недосконала політика інтеграції емігрантського населення у європейське суспільство призводить до загострення взаємин між корінним населенням європейських держав та іммігрантами, зростання антиіммігрантських настроїв та масових протестів європейців проти міграційної політики національних урядів. Останнім часом національні уряди окремих європейських держав застосовують все більше дискримінаційних обмежень щодо окремих груп мусульманського населення. Політична активність європейських мусульман значно активізувалась, зокрема, вони є членами Європейського парламенту, представлені в національних та місцевих радах. У багатьох європейських державах, зокрема, у Франції, ФРН, Великобританії, Нідерландах та Бельгії рівень участі мусульманського населення у політичному процесі неухильно зростає [8, с. 44]. З початком Європейської міграційної кризи 2015 року окремі країни ЄС стали відчувати надмірний тиск на свої кордони, адже деякі держави, що формують зовнішні

кордони ЄС, припинили реєстрацію через неможливість прийняти відповідну кількість біженців. Все це говорить про неспроможність Дублінської угоди ефективно регулювати питання надання притулку. Через нерівномірний розподіл мігрантів у Європейському союзі і надмірне навантаження на Італію та Грецію з'явилась можливість застосування ч. 3 ст. 78 Лісабонського договору, що стало лише частковим вирішенням цієї проблеми. Ця стаття передбачає, що у разі якщо один чи більше членів ЄС зіштовхнулися з надзвичайною ситуацією, пов'язаною з напливом громадян третіх країн, Європейська рада за пропозицією Європейської комісії може прийняти запобіжні заходи. Тому ЄС розробив принцип квотного розподілу мігрантів, що, на нашу думку, внесло ще більше суперечностей у відносини між державами – учасницями ЄС (Чехія, Угорщина та ряд інших країн Південної Європи довгий були проти прийняття системи квот). У 2017 році Словаччина та Угорщина подали скарги стосовно міграційної політики ЄС та квот на мігрантів, однак Європейський суд відхилив їх скарги. Європейський суд також дійшов висновку, що ЄС мав право давати вказівки національним урядам стосовно прийняття в рамках квот переважно сирійських біженців, які перебувають в Італії та Греції [2, с. 278].

Представлений Європейською Комісією пакет із семи проектів нормативних актів щодо реформування Спільної європейської системи притулку 2016 р. спрямований на скорочення відмінностей у законодавчих підходах держав-членів до сфери притулку, використовує метод уніфікації та передбачає перехід до регламентного правового регулювання із розширенням повноважень ЄС за рахунок встановлення додаткових зобов'язань для держав-членів. Оскільки прийняття законодавчих пропозицій може бути довготривалим процесом, найбільш доцільним є запровадження механізму посиленої співпраці для держав-членів, що підтримують ідею розширення наднаціонального регулювання у сфері притулку [17, с. 185]. Міграційна криза, попри свої зовнішньополітичні передумови, значно впливає на внутрішнє функціонування ЄС. Так, вона вперше поставила під сумнів єдність європейських країн та дієвість Шенгенських угод – одного з наріжних каменів європейської інтеграції, що забезпечує свободу пересування в межах ЄС, особливо для тих країн, які стали частиною транзитного маршруту потоку шукачів притулку з Близького Сходу. Уже сьогодні на теренах ЄС існує практика відновлення контролю на внутрішніх кордонах через небезпеку міграційної кризи. Відповідне право закріплене у ст. 23 Шенгенського Кодексу (Schengen Borders Code). До прикладу, Німеччина відновлювала контроль на сухопутному кордоні з Австрією на період від 11 лютого до 11 травня 2017 р.; Австрія – зі Словенією та Угорщиною. Франція своєю чергою через постійну терористичну загрозу відновила контроль на всіх внутрішніх кордонах на період з 27 лютого до 15 липня 2017 р. У контексті міграційної кризи європейські праворадикальні політичні сили наголошують на необхідності впровадження рішучих заходів, спрямованих на обмеження міграційних потоків. Небувале зростання міграції вже сьогодні змушує низку держав ЄС виділяти значні кошти для оперативного реагування та облаштування спеціальних пунктів прийому біженців і забезпечення необхідною гуманітарною допомогою (харчування та медичне обслуговування) [1, с. 336]. Країни Вишеградської групи (передусім – Угорщина і Словаччина, меншою мірою – Польща і Чехія) виявили наднаціональну опозиційність і небажання займатись перерозподілом іммігрантів/біженців у себе на національному рівні, а натомість націлились на укріпленні кордонів – внутрішніх та зовнішніх щодо ЄС. Особливо на тому тлі, що в кожній країні регіону загальна кількість довго- і короткотермінових емігрантів була більшою за загальну кількість іммігрантів, що суттєво загрожувало національній самобутності держав і сіяло у них страх перед іммігрантами

(особливо з-поза меж країн Європи) [6, с. 465-466]. Практика показує, що врегулювання міграційної кризи у країнах ЄС повинно відбуватись комплексно, міграційна політика європейських держав має враховувати усі важливі суспільно-політичні, культурні та етнічні цінності. Європейським країнам слід об'єднатися, звернути увагу на власні проблеми та думки населення країн, які проти доволі привітної політики заохочення біженців. У політичних керівних настановах нової Європейської Комісії 2019-2024 рр., поданих Європейському Парламенту новообраною Головою Комісії Урсулою фон дер Ляйен, відзначено, що потребує модернізації Спільна європейська система притулку. ЄС матиме стабільні зовнішні кордони лише в тому випадку, якщо надаватиме достатню допомогу державам-членам, які зазнають найбільшого тиску через їх місце на карті. Усім потрібно допомагати один одному і робити свій внесок. Ці два кроки вперед дозволять повернутися до повністю функціонуючої Шенгенської зони, але потрібно вдосконалити правила її функціонування та прокласти шлях для подальшого розширення. ЄС має зробити чіткий акцент на поліпшенні перспектив молодих жінок та чоловіків у країнах їх походження. Потрібно інвестувати у їхнє здоров'я, освіту та навички, інфраструктуру, стає зростання та безпеку. Важливим є посилення співпраці з третіми країнами, незалежно від того, є вони країнами походження чи країнами транзиту біженців. Європа повинна допомагати країнам, які приймають біженців, пропонувати їм гідні та гуманітарні умови. З огляду на це нова Комісія підтримуватиме створення гуманітарних коридорів [14, с. 39-40].

Правовою основою політики ЄС у сфері міграції є Конвенція ООН щодо біженців та Європейська конвенція з прав людини. Для подолання міграційної кризи зроблено спроби відновлення внутрішніх кордонів, введення квотування мігрантів, також розглядалося питання про перенесення міграційних центрів за межі ЄС. Крім того, велися переговори з Італією, Австрією та Грецією щодо угод про реадмісію біженців, аналогічних досягнутій ЄС із Туреччиною у 2016 р., на випадок, якщо Німеччина відмовить їм у притулку. Країни ЄС намагаються усунути основні причини кризи, а також значно збільшують допомогу для людей, які потребують гуманітарної допомоги всередині і за межами ЄС. Уживаються заходи з переселення осіб, які шукають притулку в Європі, розселяють людей із сусідніх країн, які претендують на притулок, щоби зменшити навантаження на окремі країни. Крім того, останнім часом загострюється проблема співіснування різних культур і релігій, у зв'язку із чим постало питання адаптації й інтеграції мігрантів із місцевим населенням. Водночас ЄС посилює безпеку на кордонах, у боротьбі з незаконним ввозом мігрантів, пропонує безпечні способи для людей, щоби легально потрапити в ЄС [12, с. 305-306]. Допоки в світі відсутня реальна перспектива політичної, військової та економічної стабільності, це гарантує постійний потік мігрантів до Європейського Союзу в пошуках фінансового добробуту та безпеки. Міграційні потоки негативно впливають на соціально-політичну ситуацію багатьох країн та становлять загрозу деінтеграції ЄС і скасування Шенгенської зони. При цьому недосконалість та неефективність Дублінських угод потребують законодавчого вдосконалення й гармонізації з іншими нормативно-правовими актами в сфері міграції в єдину стратегію боротьби з кризою біженців. Окрім того, варто виділити наступні заходи, які на нашу думку, зможуть позитивно вплинути на ситуацію. Зокрема, це: 1) сек'юризація кордонів силами операції «Mare Nostrum», а не більш вузькою версією «Тритон», що дасть змогу врятувати більше життів; 2) боротьба з організаторами і виконавцями нелегального трафіку мігрантів; 3) створення дистанційних міграційних офісів для уникнення «смертельних» подорожей морем; 4) повноцінне впровадження квотування шукачів

притулку; 5) спрощення доступу до ринку праці ЄС; 6) реформування законодавства для забезпечення гарантій основних прав біженців; 7) фінансування інших країн (найкраще – історичне середовище) поза ЄС для створення житлових районів (не таборів) мігрантів з необхідними умовами життя (проживання, харчування, працевлаштування, освіта, охорона здоров'я). Загалом же міжнародній спільноті варто докласти максимум зусиль, щоб розробити універсальні міжнародні угоди та вдосконалити національне законодавство для захисту такої вразливої групи населення, як біженці. Міграція є неминучим явищем сучасності, тому слід шукати ефективні правові шляхи управління нею [7].

Висновки. Країни, інтегруючись спочатку у формі економічного союзу, а згодом нарівні повної інтеграції, можуть відчувати як сукупність переваг, які сприяють процесам конвергенції, так і низку ризиків, які сприяють дивергенційним процесам, зокрема: 1. До числа ризиків, які сприяють дивергенції у рамках ЄС, можна віднести: а) ризики митного союзу та спільного ринку; б) ризики, пов'язані з дезінтеграцією та наслідками від деформації умов участі країн; в) соціально-економічні ризики; г) ризики спільної політики угруповання; ґ) ризики неспроможності впоратись із загальними світовими викликами. 2. Самостійну групу становлять системні ризики, до яких можна віднести: а) перевищення ефектів створення торгівлі над ефектами відхилення торгівлі, неможливість реалізувати ефект реалокатії (переорієнтації торгівлі) через відсутність компліментарності торгівлі; б) відсутність синергетичного ефекту; в) ризики витіснення національних виробників більш конкурентними компаніями із країн-партнерів, для об'єднань, учасниками яких є країни з різним рівнем розвитку (т. зв. ризик менш розвинених країн стати «сировинним придатком») [18, с. 48]. 3. Разом з тим, у рамках ЄС наявні тенденції, здатні поглибити конвергенцію між правовими системами країн-членів ЄС, зокрема: а) посилення політики фіскальних обмежень; б) стимулювання більшої конкурентоспроможності; в) запровадження більш жорстких комунітарних процедур запобігання макроекономічним дисбалансам; ґ) посилення координаційних заходів у сфері економічної політики.

Список використаних джерел:

1. Алгаш В., Піттель А. Сучасна міграційна криза як виклик для Європейського Союзу. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 12. С. 334-338.
2. Безушко М.С. Міграційна політика ЄС: виникнення та проблеми сьогодення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 276-278. URL: http://lsej.org.ua/1_2020/69.pdf
3. Бондарчук В. В. Європейська міграційна криза та стабільність ЄС. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2016. Випуск 2 (02). С. 28-31.
4. Бурлай Т. В. Чинники соціально-економічної дивергенції України та Європейського Союзу. *Український соціум*. 2019. № 2. С. 61-83. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2019_2_6
5. Козюк В. Боргова криза та фіскальна фрагментація зони євро. *Журнал європейської економіки*. 2015. Т. 14. № 1. С. 3-25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jee_2015_14_1_3
6. Кольцов В.М. Особливості становлення та структуризації політичної опозиції в країнах Вишеградської групи : дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.02. Одеса, 2020. 620 с. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/10062>

7. Концепція «безпечної третьої країни» в умовах міграційної кризи ЄС. *Юридичний вісник України*. 2019. URL: <https://lexinform.com.ua/v-sviti/kontseptsiya-bezpechnoyi-tretoy-i-krayiny-v-umovah-migratsijnoyi-kryzy-yes/>
8. Луцишин Г. Міграційна криза в ЄС: проблема безпеки зовнішніх кордонів та загострення міжетнічних. *Humanitarian vision*. 2015. Vol. 1, Num. 2. Pp. 41-46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hv_2015_1_2_9
9. Малюта І.А., Петрова Г.Є., Рудь-Вольга Д.В. Сучасні дезінтеграційні процеси у Європейському Союзі. *Економічний простір*. 2018. №134. С. 26-39. URL: <http://economicspace.pgasa.dp.ua/article/view/151599/150480>
10. Онуфрієнко О. В. Процеси конвергенції та дивергенції правових систем сучасності: досвід постановки проблеми. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2012. Вип. 3. С. 57-66. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2012_3_9
11. Переформатування європейської інтеграції: можливості і ризики для асоціації Україна-ЄС / В. Сіденко (керівник проекту) та ін. Київ: Заповіт, 2018. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_pereformatuvannia_ievropeiskoi_in_tehratsii.pdf
12. Проценко О. Міграційна політика Європейського Союзу. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 11. С. 302-306.
13. Ризики європейського інтеграційного проекту: виклики та можливості для України / І. В. Клименко, І. В. Ус. К. : НІСД, 2012. 88 с.
14. Рудік О. Порядок денний Європейської Комісії 2019-2024 рр.: нові орієнтири європеїзації. *Public Administration and Local Government*. 2019. Issue 3(42). С. 39-45. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/670074.pdf>
15. Сіденко В.Р. Кризові процеси у розвитку інтеграції в ЄС: витоки та перспективи. *Економіка і прогнозування*. 2017. №1. URL: http://eip.org.ua/docs/EP_17_1_07_uk.pdf
16. Сунегін С.О. До питання про визначення основних засад сучасної правової конвергенції. *Правова держава*. Випуск 29. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2018. С. 88-96.
17. Чуєнко В. І. Правове регулювання статусу біженців в Європейському Союзі: сучасний стан і перспективи розвитку: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Харків, 2018. 224 с. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Chuenko/d_Chuenko.pdf
18. Шворак Л.О. Міжнародна економічна інтеграція: ризики для національних економік країн-учасниць. *Ризики в системі сучасних міжнародних економічних відносин: виклики та можливості*: Матеріали науково-практичної конференції (26-27 листопада 2020 р.). С. 45-48. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/4048/3691

References

1. Alhash, V., Pittel, A. (2019). Suchasna mihratsiina kryza yak vyklyk dlia Yevropeiskoho Soiuzu [The current migration crisis as a challenge for the European Union]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 12, 334-338. (in Ukrainian)
2. Bezushko, M. (2020). Mihratsiina polityka YeS: vynyknennia ta problem sohodennia [EU migration policy: the origins and current problems]. *Yurydychny i naukovyi elektronnyi zhurnal*, 1, 276-278. Available at: http://lsej.org.ua/1_2020/69.pdf (accessed 19 March 2020). (in Ukrainian)

3. Bondarchuk, V. (2016). Yevropeiska mihratsiina kryza ta stabilnist YeS [European migration crisis and EU stability]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia*, 2 (02), 28-31. (in Ukrainian)
4. Burlai, T. (2019). Chynnyky sotsialno-ekonomichnoi dyverhentsii Ukrainy ta Yevropeiskoho Soiuzu. *Ukrainskyi sotsium*, 2, 61-83. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2019_2_6 (accessed 19 March 2020). (in Ukrainian)
5. Koziuk, V. (2015). Borhova kryza ta fiskalna frahmentatsiia zony yevro [Debt crisis and fiscal fragmentation of the euro area]. *Zhurnal yevropeiskoi ekonomiky*, vol. 14, 1, 3-25. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jee_2015_14_1_3 (accessed 19 March 2020). (in Ukrainian)
6. Koltsov, V. M. (2020). *The features of formation and structuring of political opposition in the countries of the Visegrad group*: PhD diss. Odesa. Available at: <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/10062> (accessed 19 March 2020). (in Ukrainian)
7. Kontsepsiia «bezpechnoitretoikrainy» v umovakh mihratsiinoi kryzy YeS [The concept of a «safe third country» in the context of the EU migration crisis] (2019). *Yurydychnyi visnyk Ukrainy*. Available at: <https://lexinform.com.ua/v-sviti/kontsepsiya-bezpechnoyi-tretoi-krayiny-v-umovah-migratsijnoyi-kryzy-yes/> (accessed 19 March 2020). (in Ukrainian)
8. Lutsyshyn, H. (2015). Mihratsiina kryza v YeS: problema bezpeky zovnishnikh kordoniv ta zahostrennia mizhetnichnykh [The migration crisis in the EU: the problem of security of external borders and the aggravation of interethnic ones]. *Humanitarian vision*, vol. 1, 2, 41-46. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hv_2015_1_2_9 (accessed 19 March 2020). (in Ukrainian)
9. Maliuta, I.A., Petrova, H.Ie., Rud-Volha, D.V. (2018). Suchasni dezintehratsiini protsesy u Yevropeiskomu Soiuzi [Modern disintegration processes in the European Union]. *Ekonomichnyi prostir*, 134, 26-39. Available at: <http://economicspace.pgasa.dp.ua/article/view/151599/150480> (accessed 19 March 2020). (in Ukrainian)
10. Onufrienko, O.V. (2012). Protsesy konverhentsii ta dyverhentsii pravovykh system suchasnosti: dosvid postanovky problemy [Processes of convergence and divergence of modern legal systems: the practices of problem statement]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka*, 3, 57-66. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2012_3_9 (accessed 19 March 2020). (in Ukrainian)
11. Sidenko, V. (Pr. leader) (2018). *Pereformatuvannia yevropeiskoi intehratsii: mozhlyvosti i ryzyky dlia asotsiatsii Ukraina-YeS* [Reformatting European integration: opportunities and risks for the EU-Ukraine association]. Kyiv: Zapovit. Available at: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_pereformatuvannia_ievropeiskoi_intehratsii.pdf (accessed 19 March 2020). (in Ukrainian)
12. Protsenko, O. (2020). Mihratsiina polityka Yevropeiskoho Soiuzu [Migration policy of the European Union]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i parvo*, 11, 302-306. (in Ukrainian)
13. Klymenko, I.V., Us, I.V. (2012). *Ryzyky yevropeiskoho intehratsiinoho proektu: vyklyky ta mozhlyvosti dlia Ukrainy* [Risks of the European integration project: challenges and opportunities for Ukraine]. Kyiv: NISD. (in Ukrainian)
14. Rudik, O. (2019). Poriadok dennyi Yevropeiskoi Komisii 2019-2024 rr.: novi oriiientyry yevropeizatsii [The agenda of the European Commission for 2019-2024: new guidelines for Europeanization]. *Public Administration and Local Government*, 3(42), 39-45.

Available at: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/670074.pdf> (accessed 19 March 2020). (in Ukrainian)

15. Sidenko, V.R. (2017). Kryzovi protsesy u rozvytku intehratsii v YeS: vytoky ta perspektyvy [Crisis process in the development of EU integration: origins and prospects]. *Ekonomika i prohnozuvannia*, 1. Available at: http://eip.org.ua/docs/EP_17_1_07_uk.pdf (accessed 19 March 2020). (in Ukrainian)

16. Suniehin, S.O. (2018). Do pytannia pro vyznachennia osnovnykh zasad suchasnoi pravovoi konverhentsii [On the question of determining the basic principles of modern legal convergence]. *Pravova derzhava*, 29, 88-96. (in Ukrainian)

17. Chuienko, V.I. (2018). *Legal regulation of refugees status in the European Union: modern stage and perspectives of its development*: PhD thesis abstract. Kharkiv. Available at: http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Chuenko/d_Chuenko.pdf (accessed 19 March 2020). (in Ukrainian)

18. Shvorak, L.O. (2020). *Mizhnarodna ekonomichna intehratsiia: ryzyky dlia natsionalnykh ekonomik krain-uchasnyts* [International economic integration: risks for the national economies of the participating countries]. *Ryzyky v systemi suchasnykh mizhnarodnykh ekonomichnykh vidnosyn: vyklyky ta mozhlyvosti*: Materialy naukovopraktychnoi konferentsii (26-27 lystopada 2020 r.). (Pp. 45-48). Available at: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/4048/3691 (accessed 19 March 2020). (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 01.03.2021

прийнята до друку 16.03.2021

The article: is received 01.03.2021

is accepted 16.03.2021

Бібліографія: Гуменюк Т. І. Кризові процеси у розвитку європейських країн на сучасному етапі ЄС. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2021. №. 11 (23). С. 113–124. DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.113-124.

УДК 349.6(075)

DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.125-132

ОСНОВНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Долинська Марія Степанівна,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри господарсько-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вул. Городоцька, 26, м. Львів, Україна, 79007
e-mail: dolynska_ms@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0352-5470>

Мета. Метою дослідження є окреслення еволюції становлення фермерських господарств від селянських (фермерських) господарств до сімейних ферм протягом 1991-2021 років у незалежній Україні; виокремлення окремих етапів розвитку різних агроформувань, які іменувалися «фермерськими господарствами» в незалежній Україні. **Методика.** Методика охоплює комплексний аналіз та узагальнення наявного науково-теоретичного матеріалу та формування відповідних висновків та рекомендацій. Під час дослідження використовувалися такі **методи** наукового пізнання: порівняльно-правовий, логіко-семантичний, функціональний, системно-структурний, логіко-нормативний. **Результати.** У процесі дослідження здійснено історико-правовий аналіз правового статусу найбільш поширених видів суб'єктів агробізнесу за часів незалежної України: селянських (фермерських) господарств, фермерських господарств та сімейних ферм. **Наукова новизна.** Здійснивши аналіз розвитку фермерства в Україні протягом 1991-2021 років, виділено п'ять основних етапів розвитку фермерства в незалежній Україні. Автором стверджується, що основними типами фермерських господарств в Україні з 2017 року є: фермерське господарство-юридична особа та фермерське господарство без статусу юридичної особи, яке зареєстроване як фізична особа-підприємець. Члени однієї сім'ї, які створили фермерське господарство у вигляді сімейної ферми на підставі реєстрації фізичної особи-підприємця, є співпідприємцями вищевказаної сімейної ферми. **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути використані у правотворчій та правозастосовній діяльності при підготовці нормативних та законодавчих актів з питань правового регулювання фермерства.

Ключові слова: фермерські господарства, сімейні ферми, аграрне законодавство, фермерські кооперативи.

M. Dolynska

Doctor of Law, Professor,

Head of the Department of Economic Law Disciplines, Lviv State University of Internal Affairs, 26 Horodotska St., Lviv, Ukraine, 79007

e-mail: dolynska_ms@ukr.net

MAIN STAGES OF ESTABLISHMENT OF FARMS IN INDEPENDENT UKRAINE

Purpose. The aim of the article is to outline the evolution of the formation of farms from peasant (farmer) farms to family farms during 1991-2021 in independent Ukraine; to

distinguish separate stages of development of various agricultural formations, which were called "farms" in independent Ukraine. **Methodology.** The methodology covers a comprehensive analysis and generalization of available scientific and theoretical material and the formation of relevant conclusions and recommendations. The following **methods** of scientific cognition were used during the research: comparative-legal, logical-semantic, functional, system-structural, and logical-normative. **Results.** In the course of the research, the historical and legal analysis of the legal status of the most common types of agribusiness entities such as peasant farms, family farms of independent Ukraine is carried out. **Scientific novelty.** Having analyzed the development of farming in Ukraine during 1991-2021, five main stages of the development of farming in independent Ukraine are determined. The author states that the main types of farms in Ukraine since 2017 are: a farm-legal entity and a farm without the status of a legal entity, which is registered as a natural person-entrepreneur. Members of one family who have established a farm in the form of a family farm based on registration of a natural person-entrepreneur are co-entrepreneurs of the above-mentioned family farm. **Practical significance.** The results of the research can be used in lawmaking and law enforcement during the preparation of normative and legislative acts on the legal regulation of farming.

Key words: farms, family farms, agrarian legislation, farmers' cooperatives.

Постановка проблеми. З давніх часів українські селянські родини (сім'ї), як сімейно-трудове утворення, займалися сільськогосподарським виробництвом. Головною метою діяльності селянських родин, зазвичай, було задоволення потреб власної родини, а також реалізація залишків вирощеної або виготовленої продукції на ринках.

Лише за часів незалежності України селянські (фермерські) господарства, а в послідовному фермерські господарства, в тому числі як сімейні ферми, реалізували свою давню мрію щодо сімейно-родинного утворення, яке господарює на землі як один з надзвичайно важливих суб'єктів агровиробництва.

Варто нагадати, що у грудні 1990 року Верховною Радою України було прийнято постанову «Про земельну реформу», якою, на нашу думку, було започатковано фермерський рух [1, с. 26].

Протягом 2016-2021 років відбулися істотні зміни у зокрема законодавчому регулюванні фермерських господарств, земельних правовідносин в Україні, у яких простежуємо прогресивні тенденції розвитку українського законодавства та українського суспільства. Тому назріла потреба у проведенні періодизації розвитку фермерських господарств за часів сучасної незалежної України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання становлення та розвитку нових аграрних суб'єктів, в тому числі фермерських господарств не залишається поза увагою науковців та практиків держави. Варто відзначити праці Марії Ващишин, Ярини Гаєцької-Колотило, Наталії Ільків, Тетяни Коваленко, Віталія Уркевича, Юрія Юркевича, а також багатьох інших.

Однак, у світлі останніх змін чинного аграрного законодавства, зокрема, фермерського законодавства, на нашу думку, не достатньо висвітленими залишаються питання щодо етапів становлення фермерських господарств у незалежній Україні.

Постановка завдання. Метою дослідження є: порівняльний аналіз правового статусу фермерських господарств протягом 1990-2021 років з виокремлення окремих етапів розвитку різних агроформувань, які іменувалися «фермерськими господарствами» в незалежній Україні.

За допомогою порівняльно-правового, логіко-семантичного, функціонального, системно-структурного, логіко-нормативного та інших методів провести аналіз норм аграрного законодавства протягом 1990-2021 років, особливу увагу звернути на розвиток фермерського законодавства в незалежній Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. На українських незалежних теренах перші фермерські господарства починають свій розвиток у 1989-1990 роках на західноукраїнських землях. Вищевказані фермери перейняли передовий досвід ведення фермерства у закордонних партнерів, які не лише господарювали на землі, але й також вели ефективне та раціональне землевикористання.

На українських землях здавна існували як об'єктивні так і суб'єктивні причини появи нових суб'єктів агровиробництва, а саме: селянських фермерських господарств. До об'єктивних причин генезису фермерства в Україні належать: багатокладність сільського господарства, а також хуторське розселення; до суб'єктивних причин – прийняття законодавства, яке сприяло розвитку різних форм власності та і суттєвому збільшенню розмірів наданих земельних ділянок під фермерство [2, с. 13, 3].

На нашу думку, законодавчими актами, які безпосередньо сприяли створенню фермерських господарств у державі були: Постанова Верховної Ради України від 18 грудня 1990 року «Про земельну реформу» та прийнятий, у той же день, Земельний кодекс Української РСР.

Зокрема, у частині першій статті 6 Кодексу було зазначено, що для ведення селянського (фермерського) господарства земельна ділянка передається у довічне успадковуване володіння лише громадянам Української РСР. Нагадуємо, що згідно з вищевказаною постановою Верховної Ради всі українські землі з 15 березня 1991 року могли передаватися у приватну власність та колективну, так і з метою створення нових суб'єктів агрогосподарування.

Правовою основою для створення фермерства в державі стало прийняття 20 грудня 1991 року Верховною Радою Закону України «Про селянське (фермерське) господарство». Відповідно до статті 2 Закону, селянське (фермерське) господарство було тільки формою підприємництва громадян України.

Варто зауважити, що створення фермерських господарств, на законодавчій основі, розпочалося фактично з 1992 року.

Цьому також сприяв прийнятий 30 січня 1992 року Закон України «Про форми власності на землю», яким було закріплено державну, колективну, а також приватну власність на землю.

Важливе значення як для аграрної реформи України мало прийняття Земельного кодексу України в редакції від 13 березня 1992 року. Зокрема, в статті 6 Кодексу йшлося про надання земельних ділянок на праві приватної власності громадянам України, яке могло бути реалізоване ними для створення фермерських господарств. Відзначаємо, що в Кодексі найдетальніше регламентовано земельні відносини саме фермерського господарства, в порівнянні з іншими суб'єктами аграрного виробництва, чим підкреслено значущість фермерства [1, с. 40; 2, с. 24].

Також розвитку фермерства сприяло прийняття 14 лютого 1992 року Закону України «Про колективне сільськогосподарське підприємство», у якому надано правом членам КСП вільного виходу для створення як фермерського господарства, так і отримання земельного та майнового паю [2, с. 43].

При цьому зауважуємо, що питання регламентації фермерства також було відображено у підзаконних актах, одними із значимих є постанови Кабінету Міністрів

України: «Про розвиток селянських (фермерських) господарств» від 20 липня 1991 року за № 96 та «Про деякі заходи розвитку селянських (фермерських) господарств» від 14 березня 1992 року за № 133.

Таким чином, у 1991-1992 роках відбулося зародження правового регулювання становлення фермерства в Україні, що на нашу думку становить перший етап (період) розвитку фермерських господарств у державі.

Наступні значущі зміни у правовому становищі селянських (фермерських) господарств відбулися згідно із Законом України від 22 червня 1993 року «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про селянське (фермерське) господарство», яким була затверджена нова редакція фермерського закону. Вищевказаний законодавчий акт більшість вчених вважають основоположним актом фермерського законодавства [4, с. 392].

Таким чином, Закон України від 22 червня 1993 року започаткував другий період розвитку фермерських господарств в Україні.

Відповідно до частини другої статті 9 вищевказаного фермерського закону, після проведення відповідної державної реєстрації селянське (фермерське) господарство набувало статусу «юридичної особи».

Наголошуємо, що майно у такому господарстві належало, зазвичай, всім членам господарства на праві спільної сумісної власності (якщо інше не було встановлено угодою між ними).

Законодавець також надав право створити фермерське господарство одній особі – громадянину України або членам усієї родини або сім'ї.

Певний позитивний вплив на розвиток фермерства мав прийнятий у 1997 році Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію».

Наступний третій період розвитку фермерських господарств, а також фермерського законодавства, на нашу думку, розпочинається із прийняттям 19 червня 2003 року Закону України «Про фермерське господарство» [5].

У статті 1 вищевказаного закону встановлено, що фермерське господарство є юридичною особою, яка створена одним або декількома громадянами України, які є родичами або членами сім'ї.

Таким чином, законодавець встановлює, що фермерське господарство може бути лише у формі юридичної особи, яка в свою чергу може створюватися однією особою або декількома.

Зміни українського законодавства, які були проведені після 2014 року певним чином спрямовані до євроінтеграційних процесів, привели також до істотних змін фермерського законодавства.

Новий четвертий етап становлення фермерських господарств в Україні започатковано Законом України від 31 березня 2016 р. «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» [6].

Ми погоджуємося з думкою науковців та практиків, що цим законом запроваджено новий вид фермерських господарств – сімейні ферми у формі фізичної особи-підприємця.

Вищевказаним фермерським законодавчим актом в Україні було передбачено два основні типи фермерських господарств: юридична особа та фізична особа-підприємець.

При цьому зауважуємо, що законодавцем надано право створення сімейної ферми також у формі юридичної особи. Однак, членами такого господарства повинні бути лише

члени однієї сім'ї, згідно із переліком осіб, встановленому в статті 3 Сімейного кодексу України [7].

Фермерські господарства вважаються створеними з дня їхньої державної реєстрації, яке відбувається згідно із Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців та громадських формувань».

Варто наголосити, що фермерське господарство без статусу юридичної особи може бути створено двома способами: організовується на основі одноосібної діяльності фізичної особи – підприємця, а також фермерське господарство без статусу юридичної особи, яке організовується на основі діяльності як фізичної особи – підприємця, так і виключно членів його (однієї) сім'ї (згідно статті 3 Сімейного кодексу України [4, с. 394-395]).

При цьому зауважуємо, що керуючись нормами статті 8-1 Закону України «Про фермерське господарство», сімейне фермерське господарство без статусу юридичної особи організовується фізичною особою – підприємцем самостійно або спільно з членами її сім'ї на підставі договору про створення сімейного фермерського господарства [5].

Наголошуємо, що договір про створення сімейного фермерського господарства без набуття статусу юридичної особи, у випадку створення як фізичною особою-підприємцем так і членами його однієї сім'ї повинен бути складений у письмовій та нотаріально посвідченим.

Типова форма договору (декларації) про створення сімейного фермерського господарства затверджена наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України 05 квітня 2019 року № 177.

Наголошуємо, що у випадку створення фермерського господарства без статусу юридичної особи однією фізичною особою – підприємцем, то правоустановлюючим документом виступає лише декларація, а коли фізична особа – підприємець працюватиме разом зі членами своєї сім'ї то правоустановлюючим документом у такому випадку є договір.

Зазначаємо, що фермерське господарство як юридична особа може бути створено трьома способами.

Зокрема, створене: а) одним громадянином України, який досяг 18 років; б) кількома громадянами України, які є родичами або членами сім'ї, відповідно до закону (ст. 9 Закону України «Про фермерське господарство»); в) виключно члени однієї сім'ї громадян України, відповідно до статті 3 Сімейного кодексу України, та має статус сімейного фермерського господарства [4, с. 394].

На нашу думку, сімейне фермерське господарство без набуття статусу юридичної особи є дуже подібним до селянського (фермерського) господарства. Всі члени такого господарства, як зауважено нами раніше, виступали як «сукупний підприємець» зі складом членів господарства (членів однієї сім'ї), як «співпідприємців» [1, с. 177; 3, с. 16; 8, с. 164].

Ми стверджуємо, що члени однієї сім'ї, які створили фермерське господарство у незалежній Україні у вигляді сімейної ферми на підставі реєстрації фізичної особи - підприємця є «співпідприємцями» вищевказаної сімейної ферми.

З точки зору цього дослідження варто зупинитися на новому аграрному законодавстві, прийнятому у 2020-2021 році.

Зокрема, новий етап у становленні сільськогосподарських кооперативів у незалежній Україні було запроваджено з 15 листопада 2020 року, відповідно до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» [9] від 21 липня 2020 року [10, с. 184].

Звертаємо увагу на те, що у статті 5 вищевказаного Закону України, перебачено тільки два основні типи сільськогосподарських кооперативів: кооперативи, які мають мету – одержання прибутку та кооперативи, які функціонують без мети одержання прибутку.

Оскільки сільськогосподарський кооператив можуть створити тільки виробники сільськогосподарської продукції, то такими, на нашу думку, виступають, перш за все, фермерські господарства, які складають біля сімдесяти відсотків від загальної кількості всіх сільськогосподарських товаровиробників держави, в тому числі сімейні фермерські господарства, яке зареєстровані як фізична особа – підприємець.

На це, зокрема, націлюють норми статті 26 Закону України «Про фермерське господарство». Так, відповідно до частини першої зазначеної статті, фермерські господарства самостійно або разом з іншими сільськогосподарськими товаровиробниками можуть створювати не лише сільськогосподарські кооперативи, але й кооперативні банки, спілки, а також інші об'єднання чи бути засновниками (учасниками) господарських товариств. При цьому наголошуємо, що сільськогосподарські кооперативи за участю фермерських господарств повинні бути утвореними згідно з вимогами Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію».

Серед законодавчих актів аграрного та земельного спрямування (у 2020- 2021 роках) окрему увагу привертають Закони України: «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення» від 31 березня 2020 року за № 552-IX ; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» від 28 квітня 2021 року за № 1423-IX.

Вважаємо, що вищевказані законодавчі акти сприятимуть значному розширенню землекористання фермерських господарств, що в свою чергу підвищить продуктивність та рентабельність господарств.

На нашу думку, вищевказаними Законами в галузі земельних правовідносин та Законом «Про сільськогосподарську кооперацію», започатковано новий вищий (п'ятий) етап становлення фермерських господарств у державі.

Висновки. Таким чином, здійснивши аналіз розвитку фермерства в Україні протягом 1991-2021 років, виділяємо п'ять етапів розвитку фермерських господарств в незалежній Україні.

Основними типами фермерських господарств в Україні з 2017 року є фермерське господарство – юридична особа, та фермерське господарство без статусу юридичної особи, яке зареєстроване як фізична особа – підприємець.

В Україні відбувається становлення нових видів фермерських господарств – сімейних ферм.

Члени однієї сім'ї, які створили фермерське господарство у формі сімейної ферми на підставі реєстрації фізичної особи – підприємця є «співпідприємцями» вищевказаної сімейної ферми.

Значущість розвитку сімейних ферм та участь їх у діяльності сільськогосподарських кооперативів полягає у тому, що вони сприятимуть не лише задоволенню особистих потреб членів родин, але й забезпеченню екологічними продуктами харчування населення держави.

У перспективі, фермерські господарства можуть об'єднуватися для ефективного та прибуткового ведення господарювання у фермерські сільськогосподарські кооперативи, однак цьому повинна сприяти належна державна підтримка.

Список використаних джерел

1. Долинська М.С. Правові засади створення та діяльності селянських (фермерських) господарств в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 1999. 209 с.
2. Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х.: Страйд, 2005. 264 с.
3. Долинська М.С. Правові засади створення та діяльності селянських (фермерських) господарств в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 1999. 18 с.
4. Долинська М.С. Новели законодавства щодо створення фермерських господарств України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: юридичні науки. 2017. Випуск 865. С. 392-397.
5. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.
6. Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств: Закон України від 31.03.2016 № 1067-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 21. ст. 406.
7. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21. Ст. 135.
8. Долинська М.С. Правове становище селянських (фермерських) господарств в Україні. Львів: Каменярь. 1999. 179 с.
9. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 21.07.2021 р. № 819-IX. *Голос України* від 14.08.2020. № 144.
10. Долинська М. С. Новели правового регулювання діяльності сільськогосподарських кооперативів. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні*: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Львів, 11 грудня 2020 р.) / за заг. ред. І. В. Красницького. Львів: ЛьвДУВС, 2020 С. 180-184.

References

1. Doly`ns`ka, M. S. (1999) Legal bases of creation and activity of peasant (farmer) farms in Ukraine: PhD diss. L`viv. nacz. un-t im. Ivana Franka. L`viv, 209 p. ([in Ukrainian]).
2. Doly`ns`ka, M. S. (2005). *Fermers`ki gospodarstva Ukrayiny` : zemlekory`stuvannya, poryadok stvorenniya, diyal`nist` ta pry`py`nennya diyal`nosti* [Farms of Ukraine: the land, the order of creation, activity and termination of activities]. Kharkov, publishing house Stride. 264 p. (n Ukrainian)
3. Doly`ns`ka, M.S. (1999) *Pravovi zasady` stvorenniya ta diyal`nosti selyans`ky`x (farmers`ky`x) gospodarstv v Ukrayini* [Legal bases of creation and activity of peasant (farmer) farms in Ukraine]: Extended abstract of candidate' thesis. L`viv. nacz. un-t im. Ivana Franka. L`viv. 18 p. (in Ukrainian)
4. Doly`ns`ka, M.S. (2017). *Novely` zakonodavstva shhodo stvorenniya fermers`ky`x gospodarstv Ukrayiny`* [Legislative novelties to create farms in Ukraine]. *Visnyk Nacional`nogo universy`tetu «L`vivs`ka politexnika»*. *Seriya: yury`dy`chni nauky*, 865, 392-397. ([in Ukrainian])
5. On Farms: the Law of Ukraine No. 973-IV (2003, June 19). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. Retrived from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15>. (in Ukrainian)

6. On amendments to the Law of Ukraine "On the farm" on stimulation of creation and activity of family farming: the Law of Ukraine № 1067-VIII (2016, March 31). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2016, 21. 406. (in Ukrainian)
7. Family code of Ukraine (2002, January 10). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2002, 21, 135 (in Ukrainian)
8. Doly`ns`ka, M. S. (1999). *Pravove stanovy`shhe selyans`ky`x (farmers`ky`x) gospodarstv v Ukrayini* [Legal status of peasant (farmer) farms in Ukraine]. L`viv: Kamenyar, 179 p. (in Ukrainian).
9. About agricultural cooperation: Law of Ukraine № 819-IX(2021, August 14). *Golos Ukrayiny*.` pp. 144. (in Ukrainian)
10. Doly`ns`ka, M. S. (2020). *Novely` pravovogo reguluvannya diyal`nosti sil`s`kogospodars`ky`x kooperaty`viv* [Novelties of legal regulation of agricultural cooperatives]. *Teorety`ko-pry`kladni problemy` pravovogo reguluvannya v Ukrayini: Materialy` Vseukrayins`koyi nauk.-prakt. konf. (m. L`viv, 11 grudnya 2020 r.) / za zag. red. I. V. Krasny`cz`kogo* (pp. 180-184). L`viv: L`vDUVS. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 31.05.2021

прийнята до друку 09.06.2021

The article: is received 31.05.2021

is accepted 09.06.2021

Бібліографія: Долинська М. С. Основні етапи становлення фермерських господарств у незалежній Україні. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2021. №. 11 (23). С. 125–132. DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.125-132.

УДК 347.126

DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.133-145

ПРАВО НА ІНФОРМАЦІЮ У ЗАКОНОДАВСТВІ ПРО КОРПОРАТИВНІ ПРАВОВІДНОСИНИ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РЕГУЛЮВАННЯ

Соловйов Борис Олегович,

аспірант кафедри цивільного права Інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
вул. Михайлівська, 16, м. Київ, Україна, 01001
e-mail: b.soloviov@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2635-4096>

Мета. Метою статті є здійснення теоретико-правового аналізу права на інформацію у національному та зарубіжному законодавстві про корпоративні правовідносини і розробка обґрунтованих теоретичних висновків щодо вдосконалення національного корпоративного законодавства. **Методика.** При вивченні об'єкта дослідження використовувалася такі загальнонаукові методи: метод аналізу, синтезу, дедукції, абстрагування, порівняння, системно-структурний, структурно-логічний. Порівняльно-правовий і формально-юридичний методи стали основою для аналізу національного та зарубіжного корпоративного законодавства, виявлення подібного та відмінного у загальних засадах регулювання відповідних правовідносин. **Результати:** у процесі дослідження встановлено, що право на інформацію є гарантією дотримання корпоративних прав та охоронюваних законом інтересів учасників юридичної особи корпоративного типу (корпорації), адже саме інформація дає можливість учаснику корпорації належним чином реалізувати свої корпоративні права. Аналіз національного законодавства дає можливість констатувати, що правові норми, що закріплюють право на інформацію у корпоративних правовідносинах та порядок його реалізації, викладені досить безсистемно та занадто абстрактно. Акти національного корпоративного законодавства не містять детального переліку та видів інформації, на отримання якої має право учасник корпорації. **Наукова новизна.** Проведено вивчення основних актів корпоративного законодавства Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії, Співдружності Австралії та Канади, що дає можливість відзначити, що у країнах англосаксонської правової сім'ї право на інформацію у корпоративних правовідносинах розглядається як право на будь-яку інформацію про діяльність корпорації. **Практична значимість.** Доведено необхідність внесення змін до актів національного корпоративного законодавства у процесі рекодифікації цивільного законодавства України шляхом визнання будь-якої інформації про корпорацію та її діяльність, яка має безпосереднє або опосередковане значення для реалізації учасником своїх корпоративних прав або виконання відповідних обов'язків, об'єктом корпоративних правовідносин та деталізації порядку реалізації права на інформацію у корпоративних правовідносинах.

Ключові слова: корпоративна інформація, рекодифікація цивільного законодавства, корпорація, право на інформацію, корпоративні правовідносини, корпоративне управління, корпоративне законодавство.

Borys Soloviov

PhD Student at the Civil Law Department of Institute of Law
Taras Shevchenko National University of Kyiv
16 Mykhailivska Street, Kyiv, Ukraine, 01001
e-mail: b.soloviov@gmail.com

THE RIGHT TO INFORMATION IN THE LEGISLATION ON CORPORATE RELATIONS: NATIONAL AND FOREIGN REGULATION EXPERIENCE

The purpose of the article is to carry out a theoretical and legal analysis of the right to information in national and foreign legislation on corporate relations and to develop substantiated theoretical conclusions on the improvement of national corporate legislation.

Methodology. The following general scientific methods were used in the process of research object analysis: the method of analysis, synthesis, deduction, abstraction, comparison, system-structural, structural-logical methods. Comparative legal and formal legal methods have become the basis for the analysis of national and foreign corporate legislation, identification of similarities and differences in the general principles of respective legal relations regulation.

Results. The study found that the right to information is a guarantee of corporate rights and legally protected interests of corporate legal entity (corporation) members, as information enables corporation members to exercise their corporate rights properly. The analysis of national legislation gives grounds to state that the legal norms enshrining the right to information in corporate legal relations and the order of its realization, are formulated unsystematically and in an abstract way. National corporate legislation acts do not contain a detailed list and types of information to which a corporation member is entitled. **Scientific novelty** Analysis of the main corporate legislation acts of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, the Commonwealth of Australia and Canada gives ground to state that the right to information in corporate relations is considered to be the right to any information about the corporation in the Anglo-Saxon legal family. **Practical significance.** The need of making changes to national corporate legislation acts in the process of recodification of the civil legislation of Ukraine has been proven. It has been proposed to recognize any information about the corporation and its activities as an object of corporate relations whether this information directly or indirectly concerns the exercise of members' corporate rights or performance of respective duties, and to detail the way of the right to information realization in corporate legal relations.

Key words: corporate information; recodification of civil legislation; corporation; right to information; corporate legal relations; corporative management; corporate legislation.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку національної системи права мають місце процеси демократизації, лібералізації, інтеграції України у європейський та світовий простір, що є наслідком зближення України з Європейським співтовариством протягом останніх років. Неабияке значення має і процес рекодифікації цивільного законодавства України, спрямований на ґрунтовне оновлення та осучаснення механізму правового регулювання приватного права. Усе вищенаведене підкреслює

значущість питання підвищення рівня корпоративного управління для ефективного регулювання корпоративних правовідносин.

Значення права на інформацію у корпоративних правовідносинах важко перебільшити. Це пов'язано з тим, що ефективна реалізація усіх інших корпоративних прав (право на управління, право на дивіденди, право на отримання частини активів юридичної особи корпоративного типу (надалі також – корпорації) у разі ліквідації останньої) може мати місце лише у випадку, коли учасник володіє повною, достовірною та актуальною інформацією про діяльність корпорації. Відсутність цього істотно ускладнює як участь в управлінні корпорацією, так і реалізацію інших правомочностей учасника, а у певних випадках взагалі унеможливорює це. Саме реалізація права на інформацію у корпоративних правовідносинах є першочерговою умовою ефективного здійснення інших корпоративних прав учасників корпорації.

На жаль, право на інформацію у корпоративних правовідносинах не є достатньо врегульованим. Акти національного корпоративного законодавства по-різному визначають зміст права на інформацію, порядок його реалізації, обсяг інформації, право на отримання якої має уповноважена особа. Як наслідок, у правозастосовчій практиці мають місце проблеми, пов'язані із неоднаковим застосуванням судами правових норм, що регулюють право на інформацію у корпоративних правовідносинах. На нашу думку, на особливу увагу заслуговує зарубіжний досвід регулювання права на інформацію у корпоративних правовідносинах, адже це надасть можливість використати найбільш ефективні механізми у процесі оновлення цивільного законодавства України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми корпоративних прав, у тому числі і права на інформацію, досліджувалися у працях Н. С. Кузнецової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. М. Кравчука, В. В. Луця, В. І. Борисової та інших вчених. Вагомими є напрацювання зарубіжних дослідників, серед яких слід виокремити праці Д. В. Ломакіна та В. А. Белова. Однак, незважаючи на активний науковий інтерес до цієї проблематики, право на інформацію у національному та зарубіжному законодавстві про корпоративні правовідносини не були об'єктом комплексних наукових досліджень.

Постановка завдання. Метою цієї статті є здійснення теоретико-правового аналізу права на інформацію у національному та зарубіжному законодавстві про корпоративні правовідносини і розробка обґрунтованих теоретичних висновків щодо вдосконалення національного корпоративного законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Отримання інформації про діяльність корпорації є гарантією дотримання прав та охоронюваних законом інтересів її учасників. Саме інформація дає можливість учаснику корпорації належним чином реалізувати свої корпоративні права. У цьому відношенні слід погодитися з позицією Д. В. Ломакіна, який вказує, що дихотомічний поділ права на інформацію на гарантію та на власне суб'єктивне цивільне право є доволі умовним, адже, як правило, право на інформацію одночасно виступає і гарантією дотримання прав учасників корпорації, і умовою реалізації ними цих прав, і власне самостійним корпоративним правом, що має особливий об'єкт – інформацію [5, с. 528].

Корпоративні правовідносини є яскравим прикладом цивільних правовідносин, у яких учасник може реалізувати будь-які права, лише володіючи певною інформацією [4, с. 10; 15, с. 84]. Важко уявити собі ситуацію, коли учасники корпорації, не знаючи інформацію про дату, час та місце проведення загальних зборів учасників, мають можливість повною мірою реалізувати право на управління. Аналогічний приклад може стосуватися і права на отримання дивідендів, адже реалізація цього права безпосередньо

залежить від того, чи володіє учасник корпорації інформацією про фінансові результати діяльності останньої, чи має він доступ до даних фінансової звітності тощо.

Одержання учасником корпорації необхідної інформації про її діяльність слід розглядати в якості одного з основоположних принципів корпоративного управління. Важливо зазначити, що до змісту права на інформацію входять як правомочність отримувати інформацію про діяльність корпорації, так і можливість учасника ознайомлюватися з фінансовою документацією корпорації у порядку, визначеному законодавством та установчими документами останньої. Спеціальне корпоративне законодавство уточнює порядок реалізації вищевказаних правомочностей.

У той же час важко погодитися з позицією представників доктрини, які вважають, що до змісту права на інформацію слід відносити можливість учасників передавати, розповсюджувати або іншим чином поширювати одержану інформацію [3, с. 11]. Так, праву учасника корпорації на інформацію як суб'єктивному цивільному праву кореспондує обов'язок корпорації щодо вчинення необхідних та достатніх дій для забезпечення учасника безперешкодною можливістю отримати відомості про корпорацію та її діяльність. У свою чергу очевидним є те, що для реалізації учасником права на інформацію корпорація повинна або надати йому відповідну інформацію, або створити необхідні та достатні умови для його ознайомлення з такою інформацією. Якщо має місце розповсюдження одержаної інформації учасником, то вести мову про зобов'язально-правову природу права на інформацію не доводиться, адже для вчинення таких дій учасником будь-яких зустрічних дій з боку корпорації не вимагається [5, с. 528–529].

Дослідження нормативного закріплення права на інформацію у корпоративних правовідносинах та порядку його реалізації, на нашу думку, варто розпочати із загальних положень, у тому числі і Конституції України, які мають фундаментальне значення для реалізації права на інформацію у будь-яких сферах. Так, згідно із ст. 34 Конституції України кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір [2]. Важливою є і правова норма, закріплена у ч. 1 ст. 302 Цивільного кодексу України (надалі – ЦК України), відповідно до якої фізична особа має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію [16].

Слід зазначити, що ЦК України містить низку спеціальних норм, присвячених правовому регулюванню права на інформацію у корпоративних правовідносинах. Згідно із п. 5 ч. 1 ст. 116 ЦК України учасники господарського товариства мають право одержувати інформацію про діяльність товариства у порядку, встановленому установчим документом товариства та законом. У той же час ч. 1 ст. 117 ЦК України закріплює обов'язок учасників господарського товариства не розголошувати комерційну таємницю та конфіденційну інформацію про діяльність товариства.

Певна деталізація зазначених вище положень ЦК України має місце у Законі України «Про господарські товариства». Так, згідно із ст. 10 Закону учасники товариства мають право одержувати інформацію про діяльність товариства. На вимогу учасника товариство зобов'язане надавати йому для ознайомлення річні баланси, звіти товариства про його діяльність, протоколи зборів [10]. Отже, у Законі України «Про господарські товариства», окрім закріплення права на інформацію про діяльність товариства, наведений перелік документів, з якими може ознайомитися учасник господарського товариства. Звертає на себе увагу той факт, що визначений законодавцем перелік є закритим.

У Господарському кодексу України (надалі – ГК України), на жаль, не знайшли

свого закріплення правові норми, присвячені регулюванню права на інформацію у корпоративних правовідносинах. У ст. 90 ГК України, присвяченій обліку і звітності господарських товариств, лише вказується перелік інформації, що підлягає оприлюдненню господарським товариством, у статутному капіталі якого більше 50 відсотків акцій (часток) належать територіальній громаді або державі, а також господарським товариством, 50 і більше відсотків акцій (часток) якого належать господарському товариству, частка територіальної громади або держави в якому становить 100 відсотків. Інформація про діяльність таких господарських товариств оприлюднюється шляхом розміщення її на власній веб-сторінці (веб-сайті) або на офіційному веб-сайті суб'єкта управління, який здійснює функції з управління його корпоративними правами у порядку та строки, визначені Кабінетом Міністрів України або відповідною місцевою радою (ч. 3 ст. 90 ГК України) [1].

Вважаємо за необхідне проаналізувати також положення законодавства щодо права на інформацію в окремих видах юридичних осіб корпоративного типу. Розпочнемо з товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю.

Так, у ч. 1 ст. 5 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» закріплено, що учасники товариства мають право отримувати інформацію про господарську діяльність товариства [13]. На жаль, перелік документів, до яких можуть мати доступ учасники таких товариств, у Законі не деталізовано.

У той же час слід вказати, що у ч. 11 ст. 32 Закону, присвяченій регулюванню порядку скликання загальних зборів учасників товариства, законодавець визначив, що виконавчий орган товариства зобов'язаний надати учасникам товариства можливість ознайомитися з документами та інформацією, необхідними для розгляду питань порядку денного на загальних зборах учасників. Виконавчий орган товариства забезпечує належні умови для ознайомлення з такими документами та інформацією за місцезнаходженням товариства у робочий час, якщо інший порядок не передбачений статутом товариства. У ч. 11 ст. 24 цього ж Закону, що регулює правовідносини, пов'язані з виходом учасника товариства, закріплено, що товариство зобов'язане надавати учаснику, який вийшов з товариства, доступ до документів фінансової звітності, інших документів, необхідних для визначення вартості його частки.

Досліджуючи право на інформацію у повному товаристві, слід звернутися до ст. 121 ЦК України, у якій передбачено, що кожний учасник повного товариства, незалежно від того, чи уповноважений він вести справи товариства, має право ознайомлюватися з усією документацією щодо ведення справ товариства. Відмова від цього права чи його обмеження, зокрема за домовленістю учасників товариства, є нікчемною.

З точки зору реалізації права на інформацію у корпоративних правовідносинах, що виникають у повному товаристві, вважаємо виваженою позицію законодавця щодо недопустимості відмови або обмеження цього права, що підкреслює його безумовний характер.

Щодо командитного товариства слід зазначити таке. У ч. 2 ст. 137 ЦК України визначено, що вкладник командитного товариства має право ознайомлюватися з річними звітами та балансами товариства. Аналогічне право закріплено у ст. 79 Закону України «Про господарські товариства». Звертаємо увагу на те, що перелік документів, закріплений у вказаних нормах, є закритим.

Наступним слід провести аналіз правових норм, присвячених регулюванню права на інформацію у виробничих кооперативах. Так, відповідно до ч. 1 ст. 99 ЦК України одержання достовірної та повної інформації про фінансово-господарську діяльність

кооперативу є одним з основних прав членів виробничого кооперативу.

У той же час у Законі України «Про кооперацію» зміст права на інформацію сформульовано іншим чином. Відповідно до ст. 12 цього Закону одним з основних прав члена кооперативу визнається право звертатися до органів управління та органів контролю за діяльністю кооперативу, посадових осіб кооперативу із запитами, пов'язаними з членством у кооперативі, діяльністю кооперативу та його посадових осіб, одержувати письмові відповіді на свої запити [12]. З точки зору визначення змісту та безумовності права на інформацію вважаємо чинну редакцію ст. 12 Закону України «Про кооперацію» невдалою та такою, що підлягає зміні.

Серед усіх юридичних осіб корпоративного типу найбільш детально право на інформацію врегульовано в акціонерних товариствах. Проаналізуємо відповідні положення законодавства більш детально.

Так, у ч. 1 ст. 25 Закону України «Про акціонерні товариства» передбачено, що кожною простою акцією акціонерного товариства її власнику - акціонеру надається однакова сукупність прав, включаючи право на отримання інформації про господарську діяльність акціонерного товариства. У статуті акціонерного товариства визначається обсяг прав, які надаються акціонеру - власнику кожного класу привілейованих акцій, у тому числі і порядок отримання ним інформації (ч. 2 ст. 26 Закону). До обов'язків акціонерів Законом віднесено нерозголошення комерційної таємниці та конфіденційної інформації про діяльність товариства (ч. 1 ст. 29 Закону) [8].

Важливість права на інформацію підкреслюється і у Принципах корпоративного управління, затверджених рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 22.07.2014 року № 955 [7]. Так, згідно із п.п. 2.1.1, 2.1.3. Принципів кожен акціонер має право на своєчасне отримання повної та достовірної інформації про фінансово-господарський стан товариства та результати його діяльності, суттєві факти, що впливають або можуть впливати на вартість цінних паперів та (або) розмір доходу за ними, про випуск товариством цінних паперів тощо, що забезпечується:

–вчасним отриманням повідомлення про скликання загальних зборів, що містить інформацію про дату, час та місце проведення зборів, а також повний перелік питань порядку денного з обов'язковим зазначенням способу, за допомогою якого акціонери можуть ознайомитися з документами щодо порядку денного;

–своєчасним та у зручний для акціонера спосіб ознайомленням з матеріалами, пов'язаними з порядком денним загальних зборів, та отриманням додаткової інформації стосовно питань порядку денного від посадових осіб та інших уповноважених осіб товариства.

Усім акціонерам надаються рівні права та можливості щодо доступу до інформації (пп. г п. 2.2. Принципів).

Порядок надання акціонерним товариством інформації акціонерам детально врегульований у ст. 78 Закону України «Про акціонерні товариства». Так, акціонерне товариство забезпечує кожному акціонеру доступ до таких документів:

- статут товариства, зміни до статуту, засновницький (установчий) договір;
- положення про загальні збори, наглядову раду, виконавчий орган та ревізійну комісію, інші внутрішні положення товариства, що регулюють діяльність органів товариства, та зміни до них;
- положення про кожну філію та кожне представництво товариства;
- принципи (кодекс) корпоративного управління товариства;
- протоколи загальних зборів;

- матеріали, з якими акціонери мають (мали) можливість ознайомитися під час підготовки до загальних зборів;
- протоколи засідань наглядової ради та колегіального виконавчого органу, накази і розпорядження голови колегіального та одноосібного виконавчого органу;
- протоколи засідань ревізійної комісії, рішення ревізора товариства;
- висновки ревізійної комісії (ревізора) та аудитора (аудиторської фірми) товариства;
- річна фінансова звітність;
- документи звітності, що подаються відповідним державним органам;
- проспект цінних паперів або рішення про емісію цінних паперів, а також свідоцтво про реєстрацію випуску акцій та інших цінних паперів товариства;
- особлива інформація про товариство згідно з вимогами законодавства;
- звіти наглядової ради (у разі її створення), виконавчого органу, ревізійної комісії (ревізора) (у разі її створення);
- положення про винагороду членів наглядової ради та виконавчого органу публічного акціонерного товариства;
- звіти про винагороду членів наглядової ради та виконавчого органу публічного акціонерного товариства;
- документи, на підставі яких визначена ринкова вартість майна;
- інші документи, передбачені законодавством, статутом товариства, його внутрішніми положеннями, рішеннями загальних зборів, наглядової ради, виконавчого органу.

Варто зазначити, що акціонер, який володіє значним пакетом акцій, має доступ до будь-яких інших документів товариства, що містять відомості про фінансово-господарську діяльність цього товариства. У разі якщо у вищезазначених документах наявна інформація з обмеженим доступом, акціонерне товариство та акціонер зобов'язані забезпечувати дотримання режиму користування та розкриття такої інформації, встановленого законом.

Істотною перевагою Закону України «Про акціонерні товариства» є закріплення порядку реалізації акціонером права на інформацію. Так, у ч. 2 ст. 78 Закону передбачається, що протягом 10 робочих днів з дня надходження письмової вимоги акціонера корпоративний секретар, а в разі його відсутності – виконавчий орган акціонерного товариства зобов'язаний надати цьому акціонеру завірені підписом уповноваженої особи товариства копії відповідних документів, визначених ч. 1 ст. 78 Закону. За надання копій документів товариство може стягувати плату, розмір якої не може перевищувати вартості витрат на виготовлення копій документів та витрат, пов'язаних з пересиланням документів поштою, до моменту надання таких документів.

Окрім цього, будь-який акціонер, за умови повідомлення виконавчого органу не пізніше ніж за п'ять робочих днів, має право на ознайомлення з документами, передбаченими ч. 1 ст. 78 Закону, у приміщенні товариства за його місцезнаходженням у робочий час. Виконавчий орган товариства має право обмежувати строк ознайомлення з документами товариства, але в будь-якому разі строк ознайомлення не може бути меншим 10 робочих днів з дати отримання товариством повідомлення про намір ознайомитися з документами товариства.

Акціонери також мають право отримувати додаткову інформацію про діяльність товариства за згодою виконавчого органу товариства або у випадках і порядку, передбачених статутом або рішенням загальних зборів акціонерного товариства.

Вважаємо, що належній реалізації права акціонера на інформацію сприяє і механізм розкриття інформації акціонерними товариствами. Відповідно до ч. 5 ст. 78 Закону України «Про акціонерні товариства» акціонерне товариство зобов'язане розкривати інформацію відповідно до законів України, серед яких слід вказати Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» (з 01.07.2021 року – Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів») та Закон України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» [9; 11; 14].

Порядок розкриття інформації акціонерними товариствами, окрім законів, визначається великою кількістю підзаконних нормативно-правових актів, зокрема Положенням про розкриття інформації емітентами цінних паперів, затвердженим рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку № 2826 від 03.12.2013 року [6].

В умовах рекодифікації цивільного законодавства важливого значення набуває вивчення досвіду правового регулювання права на інформацію у корпоративних правовідносинах в іноземних правових системах. Зазначене дозволить підвищити рівень корпоративного управління шляхом використання ефективних механізмів та найкращих світових практик правового регулювання у цій сфері.

Корпоративне законодавство України було розроблено із застосуванням провідного досвіду багатьох європейських країн, тому воно містить значну кількість правових норм, змістовно подібних до аналогічних норм країн романо-германської правової сім'ї. У зв'язку з цим дотримуємося позиції, що більш доцільним є аналіз законодавства країн англосаксонської правової сім'ї. Проаналізуємо корпоративне законодавство Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії, Співдружності Австралії та Канади.

Основою корпоративного законодавства Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії є Закон про компанії 2006 року (Companies Act). Відповідно до положень цього Закону учасник компанії має право ознайомлюватися та безоплатно отримувати копії таких документів: виписка з рахунку компанії за останній рік; останній річний звіт компанії; останній звіт директора компанії; аудиторський звіт компанії [17].

Компанія зобов'язана виконати вимогу учасника протягом 7 днів. У випадку неотримання копії вищезазначених документів після спливу семиденного строку компанія та її посадові особи, винні у невиконанні покладеного на них обов'язку відповідно до Закону про компанії, притягаються до адміністративної відповідальності у судовому порядку. До них застосовується адміністративне стягнення у вигляді штрафу.

Важливо зазначити, що учасник компанії не має доступу до документів бухгалтерської звітності. Навіть директор компанії має обмежений доступ до цієї інформації. Прецедентна практика англійських судів дає підстави зробити висновок, що директор компанії має право ознайомлюватися із бухгалтерськими звітами, тільки якщо він не прагне отримати доступ до них з неналежною метою, а на компанії, яка намагається відмовити у доступі, лежить тягар довести, що мотиви директора є неналежними [20].

Цікавими для аналізу є положення корпоративного законодавства Співдружності Австралії. Так, основним принципом реалізації права на інформацію у корпоративному

законодавстві Співдружності Австралії є принцип обов'язкового розкриття інформації. Дотримання цього принципу стає можливим завдяки законодавчо закріпленому обов'язку корпорацій розкривати будь-які документи, що містять інформацію, яка прямо чи опосередковано може вплинути на вартість та оборотоздатність цінних паперів акціонерного товариства або часток у статутному капіталі товариств з обмеженою відповідальністю.

Більшість корпорацій, наприклад, публічні акціонерні товариства та товариства, що мають понад 100 учасників, зобов'язані готувати щорічні фінансові звіти та звіти директорів за кожен фінансовий рік та подавати ці звіти до Австралійської комісії з цінних паперів та інвестицій. У той же час усі інші корпорації зобов'язані подавати до уповноваженого органу фінансові звіти та звіти директорів лише тоді, коли їм це доручає учасник, частка якого у статутному капіталі товариства становить не менше 5 %. Цей обов'язок реалізується завдяки спеціальним засобам програмного забезпечення, а власне розкриття інформації відбувається двічі на рік відповідно до положень Закону про корпорації 2001 року (Corporations Act) [18].

Фінансові звіти включають власне фінансову звітність, примітки до неї та декларації директорів щодо заяв та приміток, а звіт директорів повинен містити загальну інформацію про діяльність корпорації, окрім інформації, що вимагається Законом про корпорації 2001 року.

Кожен учасник товариства має право вимагати від товариства копії фінансових звітів та звітів директорів у паперовому (або електронному вигляді) або шляхом онлайн-доступу до цих документів через мережу Інтернет.

Учасник також має право ознайомлюватися з аудиторським звітом, реєстром учасників, реєстром опціонів та облігацій корпорації, протоколами загальних зборів учасників, зборів директорів та усіма рішеннями, прийнятими корпорацією без скликання зборів. Варто зазначити, що корпорація зобов'язана забезпечити доступ учасників до вищевказаних документів на безоплатній основі [19].

На окрему увагу заслуговує корпоративне законодавство Канади. Враховуючи, що ця держава за формою устрою є федерацією, аналіз права на інформацію у корпоративних правовідносинах буде проведений на підставі законодавства провінції Онтаріо.

Так, основним актом корпоративного законодавства провінції Онтаріо є Закон Онтаріо про комерційні корпорації 1990 року (Ontario Business Corporations Act). Цей Закон у ст. 140 (1) вимагає від корпорації постійного ведення та збереження у зареєстрованому офісі корпорації або в іншому місці в Онтаріо, визначеному директорами, таких документів: статут та інші акти корпорації, копії будь-яких угод між учасниками корпорації; протоколи загальних зборів та рішення учасників; реєстр директорів, у тому числі колишніх, у якому зазначаються їхні імена, адреси проживання, строк перебування на посаді, підстави набуття та припинення повноважень; реєстр цінних паперів; реєстр прав на землю [21].

Учасники корпорації, бенефіціарні власники, кредитори корпорації та їх законні представники можуть ознайомлюватися із вказаними вище документами у звичайний робочий час корпорації та мають право безоплатно отримувати витяги з цих документів. Особливістю є те, що у випадку, коли корпорація є юридичною особою, основним видом діяльності якої є надання послуг, то будь-яка особа може вчиняти вищенаведені дії після сплати розумного внеску.

Важливо зауважити, що суди провінції Онтаріо розглядають вищенаведені

законодавчі положення та право на інформацію у корпоративних правовідносинах як безумовне, тобто корпорація не має права вчиняти будь-які дії, спрямовані на обмеження вільного та безперешкодного доступу учасників корпорації, бенефіціарних власників та кредиторів корпорації до її документів. Відмова або обмеження доступу учасника до документів, визначених у ст. 140 (1) Закону, є порушенням Закону Онтаріо про комерційні корпорації.

На нашу думку, вагомим нюансом корпоративного законодавства провінції Онтаріо, є те, що Закон Онтаріо про комерційні корпорації не дає учаснику корпорації права ознайомлюватися із бухгалтерськими документами та протоколами засідань органів управління корпорації, постановами директорів та/або будь-якого комітету корпорації. Для доступу до цих документів учаснику доведеться отримати судовий наказ, який зазвичай видається у більшості спорів, пов'язаних з доступом учасника корпорації до інформації про її діяльність.

У той же час учасники корпорації уповноважені ознайомлюватися із бухгалтерськими документами та протоколами засідань органів управління корпорації, постановами директорів тощо під час підготовки до щорічних зборів учасників корпорації. Однак, у такому випадку вони отримують доступ лише до документів бухгалтерської відомості за останній фінансовий рік.

Висновки. Проведений аналіз національного законодавства дає підстави зробити висновок, що правові норми, що закріплюють право на інформацію у корпоративних правовідносинах та порядок його реалізації, викладені досить безсистемно та занадто абстрактно. Акти національного корпоративного законодавства не містять детального переліку та видів інформації, на отримання якої має право учасник корпорації. На нашу думку, це є істотним недоліком, що значно ускладнює як участь в управлінні корпорацією, так і реалізацію інших правомочностей учасника. Вважаємо, що у національному законодавстві при визначенні інформації як об'єкта корпоративних правовідносин, слід виходити з того, що будь-яка інформація про корпорацію та її діяльність, яка має безпосереднє або опосередковане значення для реалізації учасником своїх корпоративних прав або виконання відповідних обов'язків, є об'єктом корпоративних правовідносин. Дотримуємося позиції, що такий широкий підхід до розуміння інформації дає можливість створити найбільш ефективні гарантії реалізації корпоративних прав учасників. На окрему увагу заслуговує закріплення у корпоративному законодавстві порядку реалізації права на інформацію у корпоративних правовідносинах.

Аналіз актів корпоративного законодавства зарубіжних країн (Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії, Співдружності Австралії та Канади) дає можливість відзначити, що у країнах англосаксонської правової сім'ї право на інформацію у корпоративних правовідносинах розглядається як право на будь-яку інформацію про діяльність корпорації. Це право є безумовним, адже корпорація не має права вчиняти будь-які дії, спрямовані на обмеження вільного та безперешкодного доступу учасників корпорації до інформації та документів, детальний перелік яких визначений корпоративним законодавством. Вважаємо, що такий підхід є правильним та має бути застосований у процесі оновлення цивільного законодавства України.

Список використаних джерел

1. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18, 19-20, 21-22. Ст. 144.

2. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Кравченко Р. С. Корпоративное управление: обеспечение и защита прав акционеров на информацию (российский и англо-американский опыт). Москва: Спарк, 2002. 112 с.
4. Кузнецова Н. С. О корпоративном праве и корпоративном законодательстве Украины: проблемные вопросы. *Гражданское право*. 2013. № 4. С. 9-13.
5. Ломакин Д. В. Корпоративные правоотношения: общая теория и практика ее применения в хозяйственных обществах. Москва: Статут, 2008. 672 с.
6. Положення про розкриття інформації емітентами цінних паперів, затверджене рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку № 2826 від 03.12.2013 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2180-13> (дата звернення: 24.03.2021).
7. Принципи корпоративного управління, затверджені рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 22.07.2014 року № 955. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr955863-14> (дата звернення: 25.03.2021).
8. Про акціонерні товариства : Закон України від 17 вересня 2008 року № 514-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. № 50-51. Ст. 384.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів: Закон України від 19 червня 2020 року № 738-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 31. Ст. 268.
10. Про господарські товариства: Закон України від 19 вересня 1991 року № 1576-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 49. Ст. 682.
11. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні: Закон України від 30 жовтня 1996 року № 448/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 51. Ст.292.
12. Про кооперацію: Закон України від 10 липня 2003 року № 1087-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 5. Ст.35.
13. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 06 лютого 2018 року № 2275-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 13. Ст.69.
14. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3480-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 31. Ст. 268.
15. Спасибо-Фатєєва І. В. Вчення про корпоративні права та цивілістична доктрина. *Право України*. 2014. № 6. С. 84 - 92.
16. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
17. Companies Act 2006. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/46/contents> (дата звернення: 15.02.2021).
18. Corporations Act 2001. Federal Register of Legislation. URL: <https://www.legislation.gov.au/Details/C2017C00328> (дата звернення: 29.01.2021).
19. Disputes about access to company information by Australian Securities and Investments Commission. URL: <https://asic.gov.au/about-asic/contact-us/how-to-complain/disputes-about-access-to-company-information/> (дата звернення: 28.02.2021).
20. Iwan Emanuel. What Rights Do Directors Have To Access Company Information? URL: <https://allanjan.es.com/-What-Rights-Do-Directors-Have-To-Access-Company-Information> (дата звернення: 31.01.2021).

21. Ontario Business Corporations Act. URL: <https://www.ontario.ca/laws/statute/90b16>
(дата звернення: 30.01.2021).

References

1. Commercial Code of Ukraine, Law of Ukraine № 436-IV (2003, January 16). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 2003, 18, 19-20, 21-22, 144 (in Ukrainian).
2. Constitution of Ukraine, Law of Ukraine № 254k/96-VR (1996, June 28). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, (30), 141 (in Ukrainian).
3. Kravchenko, R. S. (2002). *Korporativnoye upravleniye: obespecheniye i zashchita prav aktsionerov na informatsiyu (rossiyskiy i anglo-amerikanskiy opyt)* [Corporate Governance: Ensuring and Protecting Shareholders' Rights to Information (Russian and Anglo-American Experience)]. Moskva: Spark (in Russian).
4. Kuznetsova, N. S. (2013). *O korporativnom prave i korporativnom zakonodatel'stve Ukrainy: problemnyye voprosy* [On corporate law and corporate legislation of Ukraine: problematic issues]. *Civil law*, 4, 9-13 (in Russian).
5. Lomakin, D. V. (2008). *Korporativnyye pravootnosheniya: obshchaya teoriya i praktika yeye primeneniya v khozyaystvennykh obshchestvakh* [Corporate legal relations: general theory and practice of its application in economic societies]. Moskva: Statut (in Russian).
6. Regulations on disclosure of information by issuers of securities, approved by the decision of the National Commission on Securities and Stock Market № 2826 (2013, March 12). Retrived from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2180-13> (Last accessed: 24.03.2021) (in Ukrainian).
7. Principles of corporate governance, approved by the decision of the National Commission on Securities and Stock Market № 955 (2014, July 22). Retrived from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr955863-14> (Last accessed: 25.03.2021) (in Ukrainian).
8. On Joint Stock Companies: Law of Ukraine № 514-VI (2008, September 17). *Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrai'ny*, (50-51), 384 (in Ukrainian).
9. On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Simplification of Attracting Investments and Introduction of New Financial Instruments: Law of Ukraine № 738-IX (2020, June 19). *Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrai'ny*, (31), 268 (in Ukrainian).
10. On Business Associations: Law of Ukraine № 1576-XII (1991, September 19). *Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrai'ny*, (49), 682 (in Ukrainian).
11. On state regulation of the securities market in Ukraine: Law of Ukraine № 448/96-VR (1996, October 30). *Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrai'ny*, (51), 292 (in Ukrainian).
12. On cooperation: Law of Ukraine № 1087-IV (2003, July 10). *Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrai'ny*, (5), 35 (in Ukrainian).
13. On Limited and Additional Liability Companies: Law of Ukraine № 2275-VIII (2018, February 6). *Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrai'ny*, (13), 69 (in Ukrainian).
14. On securities and the stock market: Law of Ukraine № 3480-IV (2006, February 23). *Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrai'ny*, (31), 268 (in Ukrainian).
15. Spasybo-Fatyeyeva, I. V. (2014). *Vchennya pro korporativni prava ta tsyvilistychna doktryna* [The doctrine of corporate rights and civil doctrine]. *Law of Ukraine*, 6, 84 – 92 (in Ukrainian).
16. Civil Code of Ukraine, Law of Ukraine № 435-IV (2003, January 16). *Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrai'ny*, (40-44), 356 (in Ukrainian).

17. Companies Act (2006). Retrived from: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/46/contents> (Last accessed: 15.02.2021).
18. Corporations Act (2001). Federal Register of Legislation. Retrived from: <https://www.legislation.gov.au/Details/C2017C00328> (Last accessed: 29.01.2021).
19. Disputes about access to company information by Australian Securities and Investments Commission. Retrived from: <https://asic.gov.au/about-asic/contact-us/how-to-complain/disputes-about-access-to-company-information/> (Last accessed: 28.02.2021).
20. Emanuel, I. (2019). What Rights Do Directors Have To Access Company Information? Retrived from: <https://allanjan.es.com/-What-Rights-Do-Directors-Have-To-Access-Company-Information> (Last accessed: 31.01.2021).
21. Ontario Business Corporations Act. Retrived from: <https://www.ontario.ca/laws/statute/90b16> (Last accessed: 30.01.2021).

*Стаття: надійшла до редакції 21.05.2021
прийнята до друку 07.06.2021
The article: is received 21.05.2021
is accepted 07.06.2021*

Бібліографія: Соловйов Б. О. Право на інформацію у законодавстві про корпоративні правовідносини: вітчизняний та зарубіжний досвід регулювання. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2021. №. 11 (23). С. 133–145. DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.133-145.

УДК 347.6

DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.146-158

ФОРМИ ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ У СІМЕЙНОМУ ПРАВІ

Ходак Світлана Михайлівна,

кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри права

ЗВО «Університет Короля Данила»

вул. Коновальця, 35, Івано-Франківськ, Україна, 76018

e-mail: svitlana.khodak@ukd.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4761-4213>

Мета. Метою дослідження є визначення форм захисту інтересів у сімейному праві, розкриття особливості форм захисту інтересів у сімейному праві, та розгляд юрисдикційної та неюрисдикційної форми їх захисту. **Методологія.** З-поміж філософських, загальнонаукових і спеціально-наукових методів використовувався такий як є техніко-юридичний метод, який застосовано при дослідженні способів та форм захисту інтересів в сімейному праві. **Наукова новизна** полягає в тому, що у статті констатовано, що під формою захисту інтересів у сімейному праві слід розуміти внутрішньо погоджений комплекс заснованих на нормах сімейного права організаційних та інших заходів, які здійснюються в рамках єдиного типу процедур, узгоджені спільною метою, спрямовані на попередження, припинення порушення інтересів і їх відновлення, здійснювані спеціальним юрисдикційним органом або ж особою, якій належить такий інтерес. У дослідження дістало подальший розвиток положення про те, що перелік способів захисту сімейних інтересів повинен виходити за рамки Сімейного кодексу, носити відкритий характер, що визначає можливість їх захисту іншими способами, не забороненими законом. Під юрисдикційною формою захисту інтересів у сімейному праві розуміється діяльність уповноважених державою органів щодо захисту сімейних прав та інтересів учасників сімейних відносин. До органів, які здійснюють такий захист, належать: суд, органи опіки та піклування, нотаріус та прокурор. Обґрунтовано універсальність судової форми захисту інтересів у сімейному праві. При цьому прийнято підхід, за яким захисту підлягає не лише інтерес, що порушений, але й такий інтерес, який на час захисту ще не порушений з метою попередження порушення. Неюрисдикційна форма захисту сімейних інтересів – це дії фактичного характеру, які суб'єкт сімейного права вчиняє для захисту свого інтересу або інтересу іншої особи без звернення до відповідних юрисдикційних органів. **Результати.** Автором виділено два способи здійснення права на самозахист інтересу в сімейному праві: 1) самозахист свого інтересу; 2) самозахист інтересу іншої особи. У статті доводиться ефективність медіації як юрисдикційної форми захисту сімейних інтересів. **Практична значимість.** Результати дослідження можна використати у правотворчій діяльності для удосконалення законодавства у сфері правової регламентації категорії інтересу; у навчальному процесі – при розробці навчальних посібників, методичних матеріалів із навчальної дисципліни «Сімейне право України».

Ключові слова: інтерес, приватні інтереси, публічні інтереси, законний інтерес, суб'єктивне право, презумпція, юрисдикційна форма захисту, неюрисдикційна форма захисту.

Svitlana Khodak

Candidate of Law, Senior Lecturer of the Department of Law at the King Danylo University, Konoval'tsja St., 35, Ivano-Franyusk, Ukraine, 76018
e-mail: svitlana.khodak@ukd.edu.ua

FORMS OF PROTECTION OF INTERESTS IN FAMILY LAW

Purpose. The purpose of the study is to determine the forms of protection of interests in family law. It is also necessary to disclose the features of forms of protection of interests in family law, and consideration of jurisdictional and non-jurisdictional forms of their protection. **Methodology.** Among the philosophical, general and special scientific methods used such as is the technical and legal method, which is used in the study of methods and forms of protection of interests in family law. **Scientific novelty** is that the article states that under the form of protection of interests in Family law should be understood as an internally agreed set of family law-based organizational and other measures carried out within a single type of procedures, agreed on a common goal, aimed at preventing, terminating violations and restoring them, by a special jurisdiction. The study further developed the provision that the list of ways to protect family interests should go beyond the Family Code, be open, which determines the possibility of their protection in other ways not prohibited by law. Under the jurisdictional form of protection of interests in family law means the activity of the bodies authorized by the state on protection of family rights and interests of participants of family relations. The bodies that provide such protection include: the court, guardianship authorities, notary and prosecutor. The universality of the judicial form of protection of interests in family law is substantiated. At the same time, an approach has been adopted, according to which not only the violated interest is subject to protection, but also such an interest, which has not been violated at the time of protection in order to prevent violation. A non-jurisdictional form of protection of family interests is a factual action that a subject of family law commits to protect his or her own interest or the interest of another person without recourse to the relevant jurisdictions. **Results.** The author singles out two ways of exercising the right to self-defense of interest in family law: 1) self-defense of one's interest; 2) self-defense of another person's interest. The article proves the effectiveness of mediation as a jurisdictional form of protection of family interests. **Practical significance.** The results of the study can be used in lawmaking to improve legislation in the field of legal regulation of the category of interest; in the educational process - in the development of textbooks, teaching materials on the subject "Family Law of Ukraine".

Key words: interest, private interests, public interests, legitimate interest, subjective law, presumption, jurisdictional form of protection, non-jurisdictional form of protection.

Постановка проблеми. Формування теорії захисту прав і охоронюваних законом інтересів в сімейному праві пов'язане із питаннями, зокрема й теоретико-методологічного характеру. Для визначення поняття захисту сімейних прав і охоронюваних законом інтересів нам необхідне розуміння правової природи, призначення і структури механізму цивільно-правового захисту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічне підґрунтя дослідження склали праці таких вітчизняних та зарубіжних учених, як: І.В. Венедіктова, М.М. Дякович, О.В. Дзера, І.В. Жилінкова, О.Ю. Ільїна, В.О. Кожевнікова, Р.А. Майданик,

Є.М. Решетник, З.В. Ромовська, І.Л. Сердечна, Р.О. Стефанчук, Ю.С. Червоний, Г.В. Чурпіта, Я.М. Шевченко та інших.о

Постановка проблеми. Мета дослідження - дослідити способи та форми захисту інтересів у сімейному праві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розгляд будь-яких питань, пов'язаних із здійсненням правосуддя у цивільних справах, так чи інакше пов'язане з необхідністю оперування юридичної категорією «зацікавленість», «правовий інтерес». При цьому, незважаючи на яскраво виражену удавану тотожність цих понять, мова йде про різні правові явища. Є.В. Михайлова зверталася до цієї проблеми, вказуючи на те, що поняття «юридична зацікавленість» тісно пов'язане, але не дорівнює поняттю «законний інтерес». Перше поняття лежить у площині судового процесу, друге - в сфері матеріального права [1, с. 30-31]. Також вчена зазначала, що законний інтерес є не властивістю сторони в процесі, а, за аналогією з суб'єктивним правом, предметом судового розгляду [1, с. 36-37]. Таким чином, законний інтерес як об'єкт судового захисту і предмет судового розгляду потребує ретельного дослідження його природи, оскільки він так само, як і суб'єктивне цивільне право, впливає на цивільну процесуальну і арбітражну процесуальну форму і крім цього, на сучасному етапі відсутні фундаментальні дослідження поняття і властивостей законного інтересу і окремих його видів. [2].

Вітчизняне законодавство є не єдиним джерелом поняття «законний інтерес»: даний термін активно використовується в міжнародно-правових документах, конституціях низки іноземних держав, а також у положеннях їх внутрішньодержавного законодавства.

Як неодноразово нами зазначалось, одним з перших поняття «законний інтерес» вжив Г.Ф. Шершеневич у своїй роботі «Загальна теорія права», ще у 1912 році. Він писав: «Члени одного суспільства виробили в собі звичку відстоювати всіма законними засобами свої права, повставати проти найменшого порушення їх законних інтересів, ставитися недоброзичливо до порушників правового порядку як до спільного ворога, а відповідно тому і самі намагаються не виходити з меж свого права» [3, с. 293].

О.Н. Кожухар одним із перших систематизував дослідження вчених радянського періоду стосовно визначення поняття захисту цивільних прав і охоронюваних законом інтересів. Вчений виокремив п'ять основних напрямів [4, с. 6, 7] у яких: 1) акцент зроблено на матеріально-правовій стороні акту цивільно-правового захисту прав і законних інтересів – системі заходів матеріально-правового порядку; 2) на перший план висунуто процесуальну сторону захисту прав і законних інтересів – діяльність уповноважених органів та осіб, спрямовану на відновлення порушених прав і законних інтересів, попередження правопорушення, усунення спірності права; 3) захист прав та законних інтересів характеризується в основному державно-примусовою діяльністю і її відновлювальною функцією (відновлення порушеного права); 4) захист прав та законних інтересів трактується доволі широко як правові норми; 5) захист прав і законних інтересів забезпечується не лише в результаті усунення правопорушення, а й насамперед за допомогою позитивного правового регулювання. Інакше кажучи, як зазначає вчений, захист права вбачається і у відносинах.

Зв'язок між учасниками сімейних відносин складаються в більшості випадків суб'єктивно. Завдання законотворця полягає в тому, щоб об'єктивно визначити характер цих зв'язків і, якщо він відповідає сутності держави, його цілям і завданням, відобразити його у праві, сформулювати прийоми і способи правового регулювання.

Чурпіта Г.В. систематизувала різні інтерпретації поняття захисту прав та інтересів з розумінням відповідної правової категорії як системи правових норм [5, с.44], зокрема такі: «що спрямовані на запобігання правопорушенням та усунення їхніх наслідків (Н.С. Малєїн [6, с. 192]); як державно-примусової діяльності, що гарантує відновлення порушеного права та виконання юридичного обов'язку (С.С. Алексєєв [7, с. 180]); як юридичної діяльності, спрямованої на усунення перешкод на шляху здійснення суб'єктами своїх прав та припинення порушення, відновлення положення, яке існувало до правопорушення (М.М. Дякович [8, с. 120]); як передбаченого законом порядку, відповідно до якого відбувається реалізація права на захист (Я.Г. Тріпільський [9, с. 9]); як системи активних заходів, що їх уживають суб'єкт цивільного права, компетентні державні чи інші органи, спрямованої на усунення порушень цивільного права чи інтересу, покладення виконання обов'язку з відновлення порушеного права на порушника (О.В. Дзера, І.О. Дзера [10, с. 129])».

Раніше ми відзначали, що сімейне право є комплексною галуззю права, у зв'язку з цим регулювання сімейних правовідносин здійснюється як приватноправовими, так і публічно-правовими засобами. Історія сімейного права свідчить про те, що на кожному етапі розвитку суспільства правова регламентація відносин між членами сім'ї була посилена або імперативом, або диспозитивом. Традиційне приватно-правове регулювання відносин, що входять у предмет сімейного права, тією чи іншою мірою коректувалося публічно - правовими елементами. Актуальним завжди залишається питання про межі імперативного втручання держави в приватно-правові за своєю суттю відносини між членами сім'ї. Здається, що саме ступінь прояву інтересу держави в упорядкуванні сімейних правовідносин, оптимальне співвідношення публічного інтересу і приватних інтересів членів сім'ї служать передумовами визначення характеру методу сімейно - правового регулювання як імперативно – диспозитивного [11].

Виділяють різні концепції захисту прав та інтересів. «Відповідно до першої, захист прав та інтересів спрямований на відновлення порушених чи оспорюваних суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів [12, с. 445], за іншою – на забезпечення уповноваженій особі реальної можливості здійснення її права [13, с. 44], зокрема, шляхом пред'явлення вимоги до правозобов'язаного суб'єкта виконати покладені на нього зобов'язання. Серед інших у науковій доктрині виділяється позиція З.В. Ромовської, яка пише: «Захист права – це діяльність, спрямована не тільки на відновлення порушеного права, але й саме таке відновлення. Тому правовий захист можна розглядати в динаміці як процес захисту, який має свій початок і кінець, виникає з моменту пред'явлення заяви й завершується виконанням рішення [14, с. 8–9].

Існує ще одна концепція, варта нашої уваги, – розкриття змісту категорії «захист права» в її співвідношенні з категорією «охорона». І.В. Венедіктова справедливо звертає увагу на те, що співвідношення охорони й захисту прав та інтересів має вигляд деякої системи противаг, у якій охорона надається виключно законним інтересам, а захист законних інтересів здійснюється виключно правовими методами [15, с. 226]. З.В. Ромовська робить акцент на тому, що правовий захист слід відрізняти від правової охорони. Остання складається з двох рівнів, на першому з яких здійснюється правове регулювання певних суспільних відносин, а на другому – охорона конкретних суб'єктивних прав [16, с. 15]» [5, с.45].

Існують дві основні форми захисту сімейних прав та інтересів: юрисдикційна та неюрисдикційна (самозахист).

Юрисдикційна форма захисту – це діяльність уповноважених державою органів щодо захисту сімейних прав та інтересів учасників сімейних відносин. До органів, які здійснюють такий захист, належать: суд, органи опіки та піклування, нотаріус та прокурор.

Відповідно до ст. ст. 16–18 ЦК України, ст. ст. 18, 19 СК України захист сімейних прав та інтересів може здійснюватися судом, органом опіки та піклування, Президентом України, органами державної влади, органами влади АРК або органами місцевого самоврядування чи нотаріусом.

Ми спершу проаналізували способи захисту інтересів, тепер розглядаємо форми, найпоширенішою з яких є форма судового захисту. Суд застосовує способи захисту, встановлені законом або домовленістю (договором) сторін, їх перелік наводиться у ст. 18 СК України.

Ознаками судового захисту є те, що він: 1) здійснюється спеціальним державним органом – судом; 2) здійснюється професійними юристами – суддями; 3) відбувається у передбаченій законом процесуальній формі; 4) є остаточним; 5) здійснюється шляхом ухвалення судового рішення, яке має загальнообов'язкову силу; 6) виконання рішення суду забезпечується можливістю застосування державного примусу.

На нашу думку саме судова форма захисту, яка забезпечує надійні гарантії правильного застосування закону, установлення реальних прав і обов'язків є універсальною, історично сформованою, докладно регламентованою нормами цивільного процесуального права.

Сьогодні рівною мірою гарантується можливість для звернення до суду за захистом прав, свобод і охоронюваних законом інтересів у цивільному судочинстві. В сучасних умовах право на звернення до суду передбачається незалежно від того, чи захисту підлягає суб'єктивне право, чи інтерес. Висунуті аргументи підтверджують, що елемент – правомочність захисту, – являє собою властиву цивільному інтересу юридичну можливість звернення до суду за захистом. Тому цей елемент у структурі інтересу виконує важливу функцію, оскільки вимога про захист відбиває певну позицію особи щодо порушення його цивільного інтересу, що полягає в тому, що суб'єкт не просто інформує про порушення або заперечує проти нього, а вимагає захисту в державі. Отже, у структурі цивільного інтересу варто виділяти два основні елементи: фактичну можливість (простий юридичний дозвіл) користуватися конкретним соціальним благом у рамках загальних дозволів та юридичну можливість (правомочність) звернутися за захистом (у першу чергу в суд) у випадку деформації фактичної можливості.

В Сімейному кодексі (СК) України часто вживаним словосполучення «в інтересах сім'ї» (ч. 1 ст. 54, ст. 65 СК України), «в інтересах держави» (ст. 27 СК України), «в інтересах суспільства» (ч. 3 ст. 7 СК України), «в інтересах подружжя» (ч. 1 ст. 27 СК України), «в інтересах дитини» (ч. 1 ст. 42, ч. 6 ст. 19, ст. 207 СК України), гарантуючи реалізацію інтересів, що не опосередковані суб'єктивними сімейними правами. Отже, як підмітила Чурпіта Г.В.: «поряд із суб'єктивними сімейними правами інтереси є об'єктом самостійного або «паралельного» судового захисту. Але, на відміну від суб'єктивних сімейних прав, що є об'єктом судового захисту в разі порушення, невизнання або оспорування, охоронюваний законом інтерес захищає суд, якщо йдеться про створення перешкод для реалізації інтересу (порушення інтересу), а також у разі його невизнання чи оспорування» [17, с. 133]. Як зазначає Є. М. Решетник, створення перешкод для реалізації суб'єктивного сімейного інтересу (порушення інтересу) – це результат протиправних дій,

унаслідок чого стає неможливим задоволення інтересу, що позбавляє його носія можливості реалізовувати цей інтерес повністю або частково [18, с. 61].

Частина 1 ст. 55 Конституції України встановлює, що права та свободи людини і громадянина захищаються судом. А ч.2 ст. 124 Конституції України передбачає, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.

Провівши аналіз норм сімейного та цивільного процесуального законодавства України Чурпіта Г.В. відмітила, що законодавець надав суду більш широкі повноваження у сфері захисту сімейних прав та інтересів порівняно з повноваженнями інших юрисдикційних органів, і здійснила їх систематизацію: 1) відповідно до ч. 10 ст. 7, ч. 1 ст. 18 СК України, ч. 1 ст. 16 ЦК України, ч. ч. 1, 3 ст. 3 Цивільного процесуального кодексу України (далі –ЦПК України) кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого права або інтересу в порядку, установленому ЦПК України. Відмова від права на звернення до суду за захистом є недійсною; 2) звернення особи за захистом до органу державної влади або іншого компетентного органу не позбавляє її права на звернення до суду (ч. 3 ст. 17 ЦК України, ч. 3 ст. 19 СК України); 3) судовий порядок розгляду сімейних справ у порядку цивільного судочинства базується на галузевих і міжгалузевих принципах, що гарантують забезпечення законності, незалежності й об'єктивності судового розгляду. Такими принципами, зокрема, є гласність, відкритість судового розгляду справи та його повна фіксація технічними засобами (ст. 6 ЦПК України); диспозитивність та процесуальна рівність сторін (ст. ст. 11, 27 ЦПК України); змагальність сторін (ст. 10 ЦПК України); безпосередність судового розгляду (ст. 159 ЦПК України); усебічність, повнота й об'єктивність установлення судом обставин справи (ч. 4 ст. 10, ст. 309 ЦПК України); 4) серед способів захисту сімейних прав судами закон регламентує такі способи, застосування яких не входить до повноважень інших органів державної влади, наприклад, відшкодування матеріальної й моральної шкоди (п. 6 ч. 2 ст. 18 СК України, п. п. 8, 9 ч. 2 ст. 16 ЦК України); 5) під час здійснення судового захисту сімейних прав у разі ухвалення судом рішення з порушенням норм матеріального та/або процесуального права цивільним процесуальним законодавством передбачена можливість перегляду судових рішень судами апеляційної та касаційної інстанцій (ст. ст. 13, 292, 324 ЦПК України), Верховним Судом України (ст. 354 ЦПК України), а також перегляду в зв'язку з нововиявленими обставинами (ст. 361 ЦПК України) [5, с 46].

Захист сімейних прав та інтересів здійснюється також органом опіки та піклування. У випадках, передбачених законом, особа має право на попереднє звернення до цього органу (ч. 1 ст. 19 СК України). Рішення органу опіки та піклування є обов'язковим до виконання, якщо протягом десяти днів від часу його винесення зацікавлена особа не звернулася за захистом своїх прав або інтересів до суду.

Участь органу опіки та піклування є обов'язковою під час розгляду судом спорів щодо: 1) участі одного з батьків у вихованні дитини; 2) місця проживання дитини; 3) позбавлення та поновлення батьківських прав; 4) побачення з дитиною матері, батька, які позбавлені батьківських прав; 5) відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду; 6) управління батьками майном дитини, скасування усиновлення та визнання його недійсним (ч. 4 ст. 19 СК України).

Захист сімейних прав та інтересів може здійснюватися нотаріусом шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі у випадках і в порядку, встановлених законом. Наприклад, батьки мають право укласти договір про сплату аліментів на дитину. У разі невиконання одним із батьків свого обов'язку за договором аліменти з нього

можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса (ст. 189 СК України) [19, с. 35].

З прийняттям Закону України «Про нотаріат» розпочався новий етап у розвитку нотаріату, а саме, з'явився інститут приватного нотаріату, який є ефективним інститутом для подальшого розвитку громадянського суспільства, а його представники — нотаріуси виконують одну з важливих функцій щодо захисту прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб.

Нотаріальна форма охорони регулює суспільні відносини, пов'язані з охороною суб'єктивного права особистості, без допомоги судових органів. Цей інститут не судового захисту є охоронним та має окреме нормативно-правове регулювання. Нотаріальна форма охорони наділена такими ознаками: відносною самостійністю, специфічністю способу правового регулювання тощо. В рамках зазначеного інституту існують групи норм, що регулюють окремі способи нотаріальної охорони [20].

Сімейний кодекс України, який набув чинності після вступу в дію Цивільного кодексу України (01.01.2004 р.), також розширив сферу діяльності нотаріату, зокрема в реалізації його функцій щодо захисту прав суб'єктів сімейних правовідносин.

Узагальнюючи вищезазначені погляди, слід відзначити, що захист суб'єктивних прав зазвичай пов'язується авторами лише з вчиненим правопорушенням. А в основі правової охорони визначальними є принципи забезпечення непорушності та здійснення прав і заходи, спрямовані на попередження порушення цих прав.

Нині чинний Сімейний Кодекс глава 10 надає членам сім'ї можливість регламентувати майнові взаємини. Шлюбний договір не може регулювати особисті відносини подружжя а також особисті відносини між ними і дітьми.

Необхідність розширення сфери застосування договорів в сімейних правовідносинах обумовлюється та еволюцією форми шлюбних відносин.

Функції захисту сімейних прав та інтересів здійснює також прокурор. Прокурор має право на: звернення до суду з позовом про визнання шлюбу недійсним (ст. 42 СК України), неукладеним (ст. 48); позбавлення батьківських прав (ст. 165); відібрання дитини від батьків без позбавлення батьківських прав (ч. 2 ст. 170); скасування усиновлення чи визнання його недійсним (ст. 240) тощо.

У деяких випадках прокурор здійснює захист сімейних прав безпосередньо, без звернення до суду. Так, відповідно до ч. 2 ст. 170 СК України у виняткових випадках, за безпосередньої загрози для життя або здоров'я дитини прокурор має право постановити рішення про негайне відібрання дитини від батьків.

Більшість осіб, які звертаються до суду для вирішення сімейного спору, навіть не знають про можливість вирішення цих питань у процесі медіації.

Наразі в Україні процедура медіації в законодавстві України залишається нерегульованою. Проте останнім часом популярність вирішення спорів шляхом медіації відчутно збільшується, особливо якщо мова йде про сімейні спори.

Особливої уваги заслуговує також і участь у процедурі медіації дитини. У неї є можливість зрозуміти більш чітко все, що відбувається в сім'ї, і це є запорукою того, що в майбутньому діти менше будуть перебувати під впливом тривоги і непорозуміння. Сама зустріч засвідчує дітям, що батьки пробують залагодити конфлікт спокійно і не намагаються вести конфронтацію між собою. Діти можуть висловити свою думку і побоювання загрози, але самі рішення будуть приймати батьки [21, с. 32].

У ст. 55 Конституції України встановлено право кожного захищати свої права будь-якими не забороненими законом способами. Таким чином, медіація є механізмом, придатним та дозволеним для використання в Україні.

Таким чином, формування успішної моделі сімейної медіації допомогло б створити альтернативну сферу вирішення спорів зможе розвиватися ще ефективніше, а це матиме виключно позитивні наслідки як для суспільних інтересів, так і для правосуддя.

У своєму дослідженні Чурпіта Г.В. зазначила, що деякі вчені до змісту правової категорії «захист прав та інтересів» поряд із діяльністю вповноважених на те юрисдикційних органів включають і самозахист таких прав [5, с.44].

Неюрисдикційна форма захисту сімейних прав та інтересів – це дії фактичного характеру, які учасник сімейних відносин вчиняє для захисту свого права та інтересу або права та інтересу іншої особи без звернення до відповідних юрисдикційних органів.

Цікавим є застосування самозахисту в сімейному праві, існування якого впливає із ч. 5 ст. 55 Конституції України, в якій зазначено, що кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

Сімейним кодексом України самозахист, як форма захисту, не визначений але він неодноразово згадується.

Перш за все, варто визначити носіїв права на самозахист. Основними носіями цього права в сімейному законодавстві є батьки стосовно своїх дітей. Так, відповідно до ст. 154 СК України: «Батьки мають право на самозахист своєї дитини, повнолітніх дочки та сина». Також правом на самозахист наділені інші члени сім'ї та родичі. Відповідно до ч. 1 ст. 258 СК України: «Баба, дід мають право на самозахист внуків». У силу приписів ч. 1 ст. 259 СК України: «Сестра, брат, мачуха, вітчим мають право на самозахист своїх малолітніх, неповнолітніх, повнолітніх непрацевдатних братів, сестер, пасинка, падчерки». У свою чергу, ст. 261 СК України вказує на право особи, яка взяла у свою сім'ю дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування, на її самозахист. Таким чином, активними суб'єктами права на самозахист у межах СК України є батьки та діти, баба, дід, мачуха, вітчим, брати, сестри та фактичний вихователь. Однак такий перелік суб'єктів не є вичерпним. На нашу думку дитина також має право на власний захист про це свідчить ч. 2 ст. 152 СК України: «Дитина має право протидіяти неналежному виконанню батьками своїх обов'язків щодо неї» [22].

Відповідно до положень ст. 8 СК України (застосування до регулювання сімейних відносин Цивільного кодексу України). Пропонуємо виділити два способи здійснення права на самозахист іншими членами сім'ї та родичами в сімейному праві: 1) право інших членів сім'ї та родичів на самозахист свого суб'єктивного права; 2) право інших членів сім'ї та родичів на самозахист права іншої особи. Аналогічне положення щодо права на самозахист визначене в ч. 1 ст. 19 ЦК України: «Особа має право на самозахист свого цивільного права та права іншої особи від порушень і протиправних посягань», тому й застосовуємо його до сімейного законодавства.

Окремо визначають умови застосування самозахисту як форми захисту прав та інтересів особи; щодо цього існують різні наукові підходи. І. В. Венедіктова виділяє такі умови: 1) відсутність законодавчої заборони застосовувати відповідні засоби протидії; 2) відсутність суперечності засобів протидії моральним засадам суспільства; 3) відповідність способу самозахисту змісту права, що порушено; 4) відповідність способу самозахисту характеру дій, якими порушено право й охоронюваний законом інтерес, та

наслідкам, що спричинені цим порушенням; 5) спрямованість на припинення правопорушення [23, с. 131].

І.Л. Сердечна пропонує виділити два способи здійснення права на самозахист іншими членами сім'ї та родичами в сімейному праві: «1) право інших членів сім'ї та родичів на самозахист свого суб'єктивного права; 2) право інших членів сім'ї та родичів на самозахист права іншої особи. Аналогічне положення щодо права на самозахист визначене в ч. 1 ст. 19 ЦК України: «Особа має право на самозахист свого цивільного права та права іншої особи від порушень і протиправних посягань», тому й застосовуємо його до сімейного законодавства» [24, с. 121].

Відповідно до ст. 19 ЦК України підставою для самозахисту є не тільки факт порушення, але й загроза порушення прав та інтересів.

Тому в цьому випадку самозахист можливий виключно у формі та способах, які не суперечать закону та відповідають моральним засадам суспільства, а звернення до компетентних органів або неможливе, або не є необхідним. Тобто інші члени сім'ї та родичі самостійно визначають той чи інший спосіб самозахисту через осмислення реальної ситуації та внаслідок внутрішнього переконання.

Виходячи із зазначеного, можна стверджувати, що захист прав, свобод та інтересів є складовою частиною їх охорони, яка (поряд із позитивним правовим регулюванням суспільних відносин, тобто регламентацією прав і обов'язків їх суб'єктів) включає комплекс заходів, спрямованих на відновлення порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод та інтересів. Ми поділяємо позицію тих авторів, які під захистом права розуміють також захист інтересу, адже інтерес є тими потребами й прагненнями до користування конкретними матеріальними та /або нематеріальними благами, які опосередковуються певним суб'єктивним правом. Тому порушення права є порушенням інтересу, а захист права передбачає також захист інтересу. Попри це варто наголосити на тому, що охоронюваний законом (законний) сімейний інтерес може бути й самостійним об'єктом судового захисту. Ідеться про випадки, коли законодавець гарантує реалізацію інтересів, які не зумовлені суб'єктивними сімейними правами. Такими, наприклад, є інтереси сім'ї (ч. 1 ст. 54, ч. 4 ст. 65 Сімейного кодексу України (далі – СК України)), інтереси держави (ч. 1 ст. 27 СК України), інтереси суспільства (ч. 3 ст. 7, ч. 1 ст. 27 СК України), інтереси подружжя (ч. 1 ст. 27 СК України), інтереси дитини (ч. 6 ст. 19, ч. 1 ст. 42, ч. 2 ст. 207 СК України) тощо. Захист прав та інтересів у широкому розумінні, на наш погляд, включає як діяльність відповідних юрисдикційних органів щодо застосування передбачених законом способів і засобів, спрямованих на забезпечення здійснення та відновлення порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод та інтересів, так і їх самозахист.

Висновки. Дослідивши питання визначення форм захисту інтересів у сімейному праві та сімейних правовідносинах вважаємо за можливе акцентувати увагу на наступному:

- Способами захисту сімейних інтересів виступають юридичні заходи, за допомогою яких відбувається відновлення порушених інтересів.
- Сприйнято концепцію превентивного захисту інтересу, за якою захисту підлягає не лише інтерес, що порушений, але інтерес, який на час захисту ще не порушений з метою попередження порушення.
- Інтерес у сімейному праві може захищатись у юрисдикційній (суд, органи опіки та піклування, нотаріус та прокурор) та неюрисдикційній формах (самозахист).

- З метою забезпечення балансу приватних і публічних інтересів у механізмі сімейно-правового регулювання, слід до ст. 14 Сімейного кодексу України додати ч. 3 такого змісту: «Фізичні особи на свій розсуд і в своїх інтересах розпоряджаються належними їм правами, що випливають із сімейних відносин, в тому числі і правом на захист цих прав, якщо інше не встановлено цим Кодексом».

- У ч. 2 ст. 18 Сімейного кодексу України необхідно зробити застереження щодо можливості захисту сімейних прав та інтересів іншими способами, що не заборонені законом.

Список використаних джерел

1. Михайлова Е. В. Стороны в гражданском процессе Российской Федерации: учебн. пособ. Самара: Самарский университет, 2005. 167 с.
2. Сенников И. Е. Законный интерес как форма выражения правовых возможностей (дозволений) и объект судебного-правовой защиты. *Право: Теория и Практика*. 2002. № 3. С. 14-16. URL : <http://www.yurclub.ru/docs/pravo/1403/13.html>.
3. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права: учебное пособие: в 2-х т. М.: Изд-во «Юридический колледж МГУ», 1995. 805 с.; Borchardt G., Wellens K. Soft law in european Community law. *European law review*. 1989. n 5 (14). P. 263-268.
4. Кожухарь А.Н. Право на судебную защиту в исковом производстве. Кишинев: Штиинца, 1989. 140 с.
5. Чурпіта Г. В. До поняття захисту сімейних прав та інтересів в порядку цивільного судочинства. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 4. С. 44-47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2017_4_10
6. Малеин Н. С. Гражданский закон и права личности в СССР. М. : Юрид. лит., 1981. 216 с.
7. Алексеев С.С. Общая теория права : в 2-х т. М. : Юрид. лит, 1981. Т. 1. 360 с
8. Дякович М. М. Охорона і захист сімейних прав та інтересів нотаріусом: монографія. К.:Істина, 2014. 520 с.
9. Тріпільський Г. Я. Процесуальні особливості розгляду спорів, які пов'язані з виникненням, здійсненням та зміною особистих немайнових правовідносин між батьками та дітьми: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. О., 2008. – 20 с.
10. Дзера О.В., Дзера І.О. Способи захисту цивільних прав та інтересів у сучасному цивільному праві України. *Актуальні проблеми приватного права України* : зб. ст. до ювілею д-ра юрид. наук, проф. Н.С. Кузнецової. К. : ПрАТ «Юридична практика», 2014. С. 127–152 с.
11. Ильина О.Ю. Проблемы интереса в семейном праве Российской Федерации. Москва: Городец, 2007. 192 с. URL : <https://www.lawmix.ru/commlaw/1061>.
12. Червоний Ю.С., Волосатый Г.С., Ермолаева В.О. Гражданский процессуальный кодекс Украины: научно-практический комментарий. Х.: Одиссей, 2007. 792 с.
13. Иванов О.В. Защита гражданских прав как правовой институт и как научная проблема. *Вопросы советского государства и права : Труды Иркутского университета им. А.А. Жданова. Серия юридическая*, 1967. Т. 45. Вып. 8. Ч. 3.. С. 41–56.
14. Ромовская З. В. Защита в советском семейном праве. Л.: Вища шк., 1985. 180 с.
15. Венедіктова І.В. Методологічні засади охоронюваних законом інтересів у приватному праві: монографія. Х.: Нове Слово, 2011. 260 с.
16. Ромовская З.В. Проблемы защиты в советском семейном праве : автореф. дис. д-ра юрид. наук: спец. 12.00.03. Харьков, 1987. 49 с.

17. Чурпіта Г.В. Суб'єктивні сімейні права та охоронювані законом як об'єкт судового захисту. *Науковий вісник національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 130-136. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknusv_2015_3_18
18. Решетник Є. М. Умови та момент виникнення права на захист суб'єктивного сімейного інтересу. *Право і суспільство*. 2014. № 1-2. С. 59-62.
19. Братусь Н. С. Юридическая ответственность и законность. М.: Юридическая литература, 1976. 216 с.
20. Желіховська Ю. Нотаріальні форми та способи захисту цивільних прав. *Юридичний радник*. № 3(75). 2014. URL : <http://yurradnik.com.ua/stati/do-bd-do-be-d1-82-do-bo-d1-80-d1-96-do-bo-do-bb-d1-8c-do-bd-d1-96-d1-84-do-be-d1-80-do-bc-do-b8-d1-82-do-bo-d1-81-do-bf-do-be-d1-81-do-be-do-b1-do-b8-do-be-d1-85-do-be-d1-80-do-be-do-bd-do-b8/>.
21. Леко Б. Медіація в сімейних конфліктах і розлученнях. *Підприємство, господарство і право*. 2017. №5. С. 29-32.
22. Сімейний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*, 2002, № 21-22, ст.135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
23. Венедіктова І. В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2014. 288 с.
24. Сердечна І.Л. Самозахист особистих немайнових прав інших членів сім'ї та родичів. URL: <http://www.univer.km.ua/visnyk/1791.pdf>.

References

1. Mykhailova, E. V. (2005) *Storony v grazhdanskom processe Rossijskoj Federacii: uchebn. posob.* [Paradigm approach to the study of intellectual rights of the Parties in the civil process of the Russian Federation: textbook]. Samara: Samarskyi unyversytet. 167 p. (in Russian)
2. Sennykov, Y. E. (2002). Zakonnyj interes kak forma vyrazheniya pravovykh vozmozhnostej (dozvolenij) i ob"ekt sudebno-pravovoj zashchity [Legitimate interest as a form of expression of legal possibilities (permissions) and an object of judicial protection]. *Pravo: Teoriya y Praktyka*, 3, 14-16. Retrived from: <http://www.yurclub.ru/docs/pravo/1403/13.html> (in Russian)
3. Shershenevych, H.F. (1995). *Obshchaia teoriya prava: uchebnoe posobyie* [General theory of law: textbook]. (Vols. 1-2). M.: Yzd-vo «Iurydicheskyi kolledzh MHU. 805 p.; Borchardt, G. (1989). Soft law in european Community law. *European law review*, 5 (14), 263-268.
4. Kozhukhar, A. N. (1989). *Pravo na sudebnuiu zashchytu v yskovom proyzvodstve* [The right to judicial protection in a claim]. Kyshynev: Shtyntsya. 140 p. (in Russian)
5. Churpita, H. V. (2017). Do poniattia zakhystu simeinykh prav ta interesiv v poriadku tsyvilnoho sudochynstva [To the concept of protection of family rights and interests in civil proceedings]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 4, 44-47. Retrived from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2017_4_10 (in Ukrainian)
6. Maleyn, N. S. (1981). *Grazhdanskij zakon i prava lichnosti v SSSR* [Civil law and individual rights in the USSR]. M.: Yuryd. lyt. 216 p. (in Russian)
7. Alekseev, S. S. (1981). *Obshchaya teoriya prava* [General theory of law]. (Vol. 1). M. : Yuryd. Lyt. 360 p. (in Russian)
8. Diakovych, M.M. (2014). *Okhorona i zakhyst simeinykh prav ta interesiv notariusom : monohrafiia* [Protection and defense of family rights and interests by a notary: a monograph]. K.:Istyna. 520 p. (in Ukrainian)

9. Tripulskyi, H.Ia. (2008). Remedial features of consideration of disputes which are connected with occurrence, realisation and change of personal non-property legal relations between parents and children: PhD thesis abstract. O., 2008. 20 p. (in Ukrainian)
10. Dzera, O.V., Dzera, I.O. (2014). Sposoby zakhystu tsyvilnykh prav ta interesiv u suchasnomu tsyvilnomu pravi Ukrainy [Ways to protect civil rights and interests in modern civil law of Ukraine]. *Aktualni problemy pryvatnoho prava Ukrainy*. K.: PrAT «Iurydychna praktyka», 127–152. (in Ukrainian)
11. Il'ina, O.YU. (2007). *Problemy interesa v semejnom prave Rossijskoj Federacii* [Problems of interest in family law of the Russian Federation]. Moskva: Gorodec. 192 p. Retrived from: <https://www.lawmix.ru/commlaw/1061>. (in Russian)
12. Chervonyj, YU.S., Volosatyj G.S., Ermolaeva V.O. (2007). *Grazhdanskij processual'nyj kodeks Ukrainy: nauchno-prakticheskij kommentarij* [Civil Procedure Code of Ukraine: Scientific and Practical Commentary]. KH.: Odissej. 792 p. (in Russian)
13. Ivanov, O. V. (1967). Zashchita grazhdanskikh prav kak pravovoj institut i kak nauchnaya problema [Protection of civil rights as a legal institution and as a scientific problem]. *Voprosy sovetskogo gosudarstva i prava: Trudy Irkutskogo universiteta im. A.A. Zhdanova. Seriya yuridicheskaya* Vol. 45, Issue. 8, Part. 3.. 41–56. (in Russian)
14. Romovskaia, Z. V. (1985). *Zashchyta v sovetskom semeinom prave* [Protection in Soviet family law]. L.: Vyshcha shk., 180 p. (in Russian)
15. Venediktova, I. V. (2011). *Metodolohichni zasady okhroniuvanykh zakonom interesiv u pryvatnomu pravi: monohrafiia* [Methodological principles of legally protected interests in private law: monograph]. Kh.: Nove Slovo. 260 p. (in Ukrainian)
16. Romovskaia, Z. V. Protection problems in Soviet family law: PhD thesis abstract. Kharkov. 49 p. (in Russian)
17. Churpita, H. V. (2015). Subiektyvni simeini prava ta okhroniuvani zakonom yak ob'ekt sudovoho zakhystu [Subjective family rights and protected by law as an object of judicial protection]. *Naukovyi visnyk natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*, 3, 130–136. Retrived from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknusv_2015_3_18 (in Ukrainian)
18. Reshetnyk, Ye. M. (2014). Umovy ta moment vynyknennia prava na zakhyst subiektyvnoho simeinoho interesu [Conditions and moment of emergence of the right to protection of subjective family interest]. *Pravo i suspilstvo*, 1–2, 59–62. (in Ukrainian)
19. Bratus, N. S. (1976). *Yuridicheskaya otvetstvennost' i zakonnost'* [Legal responsibility and legality]. M.: Yuridicheskaya literatura. 216 p. (in Russian)
20. Zhelikhovska, Yu. (2014). Notarialni formy ta sposoby zakhystu tsyvilnykh prav [Notarial forms and methods of protection of civil rights]. *Yurydychnyi radnyk*, 3(75). Retrived from : <http://yurradnik.com.ua/stati/do-bd-do-be-d1-82-do-bo-d1-80-d1-96-do-bo-do-bb-d1-8c-do-bd-d1-96-d1-84-do-be-d1-80-do-bc-do-b8-d1-82-do-bo-d1-81-do-bf-do-be-d1-81-do-be-do-b1-do-b8-do-be-d1-85-do-be-d1-80-do-be-do-bd-do-b8/>. (in Ukrainian)
21. Leko, B. (2017). Mediatsiia v simeinykh konfliktakh i rozluchenniakh [Mediation in family conflicts and divorces]. *Pidpriemstvo, hospodarstvo i pravo*, 5, 29–32 (in Ukrainian)
22. Family Code of Ukraine. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2002, 21–22, at.135. Retrived from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>. (in Ukrainian)
23. Venediktova, I. V. (2014). *Zakhyst okhroniuvanykh zakonom interesiv u tsyvilnomu pravi: monohrafiia* [Protection of legally protected interests in civil law: a monograph]. K.: Yurinkom Inter. 288 s. (in Ukrainian)

24. Serdechna, I.L. Samozakhyst osobystykh nemainovykh prav inshykh chleniv simi ta rodychiv [Self-protection of personal non-property rights of other family members and relatives]. Retrived from: <http://www.univer.km.ua/visnyk/1791.pdf> (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 22.03.2021

прийнята до друку 06.04.2021

The article: is received 22.03.2021

is accepted 06.04.2021

Бібліографія: Ходак С. М. Форми захисту інтересів у сімейному праві. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право.* Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2021. №. 11 (23). С. 146–158. DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.146-158

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО.
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА ТА
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

УДК 343.13+378.147

DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.159-170

ЩОДО МОЖЛИВОСТІ ОСКАРЖЕННЯ В АПЕЛЯЦІЙНОМУ ПОРЯДКУ
УХВАЛ СЛІДЧИХ СУДДІВ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ РОЗГЛЯДУ СКАРГИ НА
БЕЗДІЯЛЬНІСТЬ СЛІДЧОГО, ПРОКУРОРА, ЯКА ПОЛЯГАЄ У НЕВНЕСЕННІ
ВІДОМОСТЕЙ ПРО КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ ДО ЄРДР, ЯКІ
ПОСТАНОВЛЕНІ ДО 17 ЧЕРВНЯ 2020 РОКУ

Басиста Ірина Володимирівна,

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального процесу та криміналістики Львівського державного університету внутрішніх справ,

вул. Городоцька, 26, м. Львів, Україна, 79007

e-mail: basysta-i@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9707-7386>

Мета. Публікація є спробою її авторки презентувати науковій спільноті наявні підходи та об'єктивні проблеми щодо оскарження в апеляційному порядку ухвал слідчих суддів за результатами розгляду скарги на бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, які постановлені до 17 червня 2020 року. **Методика.** Аналіз та синтез наукових досягнень низки дослідників, наявної судової практики, дослідження стану нормативно-правового забезпечення, формування власних умовиводів. Системно-структурний, аналізу та синтезу, функціональний та інші **методи** використані у процесі проведення даного наукового пошуку. **Результати.** У процесі написання цієї статті наведено аргументи, які дають підстави для отримання наступних висновків:

- так як однією із конституційних засад судочинства, в силу вимог пункту 8 статті 129 Конституції України, є забезпечення права на апеляційний перегляд справи, а така засада кримінального провадження, як забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності кожному гарантує право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора, слідчого в порядку, передбаченому КПК України (частина 1 статті 24 КПК України) [1], то всі уповноважені КПК України учасники кримінального провадження, при наявності для того підстав, вправі скористатися своїм конституційним та процесуальним правом на оскарження рішень, дій чи бездіяльності уповноважених суб'єктів, серед іншого, і в апеляційному порядку;

- при цьому, порядок оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності окремих суб'єктів умовно варто поділити на два блоки, зокрема це ті процесуальні рішення, дія чи бездіяльності, які мають місце на досудовому розслідуванні та ті, які притаманні на судових стадіях. Що ж стосується оскарження рішень, дій чи

бездіяльності під час досудового розслідування, то таку діяльність урегульовано главою 26 КПК України, яка у своїй структурі об'єднує три різні порядки оскарження із притаманними лише їм процесуальними процедурами, рішеннями та відмінним суб'єктним складом. У цій главі, серед іншого, законодавцем встановлено й обмеження на оскарження окремих процесуальних рішень, окремі з яких є категоричними заборонами. Деякі з таких заборон Конституційним Судом України вже визнано неконституційними. Ці неконституційні заборони на оскарження процесуальних рішень на досудовому розслідуванні втрачають свою чинність, згідно з частиною 2 статті 152 Конституції України, з дня прийняття Конституційним Судом України відповідного рішення, якщо інше не значиться у самому рішенні;

- логічне, що, на загальних підставах, з дня постановлення, тобто з 17 червня 2020 року, Конституційним Судом України свого рішення № 4-р(II)/2020 щодо такої із них, як «...заборона оскарження ухвали слідчого судді за результатами розгляду скарги на бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення», уповноважені КПК України учасники кримінального провадження мають право оскаржувати в апеляційному порядку ухвали слідчого судді за результатами розгляду скарги на бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення;

- апеляційний суд при прийнятті свого процесуального рішення на підставі апеляційної скарги уповноваженого КПК України учасника кримінального провадження про його незгоду із рішенням слідчого судді щодо результатів вирішення скарги, зокрема і на бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення, має виходити із правил чинності кримінального процесуального закону у часі та повинен мотивувати своє рішення згідно з положеннями КПК, чинними на момент прийняття такого рішення (частина 1 статті 5 КПК України).

Наукова новизна. Так як правові позиції різних судових палат Касаційного кримінального суду Верховного Суду щодо застосування положень частини 3 статті 307 КПК України при перегляді в касаційному порядку ухвал суду апеляційної інстанції про відмову у відкритті провадження за апеляційними скаргами на ухвали слідчого судді, постановлені за скаргою на бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення різняться, а на сьогодні є рішення об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 133/3337/19, яке також неоднозначно сприйняте практикуючими юристами, то спробую поділитися власними роздумами із означеної проблематики.

Практична значимість. Результати дослідження може бути використано у правозастосовній діяльності під час розслідування кримінальних правопорушень.

Ключові слова: невнесення відомостей до ЄРДР, оскарження, ухвала слідчого судді, оскарження в апеляційному порядку, неконституційна заборона на оскарження.

Iryna Basysta

*Doctor of Legal Sciences, professor, Professor at the Department of the Criminal Procedure, Lviv State University of Internal Affairs,
Gorodotska Street, 26, Lviv, Ukraine, 79007
e-mail: basysta-i@ukr.net*

ON THE POSSIBILITY OF APPEALS IN THE APPEAL PROCEDURE OF DECISIONS OF INVESTIGATING JUDGES ACCORDING TO THE RESULTS OF THE CONSIDERATION OF THE COMPLAINT ON THE INACTION OF THE INVESTIGATOR AND PROSECUTOR, WHICH LIES IN THE FAILURE TO ENTER INFORMATION ABOUT CRIMINAL OFFENSE INTO UNIFIED REGISTER OF PRE-TRIAL INVESTIGATIONS, WHICH WERE DETERMINED BEFORE JUNE 17, 2020

Purpose. The publication is an attempt of the author to present the scientific community with the existing approaches and objective problems of appealing the decisions of investigating judges on the results of the complaint on the inaction of the investigator and prosecutor, which lies in the failure to enter information about a criminal offense to Unified Register of Pre-trial Investigations, which were determined before June 17, 2020.

Methodology. Analysis and synthesis of scientific achievements of a number of researchers and available precedents, study of the state of regulatory support, formation of author's conclusions. Structured system method, analysis and synthesis, functional, and other methods have been used in carrying out this scientific research. **Results.** In the course of writing this article, arguments have been put forward to support the conclusions below.

1. Since one of the constitutional principles of judicial proceedings, in accordance with the requirements of article 129, paragraph 8 of the Constitution of Ukraine, is to ensure the right to an appellate review of the case, and the right to appeal against procedural decisions, acts or omissions as the basis of criminal proceedings guarantees everyone the right to appeal against procedural decisions, acts or omissions of a court, investigating judge, prosecutor or investigator in a manner regulated by the Code of Criminal Procedure of Ukraine (article 24, paragraph 1 of the CCP of Ukraine), all criminal proceedings participants authorized by the Code of Criminal Procedure are entitled to exercise their constitutional and procedural right to appeal against decisions, acts or omissions of authorized entities, among other things through appeal procedure if there are grounds for doing so.

2. However, the procedure for appealing procedural decisions, acts or omissions of individual entities should be divided into two conventional blocks, namely, those procedural decisions, acts or omissions that take place during the preliminary investigation and those, which are common in the judicial stages. The appeals against decisions, acts or omissions during pre-trial investigations are regulated by chapter 26 of the CCP of Ukraine, which unites three different appeal procedures with their own procedural features, solutions and different constituents within its structure. In this chapter, among other things, the legislature also sets limits on appeals against certain procedural decisions, some of which are express prohibitions. The Constitutional Court of Ukraine has already declared some of these prohibitions unconstitutional. This unconstitutional ban on appeal decisions in pre-trial investigations cease to have effect, in accordance with article 152, paragraph 2 of the Constitution of Ukraine, from the date of the adoption of the relevant decision by the Constitutional Court of Ukraine, unless otherwise indicated in the decision itself.

3. It is logical, that on common grounds from the day when the Constitutional Court of

Ukraine adopted its decision 4-r (II) /2020, that is, from June 17, 2020, on the following issue: «... prohibition of appeal against the decision of the investigating judge following consideration of a complaint of inaction on the part of the investigator, the prosecutor, which consists in failing to report a criminal offence to the Unified Register of Pre-trial Investigations after receiving the complaint, criminal offence reports», criminal proceedings participants authorized by the Code of Criminal Procedure have the right to appeal the decisions of the investigating judge on the basis of the outcome of the examination of the complaint of inaction by the investigator, prosecutor, which consists of failing to report a criminal offence to the Unified Register of Pre-trial Investigations upon receipt of the complaint, criminal offence reports.

4. Court of Appeal while adopting its procedural decision on the basis of an appeal of a criminal proceedings participant authorized by the CCP of Ukraine regarding his disagreement with the investigating judge's decision on the results of resolving the complaint, including the inaction of the investigator or prosecutor, which consists of failing to report a criminal offence to the Unified Register of Pre-trial Investigations upon receipt of a complaint, a criminal offence report, must be based on the current regulations on criminal procedure and must justify its decision in accordance with the provisions of the CCP, applicable at the time of the adoption of the decision (article 5, paragraph 1, of the CCP of Ukraine).

Scientific novelty. There are some differences in the legal positions of the various judicial chambers of the Criminal Cassation Court of the Supreme Court on the application of the provisions of article 307, paragraph 3 of the CCP of Ukraine when reviewing through the cassation procedure decisions of the appellate court refusing to open proceedings through the appeal procedure against decisions of the investigating judges made regarding a complaint about the inaction of the investigator, prosecutor, which lies in the failure to report a criminal offence in Unified Register of Pre-trial Investigations after the receipt of the complaint, the reported criminal offence. Today, there is a decision of the joint chamber of the Cassation Criminal Court of the Supreme Court in case 133/3337/19, which has also been controversial among legal practitioners, thus I will try to share my own thoughts on this issue.

Practical significance. The results of the study can be used in law enforcement activities during investigation of criminal offenses.

Key words: failure to enter information into the Unified Register of Pre-trial Investigations, appeal, decision of the investigating judge, appealing through the appeal procedure, unconstitutional ban on appeal.

Постановка проблеми. Рішенням Конституційного Суду України №4-р(II)/2020 від 17 червня 2020 року положення частини 3 статті 307 КПК України щодо заборони оскарження ухвали слідчого судді за результатами розгляду скарги на бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення, визнано таким, що не відповідають Конституції України (є неконституційними).

У зв'язку з визнанням неконституційною означеної законодавчої заборони на оскарження ухвали слідчого судді, перед суддями апеляційних судів та Касаційного суду через наявні відповідні скарги сторін кримінального провадження, що перебували на їх розгляді, постало запитання щодо можливості оскарження в апеляційному порядку ухвал слідчих суддів за результатами розгляду скарги на бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, які

постановлені до 17 червня 2020 року. А так як і правові позиції різних судових палат Касаційного кримінального суду Верховного Суду щодо застосування положень частини 3 статті 307 КПК України при перегляді в касаційному порядку ухвал суду апеляційної інстанції про відмову у відкритті провадження за апеляційними скаргами на ухвали слідчого судді, постановлені за скаргою на бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення *були різними*, то за зверненням Суду¹ члени Науково-консультативної ради при Верховному Суді, членкинею якої я теж є, висловлювали свої позиції. На сьогодні вже наявне рішення Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 133/3337/19 до підготовки якого мною, як членкинею Науково-консультативної ради при Верховному Суді, було підготовлено науковий висновок², базовими позиціями якого хочеться поділитися із колегами та, звісно, почути виправдану критику чи згоду із висловленими мною позиціями.

Аналіз останніх досліджень та публікацій засвідчує, що такі знані процесуалісти, як Бобечко Н.Р., Гловюк І.В., Попелюшко В.О. вельми ґрунтовно досліджували проблеми, які виникають у даній царині, однак на сьогодні поза увагою науковців залишилися ті із них, які слідують із визнання неконституційною заборони на оскарження ухвали слідчого судді за результатами розгляду скарги на бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення.

Постановка завдання. Ставиться завдання проведення аналізу та синтезу поглядів науковців та практиків, їх узагальнення, а також напрацювання пропозицій, які сприятимуть зменшенню кількості і гостроти означених проблем.

Виклад основного матеріалу дослідження. Доволі частими є ситуації, коли судді відмовляли у відкритті апеляційного провадження за апеляційною скаргою, так як вважали, що ухвала слідчого судді про відмову у задоволенні скарги на бездіяльність слідчого... щодо невнесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР *в усіх випадках й без винятку, якщо вона постановлена до 17 червня 2020 року, не підлягала оскарженню в апеляційному порядку*, відповідно до частини 3 статті 307, статті 309 КПК України у редакції, яка діяла до постановлення рішення Конституційним Судом України.

Зокрема, в постановках колегії суддів Третьої та Першої судових палат Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 28 жовтня 2020 року (справа № 133/136/20, провадження № 51-3975 км 20) та від 1 жовтня 2020 року (справа № 454/2083/13-к, провадження № 51-6914 ск18) було викладено висновок про те, що згідно з Рішенням Конституційного Суду України оскарженню в апеляційному порядку підлягають лише ті ухвали слідчого судді за результатами розгляду скарги на

¹ Звернення голови, судді Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду Кравченка Станіслава Івановича у справі № 133/3337/19 від 26.11.2020. до членів НКР при Верховному Суді.

² Басиста Ірина Науковий висновок щодо можливості оскарження в апеляційному порядку ухвал слідчих суддів за результатами розгляду скарги на бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, які постановлені до 17 червня 2020 року (на виконання звернення від голови, судді Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду Кравченка Станіслава Івановича у справі № 133/3337/19). 3 січня 2021 року. 10 с.

бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, які постановлені вже після 17 червня 2020 року. Проте колегія суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду з указаним висновком не погодилась, мотивуючи це тим, що з моменту прийняття вказаного Рішення Конституційним Судом України скасовано обмеження на апеляційне оскарження таких ухвал слідчого судді, тому якщо суддя апеляційного суду постановив оскаржувану ухвалу після прийняття Конституційним Судом України Рішення № 4-р(II)/2020, на думку колегії суддів, апеляційний суд всупереч вимог статті 5 КПК України необґрунтовано відмовив у відкритті провадження за апеляційною скаргою, чим обмежив право особи на оскарження судового рішення в апеляційному порядку [2].

Слід підкреслити, що, визначаючи основні засади судочинства, серед яких є й *забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення*, Конституція України зобов'язує суддів при здійсненні правосуддя керуватися *верховенством права* (пункт 8 статті 129 Конституції України) [3].

Своєю чергою однією із загальних засад кримінального провадження є *верховенство права*, яке, серед іншого, передбачає що кримінальне провадження здійснюється з його додержанням, відповідно до якого *людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями* та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (частини 1-2 статті 8 КПК України) [1].

Також така засада кримінального провадження, як *забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності кожного* гарантує право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора, слідчого в порядку, передбаченому КПК України (частина 1 статті 24 КПК України) [1].

Такий порядок оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності окремих суб'єктів умовно варто поділити на два блоки, зокрема це ті процесуальні рішення, дія чи бездіяльності, які мають місце на досудовому розслідуванні та ті, які притаманні на судових стадіях. Що ж стосується оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування, то таку діяльність урегульовано главою 26 КПК України. Своєю чергою ця глава включає три окремі параграфи, які, відповідно, унормовують 1) оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування; 2) оскарження ухвал слідчого судді під час досудового розслідування; 3) оскарження слідчим, дізнавачем рішень, дій чи бездіяльності прокурора [1]. Проблематика застосування окремих положень глави 26 КПК України вже була предметом наукових пошуків процесуалістів, окремі її аспекти свого часу висвітлювалися і мною [4, с.10-18; 5, с.98-101; 6, с.298-303].

Так, пунктом 1 частини 1 статті 303 КПК України передбачено можливість оскарження бездіяльності слідчого, дізнавача, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення. Така скарга повинна бути подана у строки, визначені частиною 1 статті 304 КПК України, на загальних підставах вона розглядається слідчим суддею місцевого суду (частина 1 статті 306 КПК України), а відмова у відкритті провадження допускається лише у разі, якщо скарга подана на рішення, дію чи бездіяльність слідчого, дізнавача, прокурора, що не підлягає оскарженню (частина 4 статті 304 КПК України) [1].

Серед процесуальних рішень слідчого судді, які можуть бути прийняті у результаті розгляду означеної скарги між п'яти пунктів частини 2 статті 307 КПК України значиться й такі, як: зобов'язання вчинити певну дію та відмова у задоволенні скарги [1]. Кожне із них за процесуальною формою є ухвалою. При цьому, у частині 3 статті 307 КПК України законодавцем передбачено заборону щодо оскарження ухвал слідчого судді за результатами розгляду скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача чи прокурора під час досудового розслідування, а також наведено перелік тих із ухвал, які можуть бути оскаржені. Щодо такої із них, як «...заборона оскарження ухвали слідчого судді за результатами розгляду скарги на бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення», то це цитоване положення визнано таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), згідно з Рішенням Конституційного Суду № 4-р(II)/2020 від 17.06.2020 [1; 7].

У цьому Рішенні Другий сенат, серед інших аргументів підкреслює, що «...право на судовий захист як гарантія захисту та поновлення системи прав і свобод особливо проявляється у разі, коли доступ до суду для особи унеможливується бездіяльністю органів державної влади. Звертаючись до уповноважених державних органів із заявою, повідомленням про вчинення кримінального правопорушення, особа очікувано перебуває в межах належної правової процедури, забезпечення якої є одним із завдань кримінального провадження. Недостатність судових гарантій від свавілля у питанні початку кримінального провадження перешкоджає захисту порушених прав людини, зокрема внаслідок унеможливлення судового захисту, передбаченого частинами першою, другою статті 55 Конституції України. Отже, це означає, що встановлений законодавцем обсяг судового захисту стосовно оцінки бездіяльності уповноважених державних органів має забезпечити ефективність судового контролю, який має бути забезпечено під час розгляду відповідних питань хоча б у двох судових інстанціях: законодавець має запровадити такий обсяг судового контролю за бездіяльністю слідчого чи прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Реєстру після отримання заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення, що дозволяв би здійснити ефективний судовий контроль щодо відповідних питань та за наявності підстав надати особі можливість ініціювати початок кримінального провадження, а отже, надати їй реальний доступ до судового захисту» [7].

Також у даному Рішенні підкреслено про те, що за умов чинності того положення частини 3 статті 307 КПК України у якому йшлося про заборону оскарження ухвали слідчого судді за результатами розгляду скарги на бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення, слід було констатувати обмеження конституційного права на судовий захист стосовно гарантій на апеляційний перегляд справи, а отже, означене положення суперечило частині другій статті 3, частині першій статті 8, частинам першій, другій статті 55, пункту 8 частини другої статті 129 Конституції України [7].

Із викладеного, логічне напрошується питання *щодо чинності у часі тих кримінальних процесуальних положень, які дозволяють оскаржувати в апеляції ухвали слідчого судді за результатами розгляду скарги на бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного*

реєстру досудових розслідувань після отримання заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення.

По-перше, згідно з частиною 2 статті 152 Конституції України «закони, інші акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення» [3].

Своєю чергою у означеному вище Рішенні Конституційного Суду оговорений час втрати чинності неконституційним положенням частини третьої статті 307 КПК України щодо заборони оскарження ухвали слідчого судді за результатами розгляду скарги на бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення, зокрема *це день ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення, тобто 17 червня 2020 року* [7].

Варто підкреслити, що в окремих випадках Конституційний Суд України, встановивши неконституційність окремих положень кримінального процесуального закону, може згідно з частиною 2 статті 152 Конституції України та статті 91 Закону України «Про Конституційний Суд України» відтермінувати втрату цією нормою чинності на певний строк, що вже мало місце, наприклад при визнанні неконституційною частини 6 статті 216 КПК України [8, с.179]. Однак у розглядуваному нами випадку нічого подібного місця немає.

Слідуючи означеним вище вимогам, з 17 червня 2020 року уповноважені КПК України учасники кримінального провадження *мають право оскаржувати в апеляційному порядку ухвали слідчого судді за результатами розгляду скарги на бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення.*

По-друге, згідно з частиною 1 статті 5 КПК України процесуальна дія проводиться, а процесуальне рішення приймається згідно з положеннями КПК, чинними на момент початку виконання такої дії або прийняття такого рішення [1]. У розглядуваному нами випадку у справі № 133/3337/19 суддя Вінницького апеляційного суду відмовив 6 липня 2020 року у відкритті апеляційного провадження за апеляційною скаргою. Рішення судді апеляційного суду було мотивоване тим, що ухвала слідчого судді про відмову у задоволенні скарги на бездіяльність слідчого та начальника слідчого відділення Козятинського відділення поліції Калинівського ВП ГУНП у Вінницькій області щодо невнесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР не підлягає оскарженню в апеляційному порядку *відповідно до частини 3 статті 307, статті 309 КПК України у редакції, яка діяла до постановлення рішення Конституційним Судом України, тобто до 17 червня 2020 року* [2].

Із таким формулюванням підстав для прийняття суддею апеляційного суду процесуального рішення про відмову у відкритті апеляційного провадження не можу погодитися, так як за умов розглядуваної ситуації обмежено право особи на оскарження в апеляційному порядку, оскільки на момент подачі апеляційної скарги та прийняття по ній процесуального рішення апеляційним судом положення частини третьої статті 307 КПК України щодо заборони оскарження ухвали слідчого судді за результатами розгляду скарги на бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення, були визнані

неконституційними та втратили чинність з 17 червня 2020 року (з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність). Апеляційний суд при прийнятті свого процесуального рішення мав би виходити із правил чинності кримінального процесуального закону у часі та повинен мотивувати своє рішення згідно з положеннями КПК, чинними на момент прийняття такого рішення (частина 1 статті 5 КПК України)¹. При цьому повністю погоджуюся із тими положеннями, які наведені у рішенні Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 15 лютого 2021 року у справі № 133/3337/19 провадження № 51-453 кмо 20 та з яких мав би також виходити свого часу та мотивувати власне рішення апеляційний суд, зокрема: «...відповідно до пункту 3 частини 2 статті 395 КПК України апеляційна скарга, якщо інше не передбачено цим Кодексом, може бути подана на ухвалу слідчого судді протягом п'яти днів з дня її оголошення. На думку колегії суддів, для вирішення питання про наявність у певної особи у кожному конкретному випадку права апеляційного оскарження ухвали слідчого судді за результатами розгляду скарги на бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення, на підставі Рішення Другого Сенату Конституційного Суду України від 17 червня 2020 року № 4-р(II)/2020 визначальними є межі строку апеляційного оскарження такої ухвали. Тобто слід з'ясувати, чи припадають межі строку апеляційного оскарження такої ухвали на час ухвалення та набрання чинності зазначеним рішенням Конституційного Суду України, чи строк апеляційного оскарження закінчується ще до дня ухвалення рішення Конституційного Суду України» [2].

Висновок. Виходячи із наведеного, вважаю, що так як однією із конституційних засад судочинства, в силу вимог пункту 8 статті 129 Конституції України, є забезпечення права на апеляційний перегляд справи, а така засада кримінального провадження, як забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності кожного гарантує право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора, слідчого в порядку, передбаченому КПК України (частина 1 статті 24 КПК України) [1], то всі уповноважені КПК України учасники кримінального провадження, при наявності для того підстав, вправі скористатися своїм конституційним та процесуальним правом на оскарження рішень, дій чи бездіяльності уповноважених суб'єктів, серед іншого, і в апеляційному порядку.

При цьому, порядок оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності окремих суб'єктів умовно варто поділити на два блоки, зокрема це ті процесуальні рішення, дія чи бездіяльності, які мають місце на досудовому розслідуванні та ті, які притаманні на судових стадіях. Що ж стосується оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування, то таку діяльність урегульовано главою 26 КПК України, яка у своїй структурі об'єднує три різні порядки оскарження із притаманними лише їм процесуальними процедурами, рішеннями та відмінним суб'єктним складом. У цій главі, серед іншого, законодавцем встановлено й обмеження на оскарження окремих процесуальних рішень, окремі з яких є категоричними заборонами. Деякі з таких заборон Конституційним Судом України вже визнано неконституційними.

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. у редакції від 11.09.2020. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page8>

Ці неконституційні заборони на оскарження процесуальних рішень на досудовому розслідуванні втрачають свою чинність, згідно з частиною 2 статті 152 Конституції України, з дня прийняття Конституційним Судом України відповідного рішення, якщо інше не значиться у самому рішенні.

Логічне, що, на загальних підставах, з дня постановлення, тобто з 17 червня 2020 року, Конституційним Судом України свого рішення № 4-р(II)/2020 щодо такої із них, як «...заборона оскарження ухвали слідчого судді за результатами розгляду скарги на бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення», уповноважені КПК України учасники кримінального провадження мають право оскаржувати в апеляційному порядку ухвали слідчого судді за результатами розгляду скарги на бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення.

Апеляційний суд при прийнятті свого процесуального рішення на підставі апеляційної скарги уповноваженого КПК України учасника кримінального провадження про його незгоду із рішенням слідчого судді щодо результатів вирішення скарги, зокрема і на бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення, має виходити із правил чинності кримінального процесуального закону у часі та повинен мотивувати своє рішення згідно з положеннями КПК, чинними на момент прийняття такого рішення (частина 1 статті 5 КПК України).

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. у редакції від 14.01.2021. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page8>
2. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 15 лютого 2021 року у справі № 133/3337/19, провадження № 51-453 кмо 20. URL: <http://reyestr.court.gov.ua>.
3. Конституція України, документ 254к/96-ВР, редакція від 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
4. Басиста І.В. Чи підлягають оскарженню в апеляційному порядку ухвали слідчих суддів про встановлення строків закінчення досудового розслідування: теорія та практика. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Юридичні науки». 2020. Випуск 5. С. 10-18. URL: <http://nrplaw.ukma.edu.ua/article/view/208064>*
5. Басиста І.В. Чи оскаржуються в апеляційному порядку ухвали слідчих суддів про роз'яснення або відмову в роз'ясненні судового рішення? Матеріали VIII-ї Міжнародної науково-практичної конференції «Малиновські читання» (м. Острогож, 22 травня 2020 року). Національний університет «Острозька академія». 2020. С. 98-101. URL: https://eprints.oa.edu.ua/8351/1/mater_konfer_Malynovsky.pdf
6. Басиста І.В. Чи можливо залишити без руху апеляційну скаргу на ухвалу слідчого судді: теорія та практика. *Концептуальні проблеми розвитку сучасної гуманітарної та прикладної науки: матеріали IV Всеукраїнського науково-практичного симпозіуму (м.*

Івано-Франківськ, 15 травня 2020 року). Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2020. С. 298-303. URL: <https://ukd.edu.ua/sites/default/files/2020-05/>

7. Рішення Конституційного Суду № 4-р(II)/2020 від 17.06.2020 (у справі за конституційною скаргою Плескача В'ячеслава Юрійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень частини третьої статті 307, частини третьої статті 309 Кримінального процесуального кодексу України, справа № 3-180/2018(1644/18) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

8. Дроздов О.М. Дія кримінального процесуального закону в часі / Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. / Кримінальний процес, судострій, прокуратура та адвокатура / редкол. В.Т. Нор (голова) та ін. Нац. акад. прав. наук України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2020. С.176-180.

References

1. Criminal Procedure Code of Ukraine of April 13, 2012. in the edition of 14.01.2021. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page8> (in Ukrainian)

2. Resolution of the Joint Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court of 15 February 2021 in case № 133/3337/19, proceedings № 51-453 kmo 20. Retrived from: <http://reyestr.court.gov.ua>. (in Ukrainian)

3. The Constitution of Ukraine, document 254k / 96-VR, version of 01.01.2020. Retrived from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> (in Ukrainian)

4. Basysta, I.V. (2020). Chy pidlihaiut oskarzhenniu v apeliatsiinomu poriadku ukhvaly slidchikh suddiv pro vstanovlennia strokiv zakinchennia dosudovoho rozsliduvannia: teoriia ta praktyka [Are judgments of investigating judges on setting deadlines for pre-trial investigations subject to appeals: theory and practice]. *Scientific notes of the National University "Kyiv-Mohyla Academy". Legal sciences*. Issue 5. pp. 10-18. Retrived from: <http://nrplaw.ukma.edu.ua/article/view/208064> (in Ukrainian)

5. Basysta, I.V. (2020). Chy oskarzhuiutsia v apeliatsiinomu poriadku ukhvaly slidchikh suddiv pro roziasnennia abo vidmovu v roziasnenni sudovoho rishennia? [Are judgments of investigating judges to clarify or refuse to explain a court decision appealed?] *Proceedings of the VIII International Scientific and Practical Conference «Malynovski chytannya»* (Ostrog, May 22, 2020). PP. 98-101. Retrived from: https://eprints.oa.edu.ua/8351/1/mater_konfer_Malynovsky.pdf (in Ukrainian)

6. Basysta, I.V. (2020). Chy mozhlyvo zalyshyty bez rukhu apeliatsiinu skarhu na ukhvalu slidchoho suddi: teoriia ta praktyka [Is it possible to leave without appeal an appeal against the decision of the investigating judge: theory and practice]. *Conceptual problems of development of modern humanities and applied science: materials of the IV All-Ukrainian scientific-practical symposium* (Ivano-Frankivsk, May 15, 2020). Editorial and Publishing Department of King Danilo University. P. 298-303. Retrived from: <https://ukd.edu.ua/sites/default/files/2020-05/> (in Ukrainian)

7. Decision of the Constitutional Court № 4-r (II) / 2020 of 17.06.2020 (in the case of Vyacheslav Yuriyovych Pleskach's constitutional complaint regarding the constitutionality of certain provisions of part three of Article 307, part three of Article 309 of the Criminal Procedure Code) Of Ukraine, case № 3-180 / 2018 (1644/18) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (in Ukrainian)

8. Drozdov, O.M. (2020). Action of the criminal procedural law in time / Great Ukrainian legal encyclopedia: in 20 volumes. Kharkiv: Law, 2020. / Criminal process, judicial system, prosecutor's office and advocacy / editor. V.T. Nor (chairman) and others. PP.176-180. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 13.04.2021

прийнята до друку 26.04.2021

The article: is received 13.04.2021

is accepted 26.04.2021

Бібліографія: Басиста І. В. Щодо можливості оскарження в апеляційному порядку ухвал слідчих суддів за результатами розгляду скарги на бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, які постановлені до 17 червня 2020 року. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право.* Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2021. №. 11 (23). С. 159–170. DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.159-170.

УДК 343.3/.7

DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.171-180

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТА

Острогляд Олександр Васильович,

кандидат юридичних наук, доцент,

вулиця Шевченка 53, корп.6, смт. Богородчани,

Івано-Франківська обл., Україна 77701,

e-mail: ostrohlyad@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0003-3075>

Мета. Метою роботи є визначити окремі аспекти кримінально-правового регулювання професійної діяльності журналіста. Вказати на елементи такого регулювання. Провести розмежування захисту професійної діяльності журналіста та його особи, як представника суспільства, що виконує особливу роль. Проаналізувати окремі особливості захисту професійної діяльності журналіста в країнах, які мають частину спільної історії з Україною. **Методика.** Методика включає комплексний аналіз та узагальнення наявного науково-теоретичного матеріалу та формулювання відповідних висновків та рекомендацій. Під час дослідження використовувались наступні методи наукового пізнання: термінологічний, логіко-семантичний, системно-структурний, логіко-нормативний, порівняльно-правовий. **Результати:** в процесі проведеного дослідження визначено, що професійна діяльність журналіста має достатній захист кримінальним законодавством. Що ж стосується захисту особи журналіста, то його можна визнати надлишковим, на що також вказує поверхневий аналіз кримінального законодавства окремих зарубіжних країн. На основі порівняльного дослідження визначено, що проект Кримінального кодексу України усуває окремі проблеми надлишкового кримінально-правового захисту особистості журналіста. **Наукова новизна.** В процесі дослідження встановлено, що елементи захисту професійної діяльності журналіста та його особи можна поділити на умовні три групи: 1) захист професійної діяльності, 2) захист особи журналіста та його прав, 3) деякі імунітети професійної діяльності, тобто невизнання кримінальним правопорушенням певних дій журналіста. Стосовно ж кримінальних правопорушень, до вчинення яких може бути причетний журналіст, то тут умовним поділом може служити – правопорушення, що пов'язані з професійною діяльністю та правопорушення, що не пов'язані з такою. **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути використані в правотворчій діяльності для вдосконалення норм чинного законодавства що передбачає захист професійної діяльності журналіста, а також для подальшого наукового дослідження проблематики захисту журналіста та його професійної діяльності в Україні.

Ключові слова: журналіст, професійна діяльність, четверта гілка влади, засоби масової інформації, преса, кримінально-правовий захист.

Oleksandr Ostrohliad

PhD in Law, Associate Professor

53/6 Shevchenko Street, Bohorodchany, Ivano-Frankivsk region, Ukraine, 77701

e-mail: ostrohlyad@gmail.com

CRIMINAL LAW REGULATION IN THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF A JOURNALIST

Purpose. The purpose of the work is to determine certain aspects of criminal law regulation of a journalist's professional activity. Indicate the elements of such regulation. Draw a distinction between the protection of the professional activity of a journalist and his personality, as a representative of society, performing a special role. Analyze certain features of the protection of the professional activity of a journalist in countries that have a part of a common history with Ukraine. **The methodology.** The methodology includes a comprehensive analysis and generalization of the available scientific and theoretical material and the formulation of appropriate conclusions and recommendations. In the course of the research, the following methods of scientific knowledge were used: terminological, logical-semantic, system-structural, logical-normative, comparative-legal. **Results** in the course of the conducted research it was determined that the professional activity of a journalist has sufficient protection by criminal legislation. As for the protection of the journalist himself, it can be considered excessive, which is also indicated by a superficial analysis of the criminal legislation of certain foreign countries. On the basis of a comparative study, it was determined that the draft Criminal Code of Ukraine eliminates certain problems of excessive criminal legal protection of the journalist's personality. **Scientific novelty.** In the course of the research, it was established that the elements of protection of the professional activity of a journalist and his personality can be divided into three conditional groups: 1) protection of professional activity, 2) protection of the personality of a journalist and his rights, 3) some immunities of professional activity, that is, non-recognition of certain actions as a criminal offense journalist. As for the criminal offenses, to the commission of which the journalist may be involved, the conditional division can be - offenses related to professional activities and offenses not related to such. **Practical significance.** The results of the study can be used in law-making activities to improve the norms of the current legislation providing for the protection of the professional activity of a journalist, as well as for further scientific research on the issues of protecting a journalist and his professional activity in Ukraine.

Key words: journalist, professional activity, the fourth branch of government, mass media, press, criminal defense.

Постановка проблеми. Журналістська діяльність останнім часом постійно на слуху. Світ змінюється і інформація, точніше доступ до неї, також, а саме тому і діяльність осіб, які здійснюють її пошук, обробку, аналіз та доведення до слухача чи глядача, є дуже важливою.

Традиційно вже протягом кількох століть використовується поняття поділу влади на три гілки: законодавчу, виконавчу та судову. Для унеможливлення узурпації влади жодною з цих гілок, існує відповідна система стримувань та противаг.

Але світ змінний і досить часто говорять про існування і інших гілок влади, які доповнюють чи змінюють розуміння традиційного підходу. Наприклад, досить часто виділяють контрольно-наглядову гілку, або посаду глави держави ставлять відокремлено

від трьох гілок, оскільки ця посада поєднує елементи кількох гілок влади і чітко не можна визначити до якої належить.

Досить часто четвертою гілкою влади називають засоби масової інформації (пресу), зрозуміло, що таке словосполучення не має юридичного підґрунтя, а відображає той вплив, який здійснюють журналісти в суспільстві для інформування останнього про події, що відбуваються. Зрозуміло, що суспільство сприймає інформацію, через її надзвичайно великий обсяг, саме завдяки діяльності журналістів. І як ми вже не одноразово переконалися, такий вплив може бути різним – від підняття до вершин народної любові (наприклад, перемогу на виборах) до знищення особистості в політичному, економічному та інших сенсах.

Саме через великий вплив на громадську думку, журналіст має бути неупередженим, наскільки це можливо, та потребує особливого захисту в сфері професійної діяльності. Нормативно-правовим актом, що забезпечує такий захист, є Кримінальний кодекс України. З точки зору журналістської діяльності він впливає на таку шляхом надання додаткових гарантій, а також встановлює межі, які журналісту не варто переходити.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі моменти захисту професійної діяльності журналістів досліджували Марін О. [5], Митрофанов І. [4], Письменський Є. [6], Стрельцов Є. [4] та ін. Проте в своїх працях вони досліджували причини введення особливого кримінально-правового захисту журналістів, склад відповідних кримінальних правопорушень тощо, менше уваги приділяючи кримінально-правовому регулюванню діяльності журналістів, особливо в аспекті класифікації видів захисту професійної діяльності з врахуванням порівняльно-правового аспекту.

Постановка завдання. В рамках цього дослідження, буде проаналізовано ключові аспекти додаткового захисту, який отримує журналіст порівняно з іншими громадянами України. Хоча зміни, яких зазнав ККУ з цього питання напевне можна визнати надлишковими, оскільки захисту має підлягати саме професійна діяльність журналістів, а не посилюватися відповідальність за дії, які вже і так визнаються кримінально-караними лише через наявність спеціального потерпілого.

Виклад основного матеріалу дослідження. Професійна діяльність журналіста отримала в Кримінальному кодексі відповідне (з проведеного аналізу можна сказати, що і надлишкове) закріплення. Взаємодію журналіста з кримінальним законодавством можна прослідкувати через норми, які захищають професійну та пов'язану з професійною особисту діяльність журналіста, а також через ті норми, які передбачають відповідальність журналіста за порушення вимог кримінального законодавства (їх можна поділити на наступні види: норми, що передбачають відповідальність за порушення, пов'язані з професійною діяльністю, тобто ті діяння, які журналіст може вчинити частіше ніж інші особи, а також норми, що передбачають відповідальність за порушення, не пов'язані з професійною діяльністю, тобто ті діяння, які журналіст вчиняє так сама часто, як і інші особи).

Елементи захисту професійної та пов'язаної з професійною особистої діяльності журналіста можна поділити на умовні три групи: 1) захист професійної діяльності, 2) захист особи журналіста та його прав, 3) деякі імунітети професійної діяльності, тобто невизнання кримінальним правопорушенням певних дій журналіста.

1) захист професійної діяльності

- Стаття 163 ККУ передбачає відповідальність за «порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами

зв'язку або через комп'ютер» [3]. Максимальне покарання за ч.1 цієї статті передбачено у вигляді обмеження волі до трьох років. Проте, якщо такі дії вчинено щодо журналіста покарання збільшується і його максимальний розмір може становити до семи років позбавлення волі.

- Профільна стаття, яка безпосередньо присвячена захисту професійної діяльності журналіста, це 171 ККУ «Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів», яка передбачає відповідальність за «незаконне вилучення зібраних, опрацьованих, підготовлених журналістом матеріалів і технічних засобів, якими він користується у зв'язку із своєю професійною діяльністю, незаконна відмова у доступі журналіста до інформації, незаконна заборона висвітлення окремих тем, показу окремих осіб, критики суб'єкта владних повноважень, а так само будь-яке інше умисне перешкоджання здійсненню журналістом законної професійної діяльності» [3]. Відповідальність за що передбачена до 3-х років обмеження волі. Ця ж стаття передбачає відповідальність за «вплив у будь-якій формі на журналіста з метою перешкоджання виконанню ним професійних обов'язків або переслідування журналіста у зв'язку з його законною професійною діяльністю».

- Окремі елементи захисту професійної діяльності передбачала також стаття 375 ККУ «Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови». У випадку постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови з метою перешкоджання законній професійній діяльності журналіста, - такі дії каралися позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років [3].

Проте статтю 375 визнано такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною), згідно з Рішенням Конституційного Суду № 7-р/2020 від 11.06.2020.

2) захист особи журналіста та його прав

Безпосередньому захисту особи журналіста, його особистих прав та майна присвячено ціла група статей Розділу XV ККУ «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів», а саме:

- стаття 345-1 ККУ «Погроза або насильство щодо журналіста» передбачає відповідальність за погрозу вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна щодо журналіста, його близьких родичів чи членів сім'ї у зв'язку із здійсненням цим журналістом законної професійної діяльності [3]. Кваліфіковані склади даної норми передбачають посилену відповідальність за умисне заподіяння журналісту, його близьким родичам чи членам сім'ї побойв, легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, тяжкого тілесного ушкодження у зв'язку із здійсненням цим журналістом законної професійної діяльності.

Варто також відзначити, що дана стаття має примітку, яка роз'яснює, що під професійною діяльністю журналіста слід розуміти систематичну діяльність особи, пов'язану із збиранням, одержанням, створенням, поширенням, зберіганням або іншим використанням інформації з метою її поширення на невизначене коло осіб через друковані засоби масової інформації, телерадіоорганізації, інформаційні агентства, мережу Інтернет. Статус журналіста або його належність до засобу масової інформації підтверджується **редакційним або службовим посвідченням чи іншим документом**, виданим засобом масової інформації, його редакцією або професійною чи творчою спільнотою журналістів.

- стаття 347-1 ККУ «Умисне знищення або пошкодження майна журналіста» передбачає відповідальність за «умисне знищення або пошкодження майна, що належить журналісту, його близьким родичам чи членам сім'ї, у зв'язку із здійсненням цим журналістом законної професійної діяльності» [3]. Якщо ж такі дії вчинено шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом, або такі дії спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки – відповідальність значно посилюється (до 15 років позбавлення волі).

- Найбільш суворий вид відповідальності – довічне позбавлення волі – можливе за дії передбачені статтею 348-1 ККУ «Посвягання на життя журналіста», а саме за «вбивство або замах на вбивство журналіста, його близьких родичів чи членів сім'ї у зв'язку із здійсненням цим журналістом законної професійної діяльності» [3].

- Максимальний строк позбавлення волі – 15 років передбачає стаття 349-1 ККУ «Захоплення журналіста як заручника». Згідно якої караються дії з «захоплення або тримання як заручника журналіста, його близьких родичів чи членів сім'ї з метою спонукання цього журналіста вчинити або утриматися від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника» [3].

Слід відзначити, що незважаючи на посилені санкції за діяння, які вчиняються щодо журналістів в порівнянні з аналогічними діями стосовно інших громадян, які не користуються таким чи іншим особливим статусом, в даному випадку значення мало б невідворотність відповідальності, а не її посилення. Оскільки коло професій, які є важливими для суспільства є багато, але посилений кримінально-правових захист отримують не всі. Як вбачається в більшості випадків достатньо загальної норми чи кваліфікованого складу. Наприклад, п.8 ч. 2 ст. 115 ККУ передбачає відповідальність за умисне вбивство «особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку». За такі дії можливе застосування довічного позбавлення волі.

3) деякі імунітети професійної діяльності

Стосовно імунітетів професійної діяльності, наприклад, стаття 182 ККУ «Порушення недоторканності приватного життя» передбачає відповідальність за «незаконне збирання, зберігання, використання, знищення, поширення конфіденційної інформації про особу або незаконна зміна такої інформації», а також стаття 231 ККУ «Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю» передбачає відповідальність за «умисні дії, спрямовані на отримання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю, з метою розголошення чи іншого використання цих відомостей, а також незаконне використання таких відомостей, якщо це спричинило істотну шкоду суб'єкту господарської діяльності» [3]. Проте в примітках до цих статей зазначено, що «публічне, у тому числі через **засоби масової інформації, журналістів** (виділено мною – О.О.), громадські об'єднання, професійні спілки, повідомлення особою інформації про вчинення кримінального або іншого правопорушення, здійснене з дотриманням вимог закону, не є діями, передбаченими цією статтею, і не тягне за собою кримінальну відповідальність».

Відповідно в даному випадку законодавець можна сказати стимулює діяльність журналістів щодо протидії злочинності.

Проект ККУ вирішує питання захисту журналістів дуже елегантно, передбачивши захист саме професійної діяльності. А саме: вчинення окремих злочинів щодо журналіста підвищують на один ступінь тяжкості злочинів, а також Проектом передбачено статтю (поки що без номера) — «Перешкоджання законній професійній діяльності

журналістів», в якій зазначено, що особа, яка незаконно: а) вилучила зібрані, опрацьовані, підготовлені журналістом матеріали, б) тимчасово вилучила технічні засоби, якими він користується у зв'язку із своєю професійною діяльністю, в) відмовила у доступі журналіста до інформації, г) заборонила критикувати суб'єкта владних повноважень або д) не допускала журналіста до певного місця чи території, вчинила проступок [7].

В даному випадку знову ж таки варто відзначити, що особливого кримінально-правового захисту потребує професійна діяльність журналістів, для охорони їх життя, особистих прав і свобод, майна тощо достатньо загальних норм. Попереджує вчинення злочинів невідворотність кримінальної відповідальності, а не її суворість.

Стосовно ж норм, які передбачають відповідальність журналіста за порушення вимог кримінального законодавства, то варто зупинитися на нормах, що передбачають відповідальність за порушення, пов'язані з професійною діяльністю, тобто ті діяння, які журналіст може вчинити частіше ніж інші особи, оскільки інша група немає жодних особливостей порівняно з т.з. загально-кримінальною злочинністю.

Проте в цьому випадку потрібно мати на увазі роз'яснення Міністерства юстиції України від 04.10.2011 року (Правові засади діяльності журналістів в Україні // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/no062323-11#Text>), де зокрема зазначено, «журналіст та/або засіб масової інформації звільняються від відповідальності за поширення інформації, що не відповідає дійсності, якщо суд встановить, що журналіст діяв добросовісно та здійснював її перевірку. Умислом журналіста та/або службової особи засобу масової інформації є таке їх/її ставлення до поширення інформації, коли журналіст та/або службова особа засобу масової інформації усвідомлювали недостовірність інформації та передбачали її суспільно небезпечні наслідки.

На сьогодні журналісти, під час провадження їх професійної діяльності, мають можливість користуватися загальновизнаною свободою думки і слова, свободою вираження поглядів, в той же час підкреслюється неприпустимість зловживання правами та свободами журналіста».

Так як журналістська діяльність пов'язана з інформацією, то зрозуміло, що кримінальні правопорушення, які може вчинити журналіст пов'язані з порушенням порядку доступу, отримання чи розповсюдження відповідної інформації.

Відповідно вище було сказано про імунітети професійної діяльності, у випадку коли відбулося публічне, у тому числі через **засоби масової інформації, журналістів** (виділено мною – О.О.), громадські об'єднання, професійні спілки, повідомлення особою інформації про вчинення кримінального або іншого правопорушення, здійснене з дотриманням вимог закону, такі дії не тягнуть за собою кримінальну відповідальність як порушення недоторканості приватного життя чи використання відомостей, що становлять комерційну, або банківську таємницю. В інших же випадках може наставати відповідальність за дії, які передбачає стаття 182 ККУ «Порушення недоторканності приватного життя», а саме за «незаконне збирання, зберігання, використання, знищення, поширення конфіденційної інформації про особу або незаконна зміна такої інформації», а також стаття 231 ККУ «Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю», яка передбачає відповідальність за «умисні дії, спрямовані на отримання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю, з метою розголошення чи іншого використання цих відомостей, а також незаконне використання таких відомостей, якщо це спричинило істотну шкоду суб'єкту господарської діяльності» [3].

Крім того ККУ передбачає відповідальність і за дії, що можуть бути вчинені журналістом, або з використанням засобів масової інформації:

- ч.3 ст. 109 ККУ передбачає відповідальність (максимум позбавлення волі на строк до 5 років) за «публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій з використанням **засобів масової інформації**».

- ст. 163 ККУ передбачає відповідальність за «порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер».

- ст. 168 ККУ передбачає відповідальність за «розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) всупереч волі усиновителя (удочерителя)».

- стаття 201 ККУ «Контрабанда» вказує на відповідальність серед іншого за «переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації».

- ст. 209-1 ККУ передбачає відповідальність за «розголошення у будь-якому вигляді таємниці фінансового моніторингу або факту обміну інформацією про фінансову операцію та її учасників між суб'єктами первинного фінансового моніторингу...особою, якій ця інформація стала відома у зв'язку з її професійною або службовою діяльністю, якщо такі дії заподіяли істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам чи інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб».

- ч. 2 ст. 258-2 ККУ наголошує на відповідальності за «публічні заклики до вчинення терористичного акту, а також розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів з такими закликами вчинені з використанням **засобів масової інформації**».

- ст. 359 ККУ обмежує можливість використання журналістом певних технічних засобів, оскільки передбачає відповідальність за «незаконне придбання або збут спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, а також незаконне їх використання».

- в ст. 361 ККУ передбачається відповідальність за «несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку, що призвело до витоку, втрати, підробки, блокування інформації, спотворення процесу обробки інформації або до порушення встановленого порядку її маршрутизації».

- ст. 376-1 ККУ йдеться про відповідальність за «...несанкціоновані дії з інформацією, що міститься в автоматизованій системі документообігу суду, чи інше втручання в роботу автоматизованої системи документообігу суду, вчинене ... іншою особою шляхом несанкціонованого доступу до автоматизованої системи документообігу суду».

- ст. 387 ККУ вказує на відповідальність за «розголошення без письмового дозволу прокурора, слідчого або особи, яка провадила оперативно-розшукову діяльність, даних оперативно-розшукової діяльності або досудового розслідування особою, попередженою в установленому законом порядку про обов'язок не розголошувати такі дані».

- ч. 2 ст. 436-1 ККУ передбачає відповідальність за «виготовлення, поширення, а також публічне використання символіки комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, у тому числі у вигляді сувенірної продукції,

публічне виконання гімнів СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних та автономних радянських республік або їх фрагментів на всій території України, крім випадків, передбачених частинами другою і третьою статті 4 Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки» з використанням **засобів масової інформації**» [3].

В певних діяннях, у зв'язку з наявністю спеціального суб'єкта, журналіст може виступати лише співучасником, наприклад, стаття 330 ККУ вказує на відповідальність за «передачу або збирання з метою передачі іноземним підприємствам, установам, організаціям або їх представникам відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків» [3].

Зрозуміло, що даний перелік діянь є вельми умовним, оскільки в більшості випадків такі діяння можуть бути вчинені журналістом лише з метою кращого виконання професійних функцій (за виключенням використання ЗМІ для пропаганди протиправних дій). Тому вказаний перелік варто сприймати як встановлення межі для журналістів, яку не варто переходити.

Стосовно особливостей захисту професійної діяльності журналіста в країнах, які мають частину спільної історії з Україною, то слід зазначити наступне: всі аналізовані країни в тій чи іншій мірі передбачають захист професійної діяльності журналістів, але реальний захист може відрізняти кардинально.

Наприклад, Кримінальний кодекс Республіки Білорусь передбачає цілу групу статей, а саме: ст. 197 «Переслідування громадян за критику» передбачає відповідальність посадових осіб за утиск відповідних прав і свобод громадян; ст. 198 «Перешкоджання законній професійній діяльності журналіста» передбачає відповідальність за «перешкоджання в якій би то не було формі законній професійній діяльності журналіста або примус його до розповсюдження або відмови від розповсюдження інформації, вчинені з застосуванням насилля або із погрозою його застосування, знищенням або пошкодженням майна, утиском прав і законних інтересів журналіста»; а також в ст. 204 передбачено відповідальність за відмову від надання громадянину інформації [2]. Фактично це поєднання більшості складів кримінальних правопорушень, що передбачають відповідальність за подібні дії з України. Крім того в Республіці Білорусь ще збережено кримінальну відповідальність за «наклеп» і «образу» - ст. 188 і ст.189 відповідно.

Кримінальний кодекс Республіки Молдова містить наступні статті, що захищають професійну діяльність журналіста: ст. 180-1 «Умисне перешкоджання діяльності засобів масової інформації або залякування за критику» (встановлює відповідальність умисне перешкоджання діяльності засобів масової інформації або журналіста, а також залякування таких за критику) та ст. 180-2 «Цензура» (встановлює відповідальність за спотворення журналістського матеріалу або необґрунтовану заборону поширювати будь-яку інформацію керівництвом публічного ЗМІ або державним службовцем) [2].

Кримінальний кодекс Азербайджанської республіки захисту професійної діяльності журналіста присвятив ст. 163 «Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів» де встановлюється під такими діями розуміється примушування журналістів до поширення або відмови від поширення інформації, із застосуванням насильства чи загрози його застосування [1].

В Кримінальному кодексі Республіки Казахстан також міститься норма присвячена захисту професійної діяльності журналіста, а саме ст. 158 «Перешкоджання законній професійній діяльності журналіста». Ця норма передбачає відповідальність за «перешкоджання законній професійній діяльності журналіста шляхом примушування його до розповсюдження або відмови від розповсюдження інформації, а рівно шляхом створення умов, що перешкоджають виконанню журналістом законної професійної діяльності або повністю позбавляють його цієї можливості. Наступна ст. 159 передбачає відповідальність за незаконне обмеження права на доступ до інформаційних ресурсів, що також пов'язано з захистом діяльності ЗМІ [1].

Висновки. В межах цього повідомлення розглянуто лише кримінально-правовий захист професійної діяльності журналіста – діючий та в перспективі, а також можливі кримінальні правопорушення, де журналіст може виступати суб'єктом кримінального правопорушення, у зв'язку з професійною діяльністю. Проведено відповідні класифікації за встановленими ознаками, що можуть мати в подальшому теоретичне значення для подальших наукових досліджень. Вказано на певну надлишковість захисту особистості журналіста за дії, що опосередковано пов'язані з професійною діяльністю. Інші елементи правового захисту не розглядалися (адміністративний, цивільно-правовий тощо), що може бути досліджено в інших працях.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс Азербайджанської Республіки, Кримінальний кодекс Республіки Казахстан / під. ред. В.Л. Менчинського. Переклад на українську мову Т.В. Руденко. К.: ОВК, 2016. 490 с.
2. Кримінальний кодекс Республіки Білорусь, Кримінальний кодекс Республіки Молдова / під. ред. В.Л. Менчинського. Переклад на українську мову Т.В. Руденко. К.: ОВК, 2016. 462 с.
3. Кримінальний кодекс України. За станом на 28.03.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
4. Кримінально-правове забезпечення охорони професійної діяльності журналіста : монографія / Митрофанов Ігор Іванович, Стрельцов Євген Львович ; за заг. ред. Є. Л. Стрельцова. Одеса : Видавництво «Фенікс», 2017. 304 с.
5. Марін О. Кримінально-правова охорона журналістів в Україні: рефлексія підходу. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2018. Випуск 66. С. 198-208
6. Письменський Є. О. Журналістська діяльність в аспекті завдань кримінального права. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та право-застосовній діяльності*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції 8-9 жовтня 2015 року. Харків: Право, 2015. С. 151-155.
7. Проєкт Кримінального кодексу України. Контрольний текст станом на 29.03.2021 року. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/03/30/kontrolnyj-proekt-kk-29-03-2021-1.pdf>

References

1. Menchynskoho, V. L. (Ed.).(2016). *Kryminalnyi kodeks Azerbaidzhanskoi Respubliky, Kryminalnyi kodeks Respubliky Kazakhstan* [Criminal Code of the Republic of Azerbaijan, Criminal Code of the Republic of Kazakhstan]. K.: OVK. 490 p. (in Ukrainian)

2. Menchynskoho, V. L. (Ed.). (2016). *Kryminalnyi kodeks Respubliky Bilorus, Kryminalnyi kodeks Respubliky Moldova* [Criminal Code of the Republic of Belarus, Criminal Code of the Republic of Moldova]. K.: OVK. 462 p. (in Ukrainian)
3. Criminal codex of Ukraine (2021, March 28). Retrived from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (in Ukrainian)
4. Mytrofanov, I. I., Streltsov, Ye. L., Streltsova, Ye. L. (Ed). (2017). *Kryminalno-pravove zabezpechennia okhorony profesiinoi diialnosti zhurnalista: monohrafiia* [Criminal-legal maintenance of protection of professional activity of the journalist: monograph]. Odesa : Vydavnytstvo «Feniks». 304 p. (in Ukrainian)
5. Marin, O. (2018). Kryminalno-pravova okhorona zhurnalistiv v Ukraini: refleksiiia pidkhodu [Criminal law protection of journalists in ukraine: reflection of the approach]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia yurydychna*, 66, 198-208. (in Ukrainian)
6. Pysmenskyi, Ye. O. (2015). Zhurnalistyska diialnist v aspekti zavdan kryminalnoho prava [Journalistic activity in the aspect of tasks of criminal law]. *Problemy nauky kryminalnoho prava ta yikh vyrishennia u zakonotvorchii ta pravo-zastosovnii diialnosti: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii 8-9 zhovtnia 2015 roku*. (pp. 151-155). Kharkiv: Pravo. (in Ukrainian)
7. Draft Criminal Code of Ukraine. Control text as of March 29, 2021. Retrived from: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/03/30/kontrolnyj-proekt-kk-29-03-2021-1.pdf> (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 29.04.2021

прийнята до друку 14.05.2021

The article: is received 29.04.2021

is accepted 14.05.2021

Бібліографія: Острогляд О. В. Кримінально-правове регулювання в професійній діяльності журналіста. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2021. №. 11 (23). С. 171–180. DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.171-180.

УДК 343.326 (4/9)

DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.181-188

КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ТЕРОРИСТИЧНОГО СПРЯМУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Репецький Сергій Петрович,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри права

ЗВО «Університету Короля Данила»,

вул. Євгена Коновальця, 35, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018

e-mail: repetskyi.serhii@ukd.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0683-659X>

Мета. Метою роботи є дослідження кримінальних правопорушень терористичного спрямування у кримінальному законодавстві зарубіжних країн та окреслення меж використання його позитивних надбань. **Методика.** Методика включає комплексний аналіз та узагальнення наявного науково-теоретичного матеріалу та формулювання відповідних висновків. Під час дослідження використовувались наступні **методи** наукового пізнання: порівняльно-правовий, логіко-граматичний, системно-структурний, моделювання. **Результати.** В процесі дослідження визнано, що в кримінальному законодавстві зарубіжних країн відсутній єдиний підхід до означення кримінальних правопорушень терористичного спрямування. У більшості європейських країн притягнення до відповідальності передбачена не лише в кримінальному кодексі, а й в спеціальних законах, присвячених протидії цьому явищу. При цьому, підвищена увага приділяється боротьбі з фінансуванням тероризму та підбурюванням до тероризму. Також примітним є віднесення до тероризму значної кількості протиправних діянь, які без терористичної мети становлять самостійні склади кримінальних правопорушень (вбивство, нанесення тілесних ушкоджень, безпорядки, розбій, пошкодження важливих для суспільства споруд, викрадення людей, тощо). **Наукова новизна.** В процесі дослідження науково обґрунтовано поділяти законодавство про відповідальність за кримінальні правопорушення терористичного спрямування на три моделі: 1) комплексну (поєднання кримінально-правового і спеціально визначеного для протидії тероризму законодавства); 2) кримінально-правову; 3) кримінологічну, при якій протидія тероризму відображена лише у спеціалізованих законодавчих актах. **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути використані у правотворчій діяльності при подальшому вдосконаленні національного кримінального законодавства щодо кримінальних правопорушень терористичного спрямування, а також у навчальному процесі під час викладання і вивчення навчальних дисциплін «Особлива частина кримінального права України» та «Кримінологія».

Ключові слова: тероризм, терористичний акт, кримінальні правопорушення терористичного спрямування, кримінальне законодавство зарубіжних країн, запобігання тероризму.

Serhii Repetskyi

PhD in Law, Associate Professor of the Department of Law of the
King Danylo University,
35 Konovalets street, Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76018
e-mail: repetskyi.serhii@ukd.edu.ua

CRIMINAL OFFENSES OF TERRORIST ORIENTATION IN CRIMINAL LEGISLATION OF FOREIGN COUNTRIES

Purpose. The purpose of the work is to study the criminal offenses of terrorism in the criminal law of foreign countries and to outline the limits of the use of its positive assets.

The methodology. The methodology includes a comprehensive analysis and generalization of existing scientific and theoretical material and formulation of relevant conclusions. The following methods of scientific cognition were used during the research: comparative-legal, logical-grammatical, system-structural, modeling.

Results In the course of the research it was recognized that in the criminal legislation of foreign countries there is no single approach to the definition of criminal offenses of terrorist orientation. In most European countries, prosecution is provided not only in the criminal code, but also in special laws to combat this phenomenon. At the same time, increased attention is paid to the fight against terrorist financing and incitement to terrorism. Also noteworthy is the attribution to terrorism of a significant number of illegal acts, which without a terrorist purpose constitute independent criminal offenses (murder, bodily harm, riots, robbery, damage to important public buildings, kidnapping, etc.). **Scientific novelty.** In the course of the research it is scientifically substantiated to divide the legislation on liability for criminal offenses of terrorist orientation into three models: 1) complex (combination of criminal law and specially defined for counter-terrorism legislation); 2) criminal law; 3) criminological, in which the fight against terrorism is reflected only in specialized legislation. **Practical significance.** The results of the study can be used in law-making activities in further improving the national criminal law on terrorist offenses, as well as in the educational process during the teaching and study of disciplines "Special part of criminal law of Ukraine" and "Criminology".

Key words: terrorism, terrorist act, criminal offenses of terrorist orientation, criminal legislation of foreign countries, prevention of terrorism.

Постановка проблеми. Наприкінці XX – на початку XXI століття тероризм став головною геополітичною загрозою нашого часу, оскільки його мережева структура охоплює не тільки Україну, а переважну більшість країн світу. Згідно зі статистичними даними Генеральної прокуратури України про зареєстровані кримінальні правопорушення за статтями 258 – 258-5 КК України упродовж 2013 – 2020 років спостерігається відчутне зростання низки зареєстрованих кримінальних правопорушень терористичного спрямування в 2014 – 2016 роках. Станом на 2020 рік, показник цих правопорушень залишається доволі високим (640 зареєстрованих кримінальних правопорушень), адже значну кількість випадків їх учинення припадає на тимчасово окуповані території Луганської та Донецької областей [1]. Запобігання тероризму, а також ефективна боротьба з ним є однією з найбільш важливих завдань будь-якої сучасної держави та цивілізованої світової спільноти. У зв'язку з цим, дослідження цього явища видається неповноцінним без вивчення наукових досягнень у сфері права інших країн, адже кримінально-правові норми цих країн, хоча і мають низку специфічних рис

національного законодавства, насамперед спрямовані на ефективну боротьбу з тероризмом. Вивчення досвіду кримінального законодавства зарубіжних країн надає можливість українському законодавцю на подальше вдосконалення чинного національного законодавства, в якому передбачена кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення терористичного спрямування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження кримінальних правопорушень терористичного спрямування здійснювало чимало вітчизняних і зарубіжних вчених (Антипенко В.Ф., Бажанов М.І., Васілін М.М., Вереша Р.В., Джужа О.М., Демидова Л.М., Драний В.В., Ємельянов В.П., Ізетов А.Е., Новікова Л.В., Семикін М.В., Тихий В.П., Форос А.В., Хавронюк М.І., Шамара О.В. та інші), чиї праці стали теоретичним підґрунтям даного дослідження. Однак, чимало питань даної проблематики в теоретичному та прикладному значенні залишаються не дослідженими взагалі або недосконало дослідженими.

Постановка завдання. Дослідити кримінальне законодавство зарубіжних країн щодо кримінальних правопорушень терористичного спрямування, встановити особливості його кримінально-правових норм та порівняти їх з нормами національного кримінального законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень терористичного спрямування передбачена в законодавстві більшості зарубіжних країн.

Однак, як зазначив М.І. Хавронюк, у кримінальних кодексах деяких держав злочини терористичного характеру не згадуються взагалі, а відповідальність за них передбачена окремими законами (наприклад, в Італії – Законом про боротьбу з тероризмом і підривною діяльністю) або ж держави виконують міжнародні зобов'язання по боротьбі з тероризмом безпосередньо на підставі положень антитерористичних конвенцій [2, с. 940].

Проте в цілому, тероризм і діяльність, пов'язана з ним, визнаються злочином у кримінальному законодавстві усіх європейських країн.

Так, у КК Франції про терористичні акти йдеться в главах I «Про тероризм» і II «Особливі положення» розділу II «Про тероризм» книги IV «Про злочини та проступки проти нації, держави та громадського спокою» [3]. У першій главі надано визначення поняття тероризму та вміщено норми, що передбачають покарання за нього, у другій – передбачена можливість звільнення винних осіб від покарання за терористичні злочини, а також встановлені додаткові покарання за ці злочини, в тому числі і відповідальність юридичних осіб, що беруть участь або сприяють тероризму.

Водночас, у Кодексі надано визначення терористичного акту, яким є будь-які злочинні дії, індивідуальні чи колективні, якщо вони здійснюються з метою порушити громадський порядок шляхом залякування чи терору. До таких дій віднесені: умисне посягання на життя, умисне посягання на недоторканість особистості, викрадення та незаконне позбавлення волі, а також викрадення повітряного судна, корабля або будь-якого іншого транспортного засобу (книга II); крадіжка, вимагання, знищення, пошкодження та псування, а також злочинні діяння у сфері інформатики (книга III); злочинні діяння по справах про бойові групи та розформовані рухи (статті 431-13 – 431-17, 434-6, 441-2 – 441-5); злочинні дії в сфері зброї, вибухових речовин, ядерних речовин, визначених статтями Кодексу оборони, а також статтями 317-4, 317-7, 317-8, за винятком зброї 6 категорії Кодексу внутрішньої безпеки.

Основоположні правові засади протидії тероризму в Республіці Польща закріплені в Кримінальному кодексі 1997 року, де надано визначення правової дефініції «злочин терористичного характеру» (§ 20 ст. 115), а також встановлено покарання за створення, керівництво та участь в організованій групі або організації, що має за мету вчинення злочину терористичного характеру (§2 і 4 ст.258); фінансування акту тероризму чи терористичної організації (ст. 165 а), чого немає, зокрема, у кримінальному законодавстві Франції; поширення або публічну демонстрацію контенту, який може полегшити вчинення злочину терористичного характеру (ст.255а) [4].

Законодавцем Болгарії тероризм віднесено до злочинів проти Республіки (ст. 108 а) та передбачено кримінальну відповідальність за сприяння та фінансування тероризму, за втягнення у терористичну діяльність, за комп'ютерні злочини, що набувають ознак кібертероризму, а також за підбурювання до ненависті, насилля та дискримінації (ст.162) [5].

Цікавим, на наш погляд, є КК Австрії, де кримінальні правопорушення терористичного спрямування містяться в розділі, присвяченому злочинам проти громадського спокою. В ньому, зокрема, передбачена кримінальна відповідальність за терористичне об'єднання (§ 278 b), терористичні злочини (§ 278 c) та фінансування тероризму (§ 278 d) [6].

Так, під терористичним об'єднанням у КК Австрії визначено довготривале об'єднання двох та більше осіб, діяльність яких спрямована на вчинення одним чи кількома членами такого «об'єднання» одного чи декількох терористичних злочинних діянь або на фінансування тероризму. До терористичних злочинних діянь віднесено тяжке вбивство (§ 75), шкода здоров'ю (§ 83-87), примус, пов'язаний з вимаганням (§ 87), тяжка погроза (абз. 2 § 107), тяжке пошкодження майна, повітряне піратство (§ 85) тощо.

Терористичне діяння за КК Австрії здатне спричинити тяжке чи тривале порушення громадського життя або тяжку шкоду в економічній сфері та вчинюється з наміром залякування населення, примусу установи чи міжнародної організації до дії чи бездіяльності або утримання від дії, а також залякування політичного діяча чи посадової особи економічної, політичної чи конституційної сфер.

Кримінальна відповідальність за фінансування тероризму передбачена для тих, хто надає чи збирає майнові цінності з метою вчинення повітряного піратства чи створення умисної погрози безпеці повітряного простору, здійснює викрадення з метою шантажу чи погрози шантажем, посягання на життя, здоров'я чи свободу особи, яка перебуває під міжнародно-правовим захистом чи насильницький напад, що може призвести до загрози здоров'ю, життю чи свободи такої особи, на його житло, службове приміщення або транспортний засіб.

Законодавство Швейцарії спирається на контртерористичну стратегію ООН, прийняту генеральною Асамблеєю ООН у 2006 році, яка визначила основні політичні та правові межі для реалізації швейцарської контртерористичної політики.

Так, у ст. 260 КК Швейцарії передбачена єдина пряма норма за фінансування тероризму (любий, хто збирає чи надає грошові засоби для фінансування тероризму, а саме, злочин, спрямований на залякування суспільства, чи примусу державних чи міжнародних організацій на вчинення певних дій, чи утримання від таких дій, підлягає покаранню у вигляді позбавлення волі на строк не більше п'яти років, або грошовому штрафу) [7].

Терористичний акт та інші кримінальні правопорушення терористичного спрямування, кваліфікуються за іншими статтями КК Швейцарії, які передбачають

кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я, проти свободи, громадського порядку тощо. У випадку, якщо кримінальне правопорушення було вчинено за «терористичним» мотивом, така обставина враховується при кваліфікації кримінального правопорушення як особливо обтяжуюча обставина.

Німецьке законодавство щодо кримінальних правопорушень терористичного спрямування базується на Законі «Про боротьбу з тероризмом», який став частиною кримінального закону Німеччини та врегульовував питання криміналізації підбурювання до тероризму, створення терористичних спільнот, а також питання про заборону контактів арештованого терориста із зовнішнім світом (параграфи 129 а, 211, 220 а, 239 а, 239 Ь КК Німеччини) [8]. Однак законодавець цієї країни пішов шляхом перерахування діянь, що можуть бути віднесені до проявів тероризму, оскільки у законодавстві цієї країни відсутнє визначення поняття «тероризм».

Значну увагу, на наше переконання, кримінальним правопорушенням терористичного спрямування приділено у КК Іспанії (статті 571 – 576-1), де вони вміщені як злочини проти громадського порядку [9]. Це пояснюється тим, що ця країна тривалий час визнавалась найбільш схильною до терористичних актів, а тероризм ототожнюється із збутом і зберіганням зброї, боєприпасів, вибухових речовин. В Іспанії навіть Основний Закон країни визнає конституційними певні обмеження прав громадян у випадках, коли йдеться про загрозу тероризму або вчинення злочинів, пов'язаних із ним.

У державах, що утворились на пострадянському просторі, криміналізація злочинів, пов'язаних із тероризмом, також не є однозначною. Так, кримінальні правопорушення терористичного спрямування розташовані в різних розділах кримінального законодавства цих держав, в яких передбачена відповідальність за кримінальні правопорушення проти держави (Латвія, Естонія, Грузія), проти миру і безпеки людства (Узбекистан), проти громадської безпеки (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Казахстан, Киргизія, Молдова, Україна, Таджикистан, Туркменістан), а в Литві – за кримінальні правопорушення, поєднані з небезпекою для здоров'я людини (глава XIX).

Аналіз кримінального законодавства пострадянських держав показує, що криміналізація терористичних проявів здійснюється по-різному і різним чином визначаються ознаки складів кримінальних правопорушень, які передбачають відповідальність за терористичні діяння. Так, ст. 250 («терористичний акт») і ч. 1 ст. 88 («тероризм») КК Латвійської Республіки сформульовані таким чином, що ознаки передбачених тут діянь практично співпадають з ознаками складів диверсії, які мають місце, наприклад, у ст. 112 КК України, ст. 360 КК Республіки Білорусь, ст. 281 КК Російської Федерації, ст. 173 КК Республіки Туркменістан, ст. 161 КК Республіки Узбекистан [10].

Водночас, кримінальні правопорушення терористичного спрямування пострадянських держав мають фактично однакові склади правопорушень (ст. 214 КК Азербайджанської Республіки, ст. 289 КК Республіки Білорусь, ст. 217 КК Республіки Вірменія, ст. 226 КК Киргизької Республіки, ч. 2 ст. 88 КК Латвійської Республіки, ст. 179 КК Республіки Таджикистан, ст. 271, ст. 323 КК Грузії, ст. 278 КК Республіки Молдова, ст. 258 КК України) [11, с. 350].

Висновки. Звернення до зарубіжного досвіду щодо кримінальних правопорушень терористичної спрямованості дозволяє нам виокремити три специфічні моделі кримінального законодавства: 1) комплексну (поєднання кримінально-правового і спеціально визначеного для протидії тероризму законодавства – зокрема, Німеччина); 2)

кримінально-правову (наприклад, Австрія,); 3) кримінологічну, при якій протидія тероризму відображена лише у спеціалізованих законодавчих актах (наприклад, Великобританія). Законодавство більшості зарубіжних країн щодо кримінальних правопорушень терористичної спрямованості обмежено застосуванням «традиційних» кримінально-правових стандартів, тобто притягнення до кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, пов'язані з тероризмом, здійснюється за нормами, що передбачають відповідальність за вбивства, тяжкі тілесні ушкодження, завдання шкоди здоров'ю тощо. В цьому аспекті кримінальне законодавство України є більш прогресивним, оскільки містить п'ять кримінально-правових норм, якими чітко передбачена кримінальна відповідальність за конкретні кримінальні правопорушення (терористичний акт (ст.258), втягнення у вчинення терористичного акту (ст.258-1), публічні заклики до вчинення терористичного акту (ст.258-2), створення терористичної групи чи терористичної організації (ст.258-3), сприяння вчиненню терористичного акту (ст.258-4), фінансування тероризму (ст.285-5). Криміналізація терористичних проявів пострадянських держав здійснюється по-різному і різним чином визначаються ознаки складів кримінальних правопорушень терористичного спрямування.

Список використаних джерел

1. Статистична інформація про стан злочинності та результати прокурорсько-слідчої діяльності. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114140&libid=100820
2. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія. К.: Юрисконсульт, 2006. 1048 с.
3. Уголовный кодекс Франции / науч. ред. Л. В. Головкин, Н. Е. Крылова ; пер. с франц. и предисл. Н. Е. Крыловой. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. 650 с.
4. Уголовный кодекс Республики Польша / науч. ред. А. И. Лукашов, Н. Ф. Кузнецова; пер. с польск. Д. А. Барилевич. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2001. 234 с.
5. Уголовный кодекс Республики Болгария. URL : <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1245689>.
6. Уголовный кодекс Австрии / пер. с нем. и предисловие канд. юрид. наук А.В.Серебренниковой. М.: ИКД Зерцало-М, 2001. 144 с.
7. Уголовный кодекс Швейцарии / науч. ред., предисл. и пер. с немецкого А.В.Серебренниковой. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. 350 с.
8. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии / науч. ред. и вступ. статья д.ю.н., проф. Д. А. Шестакова; предисл. док. права Г.-Г. Йешека; перевод с нем. Н.С.Рачковой. СПб.: Изд-во Юридический центр Пресс, 2003. 524 с.
9. Уголовный кодекс Испании / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, Ф. М. Решетникова. М.: ЗЕРЦАЛО, 1998. 218 с.
10. Терроризм в современном мире. Опыт междисциплинарного анализа (материалы «круглого стола»). *Вопросы философии*. 2005. № 6. С. 3-36.
11. Емельянов В.П. Понятійний апарат у сфері правової протидії тероризму: теоретичне і практичне значення. *Форум права*, 2011. № 1. С. 348-361.

References

1. Statistical information on the state of crime and the results of prosecutorial and investigative activities. Retrived from: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114140&libid=100820 (in Ukrainian)

2. Khavroniuk, M. I. (2006). *Kryminalne zakonodavstvo Ukrainy ta inshykh derzhav kontynentalnoi Yevropy: porivnialnyi analiz, problemy harmonizatsii: monohrafiia* [The Criminal Legislation of Ukraine and other Continental Countries of Europe: comparative analysis, harmonization issues]. K.: Yuryskonsult. 1048 p. (in Ukrainian)
3. Holovko, L. V., Krylova, N. E. (Ed.). (2002). *Ugolovnyj kodeks Francii* [French Criminal Code]. SPb.: Yuryd. tsentr Press. 650 p. (in Russian)
4. Lukashov, A. Y., Kuznetsova, N. F. (Ed.). (2001). *Uholovnyi kodeks Respublyky Polsha* [Criminal Code of the Republic of Poland]. SPb.: Yuryd. tsentr Press. 234 p. (in Russian)
5. Criminal Code of the Republic of Bulgaria. Retrived from: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1245689>. (in Russian)
6. Serebrennykova, A. V. *Ugolovnyj kodeks Avstrii* [Austrian Criminal Code]. M.: YKD Zertsalo-M. 144 p. (in Russian)
7. Serebrennykova, A. V. (Ed.). (2002). *Ugolovnyj kodeks Shvejcarii* [Swiss Criminal Code]. SPb.: Yuryd. tsentr Press. 350 p. (in Russian)
8. Shestakov, D. A. (Ed.). (2003). *Ugolovnyj kodeks Federativnoj Respubliki Germanii* [Criminal Code of the Federal Republic of Germany]. SPb.: Yzd-vo Yurydycheskyi tsentr Press. 524 p. (in Russian)
9. Kuznetsovi, N. F., Reshetnykova, F. M. (Ed.). (1998). *Ugolovnyj kodeks Ispanii* [Spanish Penal Code]. M.: ZERTsALO. 218 p. (in Russian)
10. *Terroryzm v sovremennom myre. Opyt mezhdystsyplynarnoho analiza (materyaly «kruhloho stola»)* [Terrorism in the modern world. Experience of interdisciplinary analysis (materials of the "round table")]. *Voprosy fylosofyy*, 2005, 6, 3-38. (in Russian)
11. Iemeljanov, V. P. (2011). Poniatiinyi aparat u sferi pravovoi protydyi teroryzmu: teoretychne i praktychne znachennia [Conceptual apparatus in the field of legal counteraction to terrorism: theoretical and practical significance]. *Forum prava*, 1, 348-361. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 20.05.2021

прийнята до друку 02.06.2021

The article: is received 20.05.2021

is accepted 02.06.2021

Бібліографія: Репецький С. П. Кримінальні правопорушення терористичного спрямування в кримінальному законодавстві зарубіжних країн. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2021. №. 11 (23). С. 181–187. DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.181-188.

Наукове видання

**Науково-інформаційний вісник Університету Короля Данила: Журнал.
Серія Право – Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ ЗВО
«Університет Короля Данила», 2021. – Вип. 11 (23). – 188 с.**

Головний редактор – **А. І. Луцький**
Відповідальні редактори – **С. О. Коросд**
М. І. Луцький

Відповідальна за випуск – **Л. Б. Федик**
Дизайн – **І. В. Гребенюк**
Комп'ютерна верстка – **І. Г. Петрів**
Коректор – **І. В. Данилюк**

Підписано до друку 11.06.2021 р.
Формат 60х84 1/8. Папір офсетний. Віддруковано на ризографі
Ум. друк. арк. 18. Тираж 150. Зам. № 57

Редакційно-видавничий відділ
ЗВО «Університет Короля Данила»

76018, м. Івано-Франківськ, вул. Є. Коновальця, 35
Тел.: (0342) 77-18-45
Е-mail: redakcijaiifup@gmail.com
Сторінка в Інтернеті: <http://visnyk.iful.edu.ua/>